

**UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA**

**DIPLOMSKO DELO
DEJAVNIKI SIVE EKONOMIJE**

LJUBLJANA, JUNIJ 2008

TATJANA KRULC

IZJAVA

Študent/ka _____ izjavljam, da sem avtor/ica tega diplomskega dela, ki sem ga napisal/a pod mentorstvom _____, in da dovolim njegovo objavo na fakultetnih spletnih straneh.

V Ljubljani, dne _____

Podpis: _____

KAZALO

1. UVOD	1
2. DEFINICIJA IN ZNAČILNOSTI SIVE EKONOMIJE	2
2.1. RAZLIČNE DEFINICIJE POJAVA	2
2.2. KDO JE UDELEŽENEC V SIVI EKONOMIJI?	8
2.3. TEORIJE	10
2.3.1 INTEGRACIJSKI ali ZDRUŽEVALNI PRISTOP	12
3. UČINKI SIVE EKONOMIJE NA GOSPODARSTVO TER DRUŽBO	15
3.1. ALOKACIJSKI UČINKI	16
3.2. STABILIZACIJSKI UČINKI	20
3.3. DISTRIBUCIJSKI UČINKI	22
3.4. VPLIVI NA BLAGINJO	23
4. METODE IN VELIKOST SIVE EKONOMIJE	24
4.1. METODE	24
4.1.1 DIREKTNI PRISTOPI	25
4.1.2 INDIREKTNI PRISTOPI	27
4.1.3 MODELSKI PRISTOP OZIROMA VZORČNE METODE	33
4.2. VELIKOST SIVE EKONOMIJE	37
5. DEJAVNIKI, KI VPLIVAJO NA RAZVOJ SIVE EKONOMIJE	40
5.1. DAVKI IN REGULATIVA	40
5.2. TRG DELA	42
5.3. MORALA OZIROMA DRŽAVLJANSKA DRŽA	44
5.4. INSTITUCIONALNI OKVIR	46
6. SKLEP	49
7. LITERATURA IN VIRI	51
8. PRILOGE	56
8.1. PRILOGA 1-DODATEK K METODAM	56
8.2. PRILOGA 2 - ZAKON O PREPREČEVANJU DELA NA ČRNO	59
8.3. PRILOGA 3 - DODATEK O VELIKOSTI SIVE EKONOMIJE	63
8.4. PRILOGA 4 - DODATEK O LASTNOSTIH SIVE EKONOMIJE	66
8.5. PRILOGA 5 - SLOVAR	69

1. UVOD

Večina raziskav je do sedaj potekala v intervalih. Eno od takih obdobj so bila pozna 70. in začetek 80., ko so k debati prispevali Feige, Gutmann in Tanzi (Cassel, 1985, str. 59). Od leta 2000 smo priča 'novemu valu' preučevanj in pogledov.¹ Prav tako so na začetku preučevali večinoma le države tretjega sveta, saj se je pojava prijel prizvok 'nerazvitosti'. V zadnjih letih pa se vse bolj posvečajo tudi razvitemu svetu, saj so preučevanja pokazala, da najdemo sivo ekonomijo v vsaki državi, le njen obseg in oblika se razlikujeta. Prav tako se postavlja vprašanje, ali se karakter oziroma motivacija udeleženi razlikuje po državah, kontinentih. Prav to je tudi največja pomanjkljivost raziskav, ki jih glede sive ekonomije izvajajo. Največji pomen gre kvantificiranju pojava, veliko manj pa vemo o njegovi kvalitativni naravi oziroma njegovih značilnostih; če gremo še korak dalje, o motivih za takšno delo. Ti podatki pa so potrebni za iskanje in implementacijo uspešnih ukrepov države.

Ko govorimo o pojavu sive ekonomije, ne moremo mimo zanimivosti, da obstaja za pojav množica imen. Za določenimi se skriva tudi nekoliko drugačna razlaga. Po meni to dejstvo predvsem nakazuje na nesoglasje stroke o pojmovanju in dejstvu, da se ne morejo zediniti ne glede aktivnosti, ki jih vsebuje in posledično tudi imenu. Tako najdemo za pojav naslednje pojme: *lavoro nero*, *Schattenwirtschaft*, *Schwarzarbeit*, *underground economy*, *hidden economy*, *informal economy*, *black market*, *illicit work*, *irregular sector*, *alternative economy*, *unofficial economy*, *parallel economy*, *unrecorded economy*, *cash-in-hand economy*, kar v prevodu pomeni neuradna, paralelna, neformalna ekonomija oziroma skriti, neregularni sektor, ipd. Pri tem je še pomembno poudariti, da ti pojmi zajemajo določene skupne aktivnosti, ne moremo pa govoriti o sinonimih.

V tej nalogi bom poizkušala osvetliti dejstva, ki sem jih navedla in ki so povzeta iz mednarodnih razprav in raziskav. Večji pomen bom dala lastnostim sive ekonomije kot pa samim metodam raziskovanj, upajoč da bo to kvalitativen preskok v obravnavi sive ekonomije.

Prav tako menim, da enoznačen opis pojava (kot samo negativnega ali pozitivnega) ne zadostuje kompleksnosti le-tega, saj tako v svojem delovanju in posledicah zasledimo elemente, ki so dobrodošli in tiste, ki bi jih bilo potrebno nadomestiti. Poizkusila bom prikazati lastnosti aktivnosti, ki ponujajo več različnih rešitev.

Bistvo naloge ni ponuditi enoznačen odgovor glede definicije, metodologije, lastnosti, možnosti ukrepov. Te dele bom predstavila za osvetlitev pojava, vendar je namen naloge pregled teoretičnih prispevkov o pojavu ter predstavitev novih zornih kotov o fenomenu sive ekonomije,

¹ Isto menita Giles in Tedds (2002, str. 2347) ter Analon in Gomez-Antonio (2005, str. 1011)

ki je vpet v ekonomijo ter vsakdanje življenje z željo ponuditi (nove) odgovore na (stara) vprašanja.

2. DEFINICIJA IN ZNAČILNOSTI SIVE EKONOMIJE

2.1. RAZLIČNE DEFINICIJE POJAVA

Nekaj starih in nekaj novih definicij sive ekonomije

*'Essentially, everyone accepts that the informal sector is here to stay even though there is as yet no agreed definition of this elusive informal sector concept except to say that it is heterogeneous and difficult to define.'*Tinker, 1987²

Ta izjava dobro povzame raznolikost pojava ter obravnavanje le-tega.

Od osemdesetih let so si bili strokovnjaki edini, da se je potrebno dogovoriti o bolj konkretnem pojmovanju sive ekonomije. Tako so januarja 1993 sprejeli statistično definicijo tega pojava, ki je potem služila za tvorbo smernic SNA93³, ki so danes standard pri izračunu BDP (Hausmans za ILO, str.2).⁴ Medtem ko se zavedajo kritik⁵ in vedo, da ne zajamejo vsega, pa izpolnjujejo zadosten pogoj, kar je v statistiki najpomembnejše in mora enako veljati za vse (str. 4).

Skolka (1982, str. 35) navaja po Bladesu:

- produkcija dobrin, ki je po sebi dokaj legalna, ampak kjer ena ali več vpletenih strank želi to prikriti, da bi se izognili plačilu davkov ali drugim plačilom
- proizvodnja nelegalnih dobrin in storitev
- zamolčan dohodek

V nadaljevanju navaja kot primera prve postavke 'moonlighting'⁶ in 'off-books'⁷ aktivnosti, ki naj bi predstavljale večino dela na črno. Skolka pa se ne strinja z Bladesom v navajanju ilegalnih

² Dejansko so vsi sprejeli dejstvo, da je siva ekonomija pojav, ki bo vedno prisoten, čeprav do sedaj še ne obstaja skupna razlaga o tem neopredeljivem neuradnem sektorju razen, da je heterogen in težaven za definirati.

³ 'System of national accounts' oziroma SNA93

⁴ Statistiki opozarjajo, da so pri tem upoštevali proizvodne enote, kar oni pojmuje, da je bližje 'pristopu podjetja' - 'enterprise approach', kot pa opisu značilnosti ljudi, ki to delo opravljajo oziroma njihovega dela ('pristop dela' - 'labour approach').

⁵ Da ne zajamejo malega dela oziroma samozaposlenih in pa tistih, ki so na meji med samozaposlitvijo ter delom za plačo (podizvajalci, 'free lancer-samostojni').

⁶ 'Moonlighting' je prikrito, plačano delo, ki ga opravlja zaposleni za svoj račun in samostojno, po preteku uradnega delovnega časa.

aktivnosti, saj naj bi to otežilo mednarodno primerjavo⁸. Pri tem avtorju naj še omenim zanimivo razlago, s katero loči neformalno ekonomijo (informal economy) od 'skrite' ekonomije (hidden economy, čemur pripada zgoraj navedena definicija): produktivno neplačano delo za lastno uporabo, na primer gospodinjska dela.⁹

D. Cassel (1985), ki pojav imenuje 'Schattenwirtschaft' (ekonomija v senci), pravi da gre za privatne ekonomske aktivnosti, katerih namen je doseči neko vrednost (pridobitna dejavnost) in se nahajajo v senci državno regulirane in statistično spremljane uradne ekonomije. V isti sapi pravi, da gre za 'arhaičen fenomen', ki ga lahko najdemo povsod in vedno.

J. J. Thomas (1992, str. 3) deli neformalne aktivnosti v štiri sektorje: gospodinjski, neformalni, neregularni, kriminalni. Gospodinjski sektor ni predmet naše raziskave, zato navajam le njegovo kratko razlago; ker output ni namenjen trgu, tudi ne poznamo njegovih tržnih lastnosti, kot je na primer cena, ga je tudi težko meriti in tudi če gre za menjavo med gospodinjstvi, gre za izmenjavo proizvodov in storitev bolj kot tržne transakcije. Neformalni sektor predstavljajo predvsem mali proizvajalci in njihovi zaposleni ter samozaposleni, ki proizvajajo za trg polproizvode ali storitve drugim proizvajalcem ali končnim povpraševalcem. Pri teh tržnih transakcijah že poznamo ceno in bi jih zato lahko vključili v bruto družbeni proizvod (v nadaljevanju diplome BDP), vendar so v mnogih državah izključeni zaradi majhnosti ponudnikov, kar otežuje zbiranje podatkov (Thomas, 1992, str. 4). Neregularni sektor pa že vključuje določeno stopnjo nelegalnosti kot je na primer utaja davkov, izogibanje omejitvam in zloraba socialnih prispevkov¹⁰. Output je sicer legalen, vendar pri proizvodnji obstaja določena stopnja nelegalnosti, ki jo vpleteni poizkušajo prikriti in jo je zato težko spremljati. Vendar tu namen države ni zatreti teh aktivnosti, ampak pobrati davke ali vpeljati določena pravila (Thomas, 1992, str. 5). Pri kriminalnem sektorju so državni organi zainteresirani preprečiti proizvodnjo in distribucijo aktivnosti, kot je na primer kraja, izsiljevanje, droge, prostitucija v nekaterih državah (Thomas, 1992, str. 5).

⁷ 'Off-books' so primeri, kjer podjetja ne prijavijo dohodkov v celoti oziroma nekorektno z namenom izogibanju plačila davkov.

⁸ Kar je prepovedano v eni državi, ni nujno tudi v drugi. Skolka navaja tudi Macafeeja (1980), ki tudi dvomi o upravičenosti upoštevanja kriminalnih aktivnosti v sivo ekonomijo.

⁹ Naj dodam, da avtor navaja razlike med različnimi družbenimi sistemi. V razvijajočih državah kot aktivnosti sive ekonomije navaja predvsem revne zaposlene, ki so se iz ruralnih področij preselili v mesta zaradi preživetja. V centralno planskih sistemih je glavna značilnost teh aktivnosti njihova nelegalnost ter njihov glavni namen je zagotoviti dobrine in storitve, ki jih je zaradi sistemskih napak premalo. (str. 37)

¹⁰ Tu Thomas loči med izrazoslovjem in navaja sledeče pojme za neregularni sector: 'black', 'underground', 'subterranean'.

Tabela 1: Struktura neformalnih ekonomskih aktivnosti

Sektor	Tržne transakcije	Output	Proizvodnja/distribucija
Gospodinjstvo	Ne	Legalen	Legalen
Neformalno	Da	Legalen	Legalen
Neregularno	Da	Legalen	Nelegalen
Kriminalno	Da	Nelegalen	Nelegalen

Vir: Thomas, J.J., 1992, str. 6.

Avtor deli aktivnosti glede na dva kriterija, t.j. tržne transakcije in (ne)legalnost. Hkrati pa opozarja, da lahko pride do razlik med državami v času ali pojmovanju, saj na primer države različno obravnavajo določeno aktivnost (na primer kockanje).

Kukar navaja dve 'operativni' definiciji: prva je ožja in jo tudi navaja po Bladesu (1982) kot 'neregistrirane pridobitne dejavnosti, ki niso vključene v uradne podatke o BDP, pa bi morale biti v skladu z obstoječo metodologijo SNA'.

V širšem smislu (neformalno delo) pa poleg prej navedenega še tiste dejavnosti, ki po metodologiji SNA ne prispevajo k oblikovanju BDP, ki pa bi jih lahko opredelili kot proizvodne dejavnosti in bistveno prispevajo k 'materialnem položaju in blaginji' (1995, str. 4).

Prav tako avtorica navaja pomembno razčlenbo pojmov:

- Registriran in neregistriran dohodek; 'primarni namen registriranja dohodkov je statistično spremljanje dejavnosti'.¹¹
- Prijavljen in neprijavljen dohodek; 'glavni namen je spremljati in zagotoviti priliv davkov in prispevkov za proračune in sklade'.

Bernik opomni, da so te dejavnosti neformalne in nevidne glede na 'dominantne družbene norme', kar pa ne pomeni, da te dejavnosti niso organizirane in nakazujejo na obstoj 'paralelnega normativnega reda' (Bernik, 1987, str.1383). Ko je institucionalen red tog, in zaradi tega nefunkcionalen, lahko pride do oblikovanja 'druge družbe', v kateri posamezniki zadovoljuje velik del svojih potreb.¹²

Enste, D. (2003) k neformalnemu sektorju šteje vse ekonomske aktivnosti zasebnikov, ki niso vštete v uraden BDP, čeprav prispevajo k skupnemu ustvarjanju vrednosti. Finančne transakcije, katerih namen je le izogibanje davkom, ki po definiciji ne spadajo k sivi ekonomiji, ker ne ustvarjajo nobene dodatne vrednosti (str. 3).¹³

¹¹ Kukar (1986, str. 2) neregistrirane dejavnosti razdeli na:

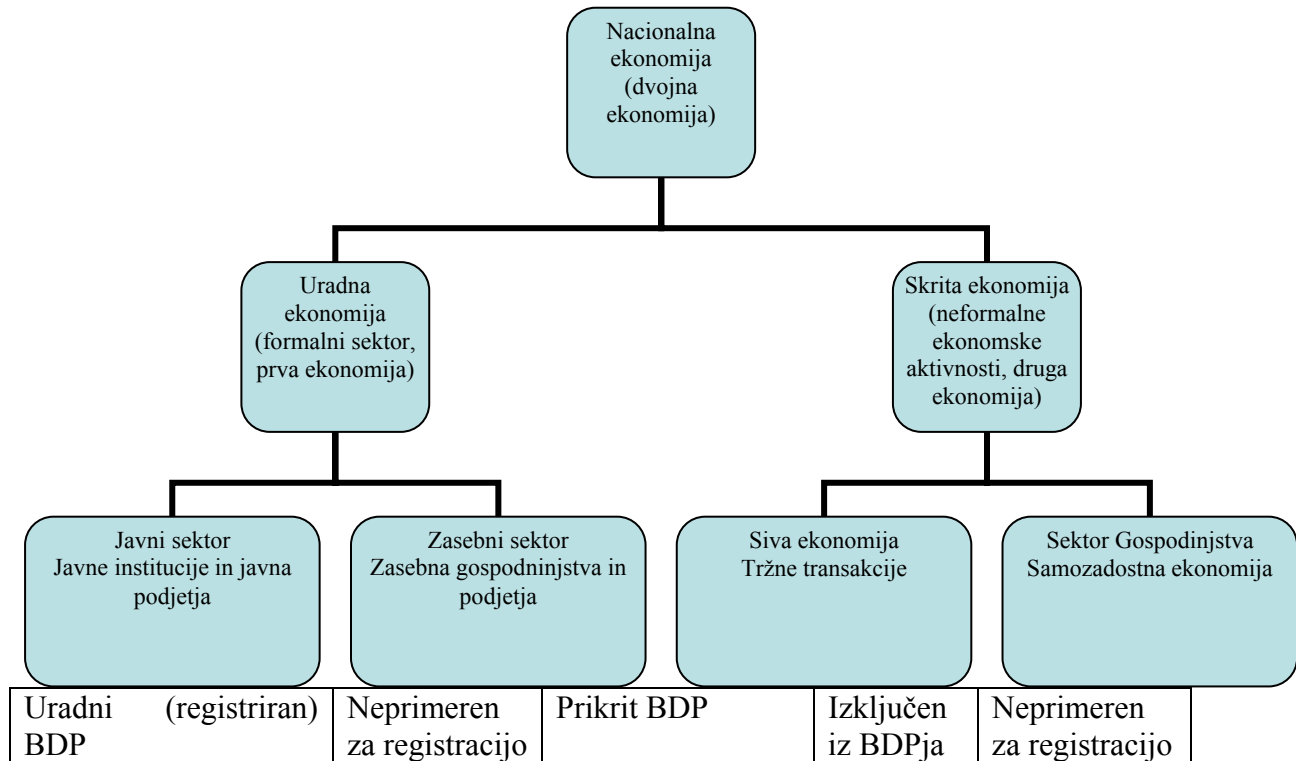
1. Neregistrirane pridobitne dejavnosti
2. Neregistrirane dejavnosti za lastne potrebe gospodinjstva
3. Neregistrirane nepridobitne dejavnosti ('sosedska pomoč')

V ožji pomen sive ekonomije pa vključi le neregistrirane *pridobitne* dejavnosti

¹² Avtor doda, da ni nujno da sta omenjena sistema nujno v konfliktu, ampak cello 'svojevrstni simbiozi' (1987, str.1383).

¹³ Avtor poudarja, da je to lahko vzrok precenjenosti pojava.

Slika 1: Prikaz delitve nacionalne ekonomije kot dvojne ekonomije

Vir: Enste, D. & Schneider, F., 2002.

Schneider & Enste delita ekonomijo na 'dvojno' ('dual economy'), ta pa se deli na uradni in neuradni sektor. Uradni del vključuje javni ter zasebni sektor, ki so proizvedene in prodane na trgu in ki jih urejajo z zakoni ter javno administracijo ter so obdavčeni (Schneider, Enste, 2002, str. 7). Neuradni del se deli na del gospodinjstva in samooskrbniški del, ki se po mednarodnih statističnih standardih ne zajema v izračun. Druga dva sektorja vključujeta neregularni ter kriminalni sektor, kjer se proizvodnja dobrin in storitev namerno skriva in njeno statistično spremljanje ni mogoče (2006b, str. 1). Po mnenju avtorjev po obsegu največji del skrite ekonomije prispevata 'dodatno delo'¹⁴ ter posli opravljeni s strani podjetij 'po strani' (2006b, str. 1).

Portes, Sassen-Koob opišeta neformalni sektor kot rezultat enačbe: vse aktivnosti, ki prinašajo dohodek, zmanjšane za zaposlitve, ki so urejene s pogodbami oziroma zakonsko urejene. Pri tem dodajata, da so kriminalne aktivnosti iz te definicije izvzete in da je pojem rezerviran za sektorje

¹⁴ 'nebenberuflich'-ob delu.

živil, tekstila ter gradbeni sektor, ki sami po sebi niso nelegalni, a je njihova proizvodnja in izmenjava ni regulirana (1987, str. 31).¹⁵

Williams definira sivo ekonomijo kot plačano proizvodnjo in prodajo blaga in storitev, ki niso zabeležene oziroma skrite od države zaradi davkov, socialnih prispevkov in/ali zakona o delu, ampak so legalni v vseh ostalih pogledih. Tako loči med tremi aktivnostmi:

- Izogibanje direktnim in indirektnim davkom (na primer, davek na dohodek, DDV).
- Goljufigija, kjer uradno nezaposlene osebe delajo in prejemajo socialne prispevke.
- Izogibanje delovni zakonodaji (na primer, dogovor o minimalni plači, določbe o varnosti na delu).

Drugače Williams (2004, str. 16) nakazuje na naravo pojava, ko pravi, da 'cash-in-hand' vsebuje poleg sive ekonomije ('underground'), ki je tržno naravnana in je njen motiv profit, tudi sivo ekonomijo ('hidden', 'social') uslug, ki jo označujejo ekonomski odnosi bolj podobni neplačani medsebojni pomoči.

International labour organisation (v nadaljevanju diplome ILO)¹⁶ poda razširjeno definicijo neuradne ekonomije: ...'zaposlitve 'v' in 'zunaj' formalnih podjetij'.¹⁷ Vse oblike aktivnosti za plačilo, samozaposlitev ali mezdna zaposlitev, ki ni kontrolirana ali zaščitena z zakoni in predpisi ter aktivnosti, ki niso za plačilo, a so opravljene v podjetju, ki ustvarja dohodek.

Siva ekonomija **ni** (2002, str.11):

- Del uradne ekonomije. Neformalna ekonomija naj bi bila zunaj uradne, stabilne in zaščitene zaposlitve.
- Kriminalna dejavnost. Siva ekonomija proizvaja legalne dobrine ter storitve.
- Del reproduktivnih aktivnosti ali oblike skrbi, kamor spada neplačano gospodinjsko delo in aktivnosti, ki vključujejo skrb. Siva ekonomija je del tržne ekonomije, kar pomeni proizvodnjo dobrin in storitev z namenom prodaje oziroma različne tipe plačila.

ILO segmentira sivo ekonomijo glede na 'tip ekonomske enote' ter zaposlitveni status:

- mikro podjetja
- družinsko podjetje (lastnik, včasih neplačano delo družinskih članov)
- za lasten račun.

¹⁵ Podobno navaja Reyneri (2001), ko izključi kriminalne aktivnosti, medsebojno pomoč, ki ni plačana ter proizvodnjo za lastno uporabo.(str. 3). Uporabi pa izraz neregularna zaposlitev ('irregular employment') oziroma siva ekonomija ('underground economy').

¹⁶ ILO je spoznala da definicija, ki jo je ponudila mednarodna konferenca ICLS leta 1993 in na čigar temeljih so opredelili neformalno zaposlitev-mednarodni sistem standardov-SNA 1993-'enterprise based approach', ne zaobjame vse dimenzije skritega dela (ILO,2002, str. 11). 2 tipa neformalnega dela po SNA1993: neformalno podjetje, ki omogoča samozaposlitev ter občasno zaposlovanje družinskih članov ali drugih zaposlenih, podjetje, ki neformalno zaposluje delavce na redni osnovi (2002, str. 10)

¹⁷Neformalna podjetja so majhna, neregistrirana podjetja, ki vključujejo delojemalce, delodajalce, neplačane družinske člane v neformalnih podjetjih. Za 'zunaj neformalnih podjetij' pa se smatra uradna podjetja, gospodinjstva ter posameznike brez fiksnega delodajalca (2002, str. 11).

Po slovenski zakonodaji, po 3. členu Zakona o preprečevanju dela na črno, ki je bil sprejet leta 2000, je kot delo na črno označena dejavnost pravne osebe, ki ni registrirana v sodnem registru ali če nima za to delo predpisanih listin o izpolnjevanju pogojev. Po enakem pravilu je to tudi zasebnik, ki dejavnosti nima registrirane oziroma potrebnih listin za opravljanje te dejavnosti.¹⁸ Za zaposlovanje na črno pa se smatra ko pravna oseba ali zasebnik z delavcem ni sklenil pogodbe o zaposlitvi oziroma pogodbe o delu in delavca ni prijavil zavodu za zdravstveno zavarovanje in zavodu za pokojninsko in invalidsko zavarovanje (5. člen že omenjenega zakona).¹⁹ Drugi odstavek določa tudi, da se šteje kot zaposlovanje na črno tudi, ko posameznik za svoj račun ter v svojem imenu zaposli delavca, ki zanj opravlja delo na črno. Kot soudeleženci pa so po 4. členu označeni vsi, ki omogočijo opravljanje dela na črno ali sklenejo pogodbo s posamezniki ali pravnimi osebami, za katere vedo, da opravljajo delo na črno. Stuart Henry navaja definicijo po njem ter Dittonu²⁰ in pravi, da je skrita oziroma siva ekonomija proizvodnja, delno ali povsem za denar, ki bi morala biti prijavljena uradnim davčnim oziroma regulatornim organom, ampak, ki je delno ali povsem prikrita (str. 3).²¹ Nadalje avtor loči med sivo/črno ekonomijo, pod katero uvršča 'moonlighting' ter delo 'na stran'²² od skrite ekonomije, ker naj bi se ta izraz uporabljal za goljufijo ter trgovanje z ukradenimi predmeti in je 'parazitna' na formalno oziroma uradno ekonomijo.²³

Heertje (1987, str. 303) obravnava pojav sive ekonomije skozi koncept blaginje²⁴ in kot glavno ekonomsko merilo jemlje alokacijo resursov.²⁵ Po njem najdemo v neuradni ekonomiji tržne transakcije izven domene trga. Med aktivnosti našteje delo na črno, blagovna menjava ter nakup in prodaja dobrin brez plačila davkov. Kot izven trga pa omeni proizvodnjo na domu, poraba znotraj podjetja, delo prostovoljcev, prikrito zaposlovanje in interna alokacija v javnem sektorju ter zasebnih podjetjih, na splošno vse interne alokacije znotraj podjetij in institucij. Nadaljuje, do pozitivnega učinka blaginje pride, če se alokacija s trga preseli na interno alokacijo.²⁶ Do kakšne mere proizvajalci in porabniki sami poskrbijo za alokacijo omejenih virov je odvisno od

¹⁸ Prav tako se smatra za delo na črno (3. člen Zakona o preprečevanju dela na črno):

- pravna oseba, ki opravlja dejavnost kljub začasni prepovedi opravljanja dejavnosti
- tuja pravna oseba ali zasebnik, ki ima sedež zunaj Slovenije in opravlja določene storitve na ozemlju Slovenije brez izpolnjevanja pogojev ter priglasitve pri davčnem uradu

Za več informacij glej prilogo 2, kjer je priložen Zakon o preprečevanju dela na črno.

¹⁹ Isti člen kot zaposlovanje šteje tudi zaposlovanje tujca v nasprotju s predpisi o zaposlovanju tujcev.

²⁰ Avtor pravi, da je ta definicija podobna Fermanovi ter Berndtovi iregularne ekonomije, ki jo definirata kot sektor, ki ga ne merijo uradne ekonomske tehnike merjenja in ki uporabljaj denar kot sredstvo menjave (str. 2).

²¹ 'The working unemployed, 1982'

²² 'Working on the side'

²³ Avtor sicer navaja še druge avtorje, ki navajajo še različne oblike aktivnosti, ki se ne vključujejo v konvencionalno spremljano ekonomijo. Na primer, '*socialna ekonomija*', ki naj bi po Fermanu in Berndtu bile aktivnosti, ki niso registrirane in ki ne uporabljajo denarja kot sredstva menjave. Nadalje Gershuny in Pahl delita socialno ekonomijo na '*ekonomijo gospodinjev*', kjer gre za proizvodnjo dobrin s strani članov gospodinjstva in večinoma za člane gospodinjstva in ne za denar in kjer obstajajo približni substituti na trgu za te dobrine in storitve (str. 2).

²⁴ Blaginjo Heertje definira kot raven zadovoljitve želja, kjer pa je raven odvisna od alokacije omejenih resursov (Heertje, 1987, The unofficial economy, str. 303).

²⁵ Izključuje pomembnost načina plačila, zabeleženosti kot tudi vira dohodka (Heertje, 1987, str. 303).

²⁶ Brez gospodinjev in podjetij ni tržnega mehanizma (Heertje, str. 304).

transakcijskih stroškov, ki jih imajo, če uporabljajo tržni mehanizem ter koristni interne alokacije. 'Kar dokazuje, da alokacija virov v sivi ekonomiji ni marginalna glede na tržni mehanizem, temveč alternativna metoda odločanja, ki povečuje korist' (Heertje, 1987, str. 304).²⁷

2.2. KDO JE UDELEŽENEC V SIVI EKONOMIJI?

Od 70. in 80.let, ko so raziskave predstavljale kot glavnega akterja in pobudnika sive ekonomije imigranta oziroma delavca s periferije, so v novejših analizah prišli tudi do drugačnih opisov udeležencev. Schneider & Enste prihajata do zaključka, da zdaleč največji del zaposlenih v sivi ekonomiji predstavljajo zaposleni, ki to delo opravljajo 'poleg' oziroma podjetja, kjer je to le del aktivnosti.

Kukar razvrsti 3 skupine prebivalstva kot potencialne aktivne udeležence v sivi ekonomiji (1988, str. 13-14):

1. Samostojni podjetniki (prodaja blaga brez računa); imajo veliko možnosti za vključitev v sivo ekonomijo tako pri rednem delu kot v prostem času, vendar so številčno šibki.
2. Zaposleni v družbenem ali zasebnem sektorju ('fuš' posli); v popoldanskem času za dodatni zaslužek delajo v svojem poklicu ali drugem, pri rednem delu pa manjše možnosti. Pri dejavnostih v sivi ekonomiji lahko izkoriščajo znanja in spretnosti, ki so si jih pridobili z rednim delom, kot tudi poslovne stike.
3. Nezaposleni, študentje, upokojenci, drugi, ki nimajo rednega dela in imajo zato več časa, nimajo pa veliko družabnih stikov.

V skladu z novejšimi tendencami navajam nekaj 'lokalnih raziskav', ki opisujejo delo v sivi ekonomiji, vpletene ter njihove motive za takšno delo. To poglavje se mi zdi primeren uvod v jedro diplomske naloge, ki sledi v petem poglavju, vendar pa je zaradi tega tudi prostorsko omejeno.

V raziskavi, narejeni v Avstraliji z metodo nacionalne ankete (davčni omnibus), so razposlali 7754 anket ter jih 2040 dobili nazaj (29 odstotna odzivnost). Braithwaite, Reinhart in Job (2005, str.66) so ugotovile, da socio-demografsko ne moremo govoriti o polih. Izpostavimo lahko le splošnega ponudnika ter povpraševalca po storitvah, ki so sledeči: kupec storitev je starejši, poročen, polno zaposlen, visoko izobražen, z dobro plačo. Ponudnik-verjetno moški, mlad,

²⁷ Pomembna omemba je tudi vpeljava lastninskih pravic, ko pravi, da je v odstotnosti le-teh alokacija virov posledica urejene anarhije ali diktatorstva. Tu se dotakne vseh družbenih pravil, ki oblikujejo obnašanje ter ga lahko omejujejo.

neporočen, z diplomo ali srednjo šolo in z večjo verjetnostjo, da prejema štipendijo ali pomoč za nezaposlene.²⁸

Podobno ugotavljata McCrohan in Sugrue (1998, str. 213, 225), da so povpraševalci v sivi ekonomiji posamezniki iz višjega družbenega razreda, z višjimi dohodki ter dobro izobraženi.²⁹

Williams (2004, str.70) uvaja nove pojme v raziskave o sivi ekonomiji. Trdi, da poleg sive ekonomije (avtor to pojmuje kot 'underground economy'-oblike dela podobne tistim iz uradne ekonomije ter zaradi profita) obstaja tudi '*skrita ekonomija uslug*'. V njej so odnosi bolj podobni tistim delom, ki spadajo v sfero 'neplačane pomoči' ter obstajajo, da bi spodbujali in utrjevali odnose v družbenih mrežah. Avtor dodatno izpostavi nezaposlene, katerim delo v sivi ekonomiji predstavlja pomemben dejavnik socialnega kapitala. Zaključki študije za Anglijo so, da je 70 odstotkov sive ekonomije opravijo zaposleni in le 30 odstotkov nezaposleni.³⁰

Avtor prav tako poda zanimive ugotovitve glede podjetnikov v sivi ekonomiji. V omenjeni raziskavi pride do zaključka, da je večina mikro podjetnikov (Williams, 2006, str.90) v sivi ekonomiji po statusu zaposlenih ali pa neaktivnih in je njihova dejavnost v sivi ekonomiji podaljšek ali različica formalne zaposlitve oziroma vnovčitve znanja iz priložnostnih dejavnosti. Večina uveljavljenih samozaposlenih v sivi ekonomiji, pa je po formalnem statusu samozaposlenih in je njihovo delo v sivi ekonomiji tesno povezano z osnovno dejavnostjo. Za bolj podroben prikaz glej prilogo 4.

Tudi Henry (1982, str. 467) dvomi, da so ponudniki dela v sivi ekonomiji večinoma brezposelni. Za to navaja naslednje razloge:

1. Brezposelnim primanjkuje veščin in znanj, potrebnih za delo v sivi ekonomiji.
2. Delo v sivi ekonomiji je večinoma kratkega trajanja, brezposelni pa naj bi iskali polno zaposlitev.
3. Zaposleni v uradni ekonomiji, ki jim zaradi daljših počitnic ali skrajšanega delovnega časa ostaja več ur na razpolago, bodo iskali dodatne ure, dvojno ali popoldansko delo.

Henry navaja poleg povečanja dohodka naslednje motivatorje za sodelovanje v sivi ekonomiji (1982, str.468): pojav je zanimiv za ljudi, ki v uradni ekonomiji ne morejo priti do določene vrste blaga ali storitev, za tiste, ki se želijo izogniti pravilom in predpisom, ne plačati mejne davčne

²⁸ Siva ekonomija je v avstralski družbi zelo opazna, kar se sklada z izmerjeno toleranco skupnosti do tega pojava in istočasnim osebnim prepričanjem, da je to etično sporno (nasprotje med družbenimi normami ter osebnim prepričanjem). (Braithwaite, Reinhart, Job, 2005).

²⁹ Med starejšimi in nižje izobraženimi je samo 8 odstotkov vpletenih v sivo ekonomijo, medtem ko je ta odstotek 23 za tiste z najvišjimi dohodki (1998, str. 225).

³⁰ Williams navede naslednje vzroke za ne vključenost brezposelnih oseb (2004, str.70-72):

- pomanjkanje denarja za nakup sredstev, potrebnih za vključitev s sivo ekonomijo,
- pomanjkanje družbene mreže kontaktov, pomanjkanje družbenega kapitala,
- strah pred prijavo nadzornim organom,
- geografske omejitve (bivanje v sosekah z manj možnostmi zaposlitve).

stopnje, tiste, ki si želijo več svobode, fleksibilnosti in avtonomije v svojem delu in tiste, ki iščejo zabavo.

Zopet na drugi strani obstajajo avtorji, ki delovna mesta v sivi ekonomiji razumejo skoraj v marksističnem duhu in nikakor ločeno od kapitalističnega sistema. Zato dela v razvijajočih se državah ali tako imenovanem tretjem svetu kot tudi na zahodu, delovna mesta zapolnjujejo mezdni delavci, katera določa industrijski kapital ter so močno vezana na uradno ekonomijo (Henry, 1982, str.468). S tem zanikajo 'avtonomno moč' neuradne ekonomije po generiraju delovnih mest. Portes in Sassen-Koob (1987, str.35) tudi opozarjajo na 'iluzijo samozaposlitve' v primeru podizvajalcev, ki pa v resnici delajo za korporacije.

Glede razlik v spolu, Williams navaja, da obstaja malo večja verjetnost za sodelovanje moških v sivi ekonomiji.³¹ Prav tako pravi, da se oblike dela razlikujejo po spolu. Moški bodo verjetneje opravljali aktivnosti, ki so podobne tržnim, medtem ko bodo ženske te aktivnosti opravljale za prijatelje, znance in sosede ter da dobiček ne bo osnovni motivator (Williams, 2006, str.85). Za tabelarni prikaz glej prilogo 4.

Odnos do dela v sivi ekonomiji

Sodeč po anketah, ki jih opravljajo o pripravljenosti delati v sivi ekonomiji, bi lahko sklepali, da ima precejšen odstotek prebivalstva pozitiven odnos do dela v neuradnem sektorju. Schneider & Enste navajata 50 odstotni delež prebivalstva, ki je pripravljen delati v sivi ekonomije (glej tudi Braithwaite, Reinhart, Job).

2.3. TEORIJE

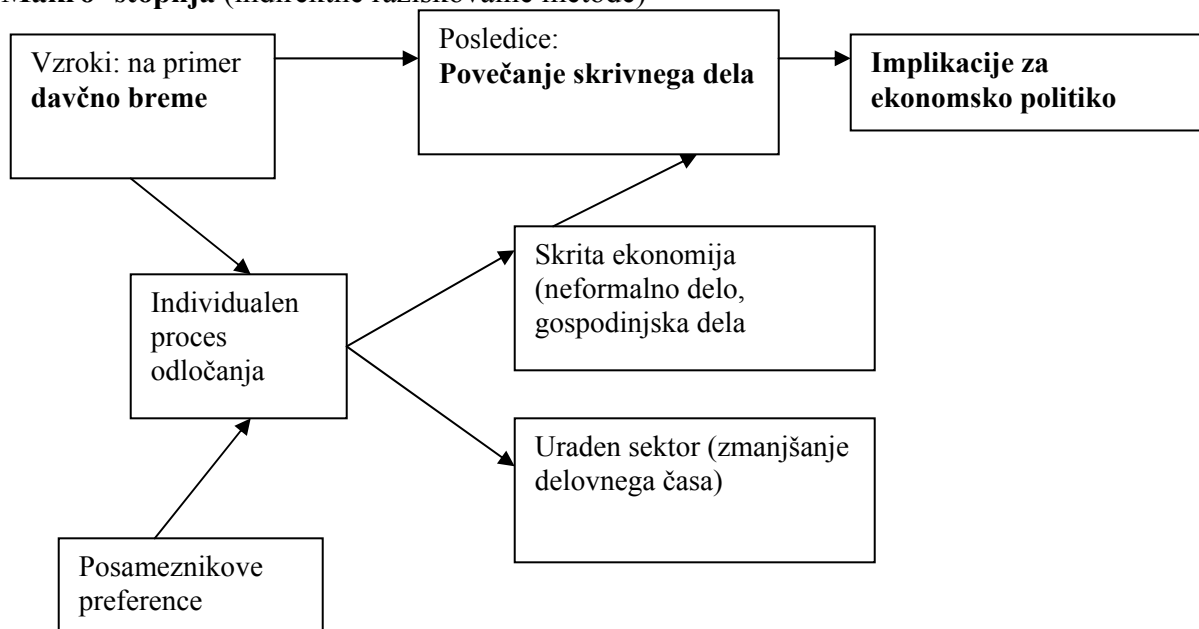
Pri obravnavanju pojava sive ekonomije se akademska sfera pogosto zateka k svojemu področju obravnave ter zapira vrata drugi znanosti.³² Ker gre za pojav, ki zaradi svoje heterogenosti, razširjenosti, implikacij za ekonomsko ter socialno politiko zahteva širši pristop, v nadaljevanju navajam razloge za vključitev več znanstvenih področij, tako sociologije, ekonomije kot psihologije, da bi bolje razumeli dejavnike sive ekonomije. Z vidika merjenja pojava se, kot je bilo prikazano pri poglavju metod, večina raziskav omejuje na makroekonomski pogled, ki zaradi strogih predpostavk modelov in teorij nudi precej širok razpon ocen pojava. Zato in pa da bi sam pojav bolje razumeli, veliko avtorjev zagovarja mikro analizo (Schneider & Enste, Williams).

³¹ Ta odstotek je drugačen za razvijajoče se države, kjer naj bi neformalna zaposlitev predstavljala večji vir zaposlitve za ženske kot moške (ILO, 2002, str.7). Kljub temu da je tam stopnja participacije žensk manjša kot moških, je večina delavcev zaposlenih začasno, žensk (predvsem delo na domu ter prodaja na ulici, angl' .street vending').

³² Za podrobnejšo kritiko glej Thomas (1992, str.221)

Slika 2: Povezava mikro in makro ravni

Makro- stopnja (indirektne raziskovalne metode)

Mikro-stopnja (direktne raziskovalne metode)

Vir: Schneider, F. & Enste, D., *Shadow economy*, 2002, str.56.

Koncept 'homo economicus' in kritika koncepta

Kot je razvidno iz zgornjega grafa, so osnovno izhodišče posameznikove preference³³. Po modelu 'homo economicus' in neoklasične teorije je posameznik popolnoma obveščen, deluje na popolnem trgu in maksimizira svojo koristnost³⁴ v skladu z racionalno izbiro in sledenju lastnega interesa. Po predpostavki o racionalnosti je osnovni cilj maksimizirati koristnost pod določenimi omejitvami, ki so podane eksogeno in izvirajo iz redkosti resursov. Posameznik tehta med stroški in koristmi ter se odloča racionalno. Odmik od takšnega obnašanja se smatra za deviantno obnašanje in je posledica sledečih razlogov (Schneider, Enste, str. 64): možnost za odklonsko obnašanje, mejna davčna stopnja in breme socialnih izdatkov, pravila na trgu dela, številčnost omejitev, transferna plačila, kazni, verjetnost, da te ujamejo in obsodijo, dodatni zaslužek. Glede na ekonomske razloge ter racionalnost odločitve neoklasični model ne ponuja odgovora, zakaj je tako malo 'deviantnega' obnašanja. Glede na objektivno majhno verjetnost, da te ujamejo ter kaznujejo v primerjavi s koristnostjo davčne utaje, je ravnanje v skladu z zakonom presenetljivo (2002, str.75).

Kritika te teorije sloni na naslednjih postavkah (Schneider, Enste, 2002, str.57):

1. Strogo sledenje postavki racionalnosti in pravilu maksimiziranja
2. Upoštevanje objektivnih verjetnosti
3. Prehodnost, doslednost in stabilnost preferenc

³³ Preference so v 'income-leisure' modelu eksogene in zato konstantne.

³⁴ Indiferenčne krivulje nam pokažejo preference, do katerih dobrin je posameznik indiferenten pri izbiri določene kombinacije dobrin.

Z druge strani je postavljen '*homo sociologicus*', ki ga omejujejo norme, pričakovanja in institucije. S socializacijo posameznik ponotranji norme družbe ter njena pričakovanja, ki skupaj z lastnimi pričakovanji oblikujejo njegovo/njeno obnašanje.³⁵

Psihološko gledano, ocena situacije, v kateri posameznik sprejema odločitev, je odvisna od osebnih značilnosti posameznika ter danih alternativ. Obnašanja ne določajo samo objektivni dejavniki, temveč tudi subjektiven pogled na situacijo (Schneider, Enste, 2002, str.84). '*Teorija reakcije*'³⁶ predvideva, da posameznik na zmanjšanje svobode reagira z razumsko ali vedenjsko strategijo (na primer izogibanje davkom). Delo v sivi ekonomiji lahko vidimo kot odgovor na zmanjšano svobodo zaradi previsokih davkov in drugih obremenitev. Avtorja povežeta psihološki pristop ter ekonomsko teorijo koristnosti, ko predstavita reakcijo, ki naj bi vplivala na motivacijo zaradi privlačnosti redke alternative (2002, str.88).³⁷ Opozorita še na percepcijo posameznika o občutenju davčnega bremena. Če le-ta nima občutka, da lahko vpliva na breme, to povečuje občutenje bremena ter zmanjšuje občutek kontrole. V takem primeru tudi zmanjšanje davkov ne bi imelo istega učinka (2002, str.89) in se lastno občutenje bremena spremeni v pomemben motivator za delo v sivi ekonomiji. Implikacija za ekonomski ter politični sistem je tudi transparentnost, saj ta daje pozitiven občutek posamezniku o poštenih namelih vlade ter občutek kontrole (2002, str. 89).

Dejavniki, ki vplivajo na lastno občutenje bremena (Schneider, Enste, 2002, str. 90-91):

1. Porazdeljenost davčnega bremena in transfernih plačil³⁸
2. Učinkovitost aktivnosti vlade in odnos s finančnimi institucijami
3. Trajanje in zaznava

2.3.1 INTEGRACIJSKI ali ZDRUŽEVALNI PRISTOP

Schneider & Enste sta razvila model, ki združuje omenjene pristope. Posameznik se odloči glede na svoje preference. S pomočjo njih izbira med alternativami v pogojih redkosti, na podlagi subjektivnih verjetnosti. Norme so v tem primeru preference ter omejitve. Postavke neoklasičnega modela so sproščene s tem, da je sprejeto, da posameznik ne maksimizira

³⁵ Eksterne norme vključujejo neformalne institucije kot na primer navade in vrednote in se jih lahko smatra kot omejitve. Ponotranjene norme, kot na primer vest in (davčna) morala so preference (2002, str. 76). Tak vidik vključuje ekonomski in sociološki aspekt.

³⁶ Po principih te teorije je kontrola subjektivna percepcija zmožnosti vplivanja na določene dogodke. Ob izgubi kontrole, si posameznik želi povrniti del svobode. Intenzivnost njegove reakcije je odvisna od: pomembnosti svobode, obsega odvzete svobode, moči odvzema svobode (Schneider, Enste, 2002, str. 87).

³⁷ Dejavniki vpliva so (Schneider, Enste, 2002, str. 88):

1. predvideno trajanje davčnega bremena,
2. potencialne možnosti davčnega izogibanja (delo v sivi ekonomiji, luknje v zakonu),
3. percepcija davčnega bremena,
4. posplošitev izgube kontrole. Tu se vlada lahko odzove z elementi neposredne demokracije.

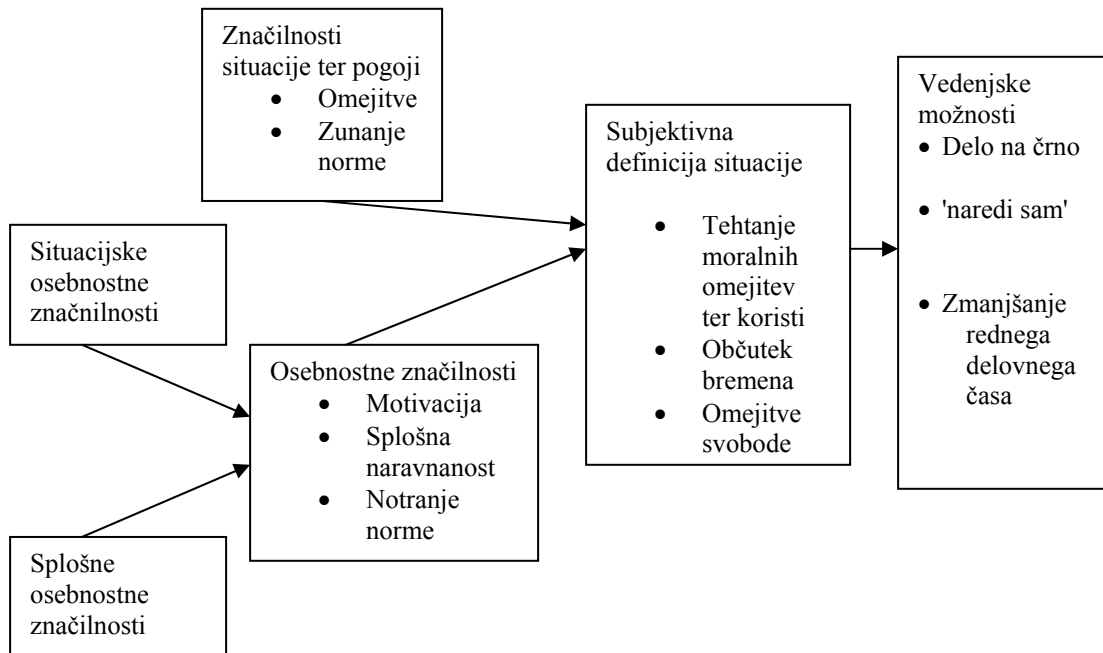
³⁸ Gre za zaznano pravičnost davčnega sistema. Posameznik oceni osebno breme v primerjavi z ostalimi.

koristnost temveč izbere alternativo³⁹, ki ga zadovolji glede na njegove želje (Schneider, Enste, 2005, str.60). V ekonomski teoriji se je za to uveljavil izraz 'omejena racionalnost'.⁴⁰

Avtorja navajata dva sklopa spremenljivk, ki vplivajo na subjektivno definicijo situacije ter obnašanje (2002, str. 95):

1. *Dane, situacijske lastnosti*; časovna/dohodkovna omejitve, spremembe cen, zunanje norme
2. *Osebnostne lastnosti*; motivacija, preference, odnos do tveganja, notranje norme.

Slika 3: Integracijski model za deviantno obnašanje

Vir: Schneider, F. & Enste, D., 2002, str. 96.

Avtorja ponudita zanimivo implikacijo za ekonomsko politiko, ki se navezuje na navade. Posameznik naj bi si poenostavil sistem odločanja z nadaljevanjem z uspešno alternativo, saj ta zmanjša razumski napor (2002, str. 61). Posledično mora biti nova alternativa precej boljša, da bi jo posameznik iskal in izbral. Zagovorniki menijo, da je zato oblastem veliko lažje delo na črno preprečiti kot pa posameznika 'izvleči'.

Naylor (2005, str. 134) ponudi tudi drug vidik na neformalen sektor. V formalnem sektorju po ekonomski teoriji agenti sledijo cenovnim signalom, ki so rezultat objektivnih tržnih kriterijev in

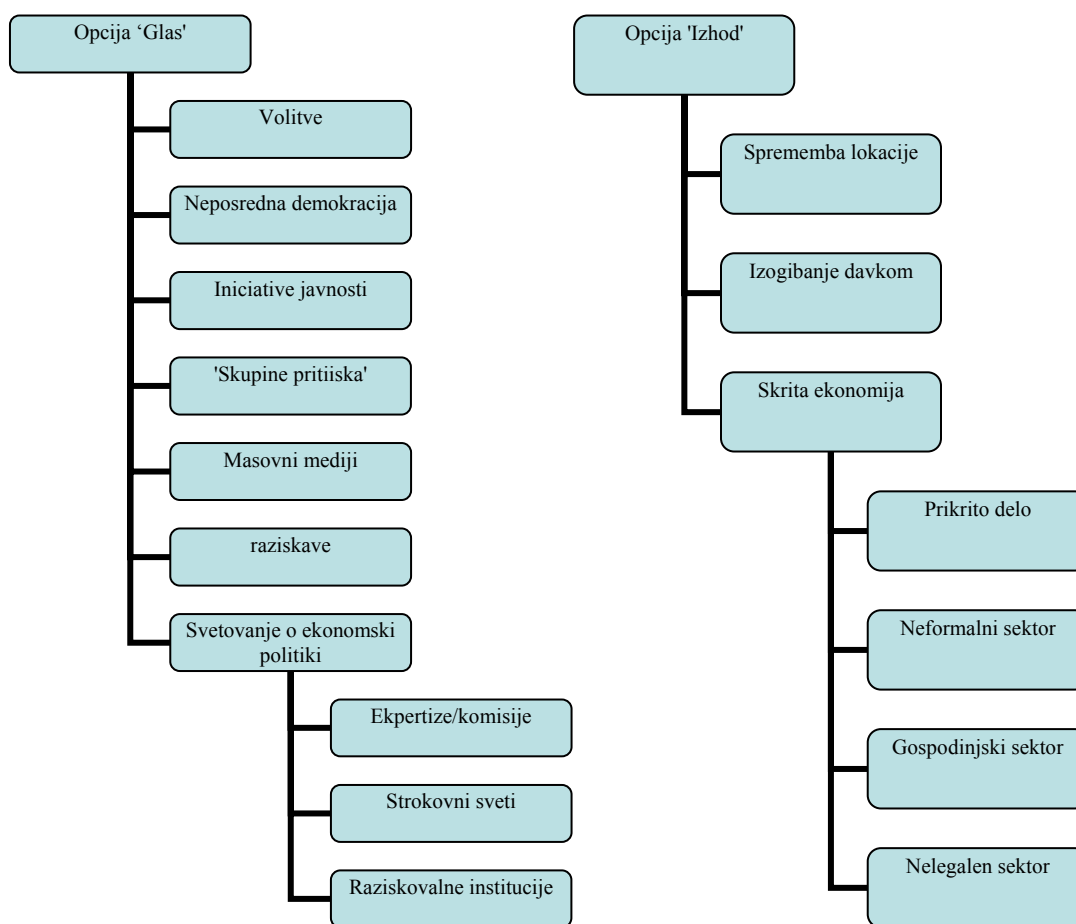
³⁹ Proces odločanja poteka v naslednjih fazah (Schneider, Enste, 2002, str.60):

1. Posameznik se zave določenega problema-relativno pomanjkanje.
 2. Z danimi informacijami razumsko oceni situacijo.
 3. Če notranje informacije niso zadostne, racionalno in z omejenimi zunanjimi viri oceni možne alternative.
- K temu pa je potrebno dodati še '*dominantne vzorce*'(str. 60), ki podajo razlago, zakaj se isti posameznik v podobnih situacijah odloči drugače, glede na to kako je situacija predstavljena. Implikacija za ekonomsko politiko preprečevanja dela na črno bi bila razmisliti motivacijo ter percepcijo situacije.

⁴⁰ Takšna izbira je racionalna, če so upoštevani informacijski in transakcijski stroški (2002, str. 60).

imajo približno enako število virov podatkov, ki so vsi večinoma točni. Spore naj bi razreševali bolj ali manj nepristranski arbitri. Avtor popolnoma zavrne objektivno ceno v neformalnem sektorju. Bolj kot je podsektor nelegalen, bolj se spori odločajo glede na moč, ki jo ima posamezen agent. Hkrati je dostop do informacij omejen. Primerjava formalnega sektorja, kjer je cena pomnožena s količino neka objektivna vrednost in neformalnega sektorja, kjer ta isti zmnožek kaže na subjektivno moč in manj na objektivno ekonomsko realnost, govori o drugačni logiki sklepanja o motivu in obnašanju posameznika.⁴¹

Slika 4: Prikaz izbire 'Glas' ter izbire 'Izhod'

Vir: Enste, D., *Shadow economy and institutional change in transition economies*, 2003, str. 100.

V demokraciji naj bi imel posameznik možnost izraziti svoje preference o javnih dobrinah preko volitev (Enste, 2003, str. 100). Med drugim pa ima posameznik možnost sodelovati tudi v

⁴¹ Williams, ki v svojem pristopu k sivi ekonomiji opozori, da se cena formira glede na motiv udeležbe. 'Ekonomija uslug' prav tako vključuje plačilo, vendar pri formiranju cene partnerja upoštevata dolgoročno sodelovanje bolj kot kratkoročni profit v duhu recipročnosti (Williams, 2004, str. 79). Cena se po njegovem nahaja med višjo, pri kateri bi posameznik imel občutek, da si ga 'ožel' ter minimalno, ki je bolj 'zaradi sočutja'. Prav tako pravi, da so mezde zaposlenih višje kot mezde nezaposlenih.

'skupinah pritiska', sindikatih ter tako še močneje vplivati na vsebino političnega procesa. Mnogi avtorji opozarjajo tudi na medije in njihov vpliv (glej Naylor, Enste).

Druga možnost je tržna opcija 'izhoda'. Med njimi je tudi menjava lokacije uradnih podjetij v davčne oaze, da bi se izognili davčnim in ostalim prispevkom.⁴² Shneider in Enste (2006, str. 8) opozorita, da imajo tudi manj mobilni faktorji možnost izstopa in ne samo podjetja, ki svojo proizvodnjo premikajo v cenejše države, medtem ko delojemalcem preostane siva ekonomija. Enste opozori, da država ne sme prezreti notranjega pritiska o popravku ekonomske politike, saj hkrati delujejo tudi zunanji dejavniki pritiska, na primer, globalizacija, ki povečujejo število alternativ.

3. UČINKI SIVE EKONOMIJE NA GOSPODARSTVO TER DRUŽBO

Če je siva ekonomija del družbenega proizvoda in se ne spremlja, potem imamo izkrivljeno sliko o gospodarskem dogajanju v določeni državi. Ta podatek ni vezan samo na statistiko in število, ki je znana, temveč na marsikateri ekonomski ukrep, ki je v današnjem času vezan na bruto družben proizvod⁴³ kot na primer pomoč, ki jo določena država prejema glede na višino BDP ter na mnoge druge kazalce, ki so v današnjem ekonomskem svetu vezani na ta podatek.⁴⁴

Mednarodna organizacija dela⁴⁵ opozarja, da poleg težav statističnih služb, ki jih imajo z notranjo nekonsistentnostjo⁴⁶, zbrani podatki podajo napačne informacije glede ravni določenih kazalcev⁴⁷ ter trendov rasti⁴⁸, prihaja lahko tudi do podcenjene številke o ekonomskih aktivnosti države, če pri merjenju zanemarjamo sivo ekonomijo. Hkrati izostanek skupnih pravil onemogoča mednarodno primerjavo.

Vplivi sive ekonomije na družbo ter gospodarstvo

⁴² Naylor kritično pripomni, da veliko večjo nevarnost predstavljajo davčne oaze ter prirejanje računovodskih izkazov kot pa siva ekonomija (Naylor, 2005, str.140).

⁴³ V Evropski uniji je eda najpomembnejših posledic vsekakor prispevek vsake države članice kot odstotek BDP.

⁴⁴ Schneider & Enste bruto nacionalni produkt podata kot indikator materialne blaginje družbe (2002, str. 155). z druge strani Naylor isti kazalec označi kot merilec ekonomske aktivnosti, a zanika vlogo merilca ekonomskega blagostanja (2005, str. 135).

⁴⁵ 'International labour organization'

⁴⁶ Medtem ko ima proizvodna stran potrebo in željo prikriti del svojih aktivnosti, ki so opravljene na črno, pa gospodinjstva večinoma ne prekrivajo svojih izdatkov za proizvode in storitve. Na ta način prihaja do neuskladenosti oziroma neravnotežij (ILO, 2002).

⁴⁷ Avtorji priročnika ILO podajajo primer bruto družbenega proizvoda ter vezanosti ekonomskih kazalcev ter ukrepov na ta isti kazalec, na katerega vpliva vključitev aktivnosti iz sive ekonomije. Podan je primer denarne pomoči ter ekoloških prispevkov.

⁴⁸ Avtorji opozorijo na težavo predvidevanj rasti, če ne poznamo obnašanja v sivi ekonomiji.

Siva ekonomija ima tako negativne kot pozitivne posledice. V duhu 'borbe proti delu na črno' so večinoma izpostavljene negativne posledice, predvsem označene kot goljufanje države oziroma drugih državljanov⁴⁹ in so tako v jedru diskusij. Prav tako je pomembno, da je pri obravnavi pomembno stališče opazovalca, saj se ljudje drugače odzivamo, če smo osebno vpleteni oziroma kdo od naših bližnjih. Nadalje je pomembna razčlenitev na mikro (stališče posameznika) in makro (stališče države) pogled na pojav sive ekonomije. V naslednjih odstavkih navajam obe vrsti učinkov, ki bi jih najlažje razvrstili kot (Glas, 1988, str. 104):

1. Alokacijski učinki (npr. alokacija proizvodnih dejavnikov, davčnega bremena, gospodarske dejavnosti na različne sektorje)
2. Stabilizacijski (ekonomski, socialni ter politični pomen)
3. Redistribucijski
4. Blaginjski

3.1. ALOKACIJSKI UČINKI

Schneider & Enste (2002, str. 158) naštejeta naslednje makro izgube resursov:

- Zbiranje informacij s strani delavcev v sivi ekonomiji
- Stroški s kontrolo in ugotavljanjem
- Stroški z zakonsko obravnavo kršilcev
- Stroški kazni⁵⁰
- Neuveljavljanje pravic iz naslova garancij
- Podjetja ne morejo po zakonski poti priti do izpolnitve zahtev do kupcev
- Pomanjkanje zavarovanj⁵¹

Napačne informacije za ekonomsko politiko

Statistična iluzija je pojav, ko uradna statistika ne meri oziroma ima netočne podatke o vrednosti aktivnosti v gospodarstvu, v tem primeru sive ekonomije.⁵²

Če statistiko vzamemo kot 'uradni informacijski sistem' (Glas, 1988, str. 105), na katerem temeljijo odločitve o zaposlovanju ter drugih politikah, je pomembno, da imamo pred seboj jasno sliko realnega stanja, saj so sicer ukrepi ekonomske politike lahko neustrezni. Prav tako je

⁴⁹ Tu je potrebno poudariti, da tudi sami strokovnjaki priznavajo, da so določene študije ter njihove analize uporabljene za politične namene, ki jih želijo vladajoči izkoristiti v njihov prid (Witt, 1987, str. 61). Tako podaja primer Velike Britanije ter konzervativne stranke, da je zaradi rastoče sive ekonomije treba oklestiti davke, kar je v skladu z njihovo doktrino.

⁵⁰ Na primer, stroški oglaševanja dela na črno se v Nemčiji kaznuje do 50.000eur (Schneider, Enste, 2002, str. 158).

⁵¹ Na primer zavarovanje varnosti na delu, bolezni, in podobno.

⁵² Obravnavanje vključevanja različnih drugih dejavnosti, kot na primer gospodinjskih del ter medsosedske pomoči v izračune bruto družbenega proizvoda, presega okvirje te diplomske naloge.

funkcija redistribucije dohodka lahko drugačna, kot kažejo uradni podatki o brezposelnih ter prejemnikih socialne pomoči. Posledično so tudi podatki o dejanski blaginji drugačni od uradnih podatkov o narodnem dohodku na prebivalca (Glas, 1988, str. 106)⁵³.

Po Schneiderju in Enste, 2003 so mogoče naslednje napake, če imamo nepravilne informacije:

- Napačna velikost bruto družbenega proizvoda
- Napačen izračun stopenj rasti
- Prevelike inflacijske stopnje (če predvidevamo, da rastejo cene v sivi ekonomiji počasneje kot v uradni)
- Napačen izračun stopnje nezaposlenosti (delavci iz sive ekonomije naj bi bili prijavljeni kot nezaposleni, z druge strani pa si država prizadeva imeti čim nižjo številko nezaposlenih v državi, kar je na v splošnem politična tema, glej tudi Glas, str. 105)

Zaradi sive ekonomije se lahko razlikuje dohodkovni in socialni položaj posameznih kategorij prebivalstva kot ga prikazujejo uradni statistični podatki (Kebrič, Kukar, 1989, str.17). Prav tako lahko pride med samimi agenti na trgu do spremenjenih odnosov, kar morajo posamezniki, podjetja ter državni organi znati upoštevati pri svojih odločitvah. Sledi nekaj možnih posledic aktivnosti v sivi ekonomiji.

Omejevanje konkurence

Z vidika konkurence lahko govorimo o nepošteni konkurenci, saj morajo podjetja v uradni ekonomiji upoštevati dogovore o minimalni plači ter ostale zakonske predpise, ki dvigujejo strošek dela v primerjavi s sivo ekonomijo, ki ima zaradi neplačevanja davkov nižje stroške. Po sami naravi siva ekonomija spodbuja nelojalno cenovno konkurenco (Bajada, Schneider, 2005, str.4). Hkrati deluje siva ekonomija destruktivno na poslovno moralo in gospodarsko in pravno ureditev, saj bodo v želji po nižanju stroškov tudi sicer legalna podjetja iskala pot v nelegalnost (Glas,1988, str. 107). O nelojalni konkurenci govorimo v primeru, ko podjetja ponujajo proizvode, ki so substituti tistim iz uradne ekonomije, ne pa v primeru komplementarnih dobrin. Zato Schneider & Enste opozarjata, da lahko celo govorimo o pozitivnem multiplikatornem učinku zaradi dodatnega povpraševanja (2002, str. 163). Nadalje se teza o pozitivnih vidikih konkurence razvija na mednarodno raven, saj obstaja prepričanje, da siva ekonomija spodbuja mednarodno konkurenčnost domačega gospodarstva, ki je sicer v določenih sektorjih lahko zaščiteno s subvencijami (Schneider, Enste, 2002, str. 163; Zagoršek, 2002, str. 11). Z drugega stališča lahko o zaščitenosti določenih panog govorimo v uradnem sektorju, kjer je v sivi ekonomiji vstop olajšan. Pozitivno stališče zavzame tudi Thomas (1992, str. 53-54), ki povzame, da je ena izmed razlik med uradnim in neuradnim delom ekonomije prav enostavnost vstopa v neuradno ekonomijo v primerjavi z oteženim vstopom v uradno ekonomijo.

⁵³ Tu avtor podaja primer še posebej za države v razvoju, kjer je uradno registrirani družbeni produkt nižji (str. 106), vendar pa lahko o učinkih redistribucije govorimo tudi v razvitih državah.

Večja fleksibilnost

Pogosto lahko zasledimo kot največjo prednost sive ekonomije prav večjo fleksibilnost v primerjavi s 'togim' uradnim sektorjem, ki ga omejujejo pravila in predpisi. Prav tako pogosto zasledimo v literaturi, da je siva ekonomija najbližja enačica popolnega trga, saj jo država ne omejuje in je zato veliko bolj 'prosta' in kjer se fleksibilno ponuja tako proizvode, čas ter prostor (Cassel, Cichy, 1987, str. 139), ki jo avtorja pojmujeta kot 'rezerva fleksibilnosti' (str. 139). Glas omenja dejavnike, ki ji omogočajo večjo fleksibilnost (str. 108):

- odsotnost rigidnosti cen (država ne kontrolira cen),
- odsotnost rigidnosti mezd (v sivem sektorju ne veljajo minimalne mezde ter druga določila kolektivnih pogodb),
- odsotnost raznih predpisov ali omejitev, ki v uradnem gospodarstvu ovirajo hitrejša prilagajanja.

S strani dinamičnosti podjetij sive ekonomije Enste podaja primer odzivanja okolja na povpraševanje po 'urbanih storitvah' (2003, str. 98) ter proizvodnjo malih serij ter s tem ponuja dinamičen in podjetniški duh, ki lahko vodi k višji učinkovitosti ter večji konkurenci. Enake lastnosti sivi ekonomiji pripiše Zagoršek (2002, str. 10) ko del zaposlenih opiše kot 'leglo bodočih uspešnih podjetnikov', ki običajno preidejo v uradno sfero z večanjem obsega poslovanja. Tudi Schneider & Enste izpostavljata 'šumpeterski tip' podjetnika (2002, str. 164), ki je bolj odprt tveganju ter poln iniciativ.

Uporaba neizkoriščenih virov

V primeru neprostovoljne nezaposlenosti, pre zgodnje upokojitve ali krajšanju delovnega časa proti volji posameznika (Schneider, Enste, 2002, str. 165) prihaja do izgube blaginje, ker vsi viri niso optimalno izkoriščeni ali spodbuja posameznike k prehodu v sivo ekonomijo. To velja za posameznike, ki ne želijo maksimizirati ur namenjenih preživljanju prostega časa. Z makroekonomskega stališča to prispeva k boljši izkoriščenosti neuporabljenih virov, tako človeških kot materialnih, k večji ponudbi kvalificirane delovne sile, saj zopet prihaja do večje delitve dela v družbi. Aktivira delovne potenciale, ki bi ostali neizrabljeni ter pokriva potrebe, ki bi sicer ostale nezadovoljene (Kukar, Simončič, 1986, str. 64). Med drugim omogoča nezaposlenim oziroma premalo zaposlenim vključitev v poslovno življenje (Schneider, Enste, str. 165). Posledično jih delodajalci lahko vključijo v uradno zaposlitev.

Nižja kapitalna intenzivnost

Schneider in Enste trdita, da dolgoročno siva ekonomija ne more izkoristiti vsega svojega potenciala rasti. Za to navedeta nekaj razlogov. Prvič, menita, da je za udeležence težko priti do

virov kapitala oziroma je ta za njih zelo drag. Posledično naj bi zato tudi manj vlagali v izobraževanje, razvoj ter aplikacijo modernih tehnologij (2002, str. 159-160).

Z druge strani mnogi avtorji opisujejo sivo ekonomijo kot skoraj idealno obliko popolne konkurence, ki ni obremenjena z državno regulativo in kjer je cena pokazatelj pomanjkanja določenega resursa ter obstajajo pogoji za 'optimalno alokacijo resursov' (Schneider & Enste, 2002, str. 161)⁵⁴.

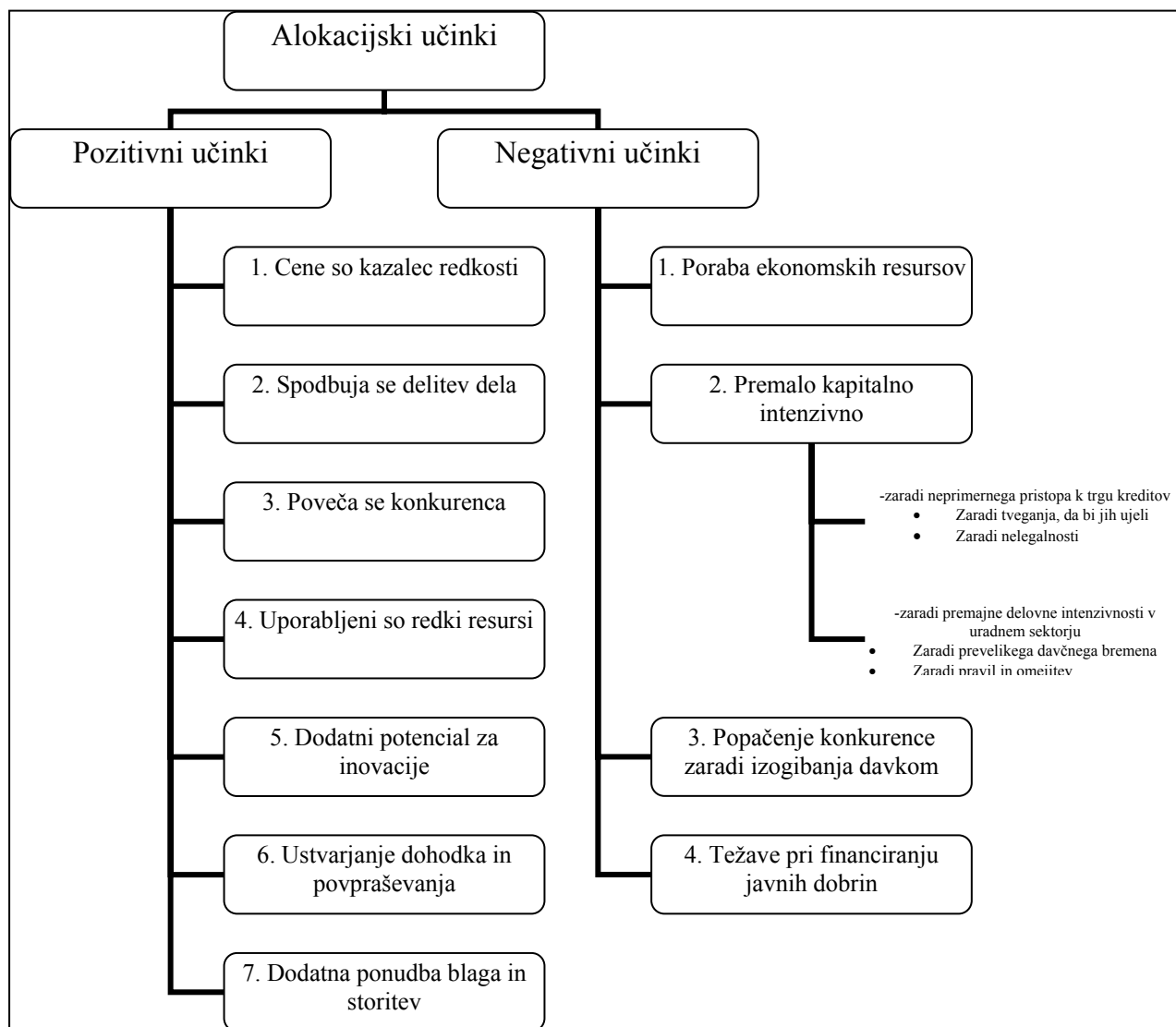
Vpliv na institucionalni red

Če sivo ekonomijo vidimo kot 'drugi svet' oziroma paralelno ali alternativno gospodarstvo, se lahko tudi vprašamo o njegovem vplivu na uradni red. Enste postavi po pomembnosti vpliva na prvo mesto, vpliv na uradne institucije, norme ter pravila, pred večinoma preučevanimi učinki sive ekonomije na alokacijo ali izgubo sredstev za državno blagajno (Enste, 2003, str. 98). Siva ekonomija lahko indikator resnega pomanjkanja legitimnosti aktualnega družbenega reda in obstoječih pravil uradne ekonomske aktivnosti, kot to razlaga Enste. Prej omenjena Bernikova 'druga družba'⁵⁵ lahko v takem primeru predstavlja izziv aktualni ureditvi.

⁵⁴ Avtorja menita, da je to tudi dober pritisk na institucije v razvijajočih se državah ter pokazatelj potreb po spremembah na trgu (2002, str. 161).

⁵⁵ Glej definicijo sive ekonomije.

Slika 5: Alokacijski učinki sive ekonomije na gospodarstvo

Vir: Schneider, F. & Enste, D., *Shadow economy*, 2002, str. 157.

3.2. STABILIZACIJSKI UČINKI

Ekonomija je izpostavljena pogostim šokom tako v agregatnem povpraševanju kot ponudbi (Mankiw, 2003, str. 380). Država ima v večini držav aktivno vlogo pri preprečevanju kriz ter igra odločilno vlogo za stabilizacijo ekonomije.⁵⁶ Če država ne poseže v ekonomijo, lahko pride do neučinkovitih nihanj v outputu, nezaposlenosti in inflaciji⁵⁷. Stabilizacijska politika poizkuša zmanjšati ciklična nihanja ali strukturne premike skozi monetarne ali fiskalne instrumente

⁵⁶ Tu si vsi ekonomisti niso enakega mnenja, saj so drugi pristaši nevmešavanja države, kot na primer Milton Friedman, ker naj bi imela politika zapoznele učinke in pravzaprav vidijo razloge za velika nihanja v slabi ekonomski politiki (Mankiw, str. 380).

⁵⁷ Uradna statistika naj bi precenjevala inflacijo (Glas, Schneider & Enste).

(Schneider & Enste, 2003, str. 169). Postavljanje okvirjev je koristno tudi za akterje, saj tako vedo, kaj pričakovati. Če država ne pozna aktivnosti, obsega ter značilnosti sive ekonomije, potem lahko sprejme napačne odločitve, kot je bilo omenjeno že zgoraj. Eden izmed stabilizacijskih učinkov, ki ga priznavajo mnogi avtorji, je tudi ta, da siva ekonomija izplačuje dohodke⁵⁸ in s tem povečuje kupno moč, kar je za ekonomijo dobro, saj ti dohodki tvorijo povpraševanje tako v uradni kot neuradni ekonomiji. Schneider je tako izračunal za primer Nemčije in Avstrije, da se dve tretjini dohodka, ustvarjenega iz dela na črno, porabi v uradni ekonomiji (Schneider, Enste, 2002, str. 171).

Schneider & Enste sicer opozarjata, da ima siva ekonomija lahko pozitivne učinke glede strukturnih nepravilnosti in lahko vsrka preveliko povpraševanje ali ponudbo, vendar je njihovo delovanje kratko ali srednjeročno, vendar naj to ne bi bila alternativa izboljšanja okvirja ekonomske politike (Schneider, Enste, 2002, str. 171).⁵⁹

Cassel in Cichy (1987, str. 139) pojmujeta to funkcijo sive ekonomije kot 'fleksibilnostne prihranke'⁶⁰, saj naj bi se aktivnosti lahko selile iz uradne v neuradno ekonomijo ter je njena vloga 'blažilca'⁶¹ pomembnejša, bolj ko je uradna ekonomija nefleksibilna. Hkrati naj bi imela precejšnjo moč absorpcije šokov. V primerih protiinflacijske politike, so socialni stroški stabilizacijske politike manj boleči kot, če sive ekonomije ne bi bilo, kar avtorja pojmujeta kot 'socialni blažilec' (str. 139).⁶² Podobno funkcijo sivi ekonomiji pripisuje tudi De Grazia, ko pravi, da v času krize ter nezaposlenosti delo v sivi ekonomiji zmanjšuje nezadovoljstvo ter socialna trenja (De Grazia, 1982, str. 36).

Med pozitivne posledice bi lahko šteli pomembne dejavnike za posameznika ter gospodinjstvo, kot so povečanje domačega budžeta, izražanje iniciative ter občutek večje odgovornosti (De Grazia, 1982, str. 36). Podobno Williams navaja občutek aktivnosti ter motivacije ljudi, ki se znajdejo dlje časa nezaposleni kot pomemben psihološki faktor za določeno populacijo (Williams, 2004, str. 180). Isti avtor navaja tudi razvoj ter širjenje socialne mreže kot vira informacij ter podpore (2004, str. 181).

⁵⁸ Kukar 1986 opomne, da imajo dohodki iz sive ekonomije pomembno stabilizacijsko vlogo pri uravnoteženju družinskega proračuna (str. 56).

⁵⁹ O 'spillover' učinkih govorita tudi Cassel in Cichy (str. 140), ko pravita, da udeleženci v sivi ekonomiji nabavljajo izdelke iz uradne ekonomije kot tudi porabljajo del svojega prihodka v formalnem delu gospodarstva.

⁶⁰ 'flexibility reserve'

⁶¹ Stabilizacijsko vlogo ter vlogo blažilca sivi ekonomiji pripisuje tudi Enste (2003, str. 105).

⁶² Zaradi tega naj bi bil pritisk na politiko proti anti-inflacijski politiki manjši in omogočal ponovno vzpostavitev ravni cen. Zato naj bi siva ekonomija v času recesije blažila pritiske na dohodek. (str. 140)

3.3. *DISTRIBUCIJSKI UČINKI*

Optimalen davčni sistem naj bi bil tisti, s katerim se strinja širša javnost in ki ne ruši alokacijske funkcije. Ko prihaja do sive ekonomije, imajo udeleženci pri tem določene transakcijske stroške, ki pa so še vedno manjši, kot je povečanje blaginje pri porabnikih, kljub temu, da uporabljeni resursi ne prispevajo k rasti (Schneider, Enste, 2002, str. 158). Z drugimi besedami lahko rečemo, da primerjamo mikro koristi posameznika z makro posledicami za gospodarstvo in posledično blaginjo vseh posameznikov. V zahodnem svetu država ureja distribucijo dohodka z namenom doseči večjo 'socialno pravičnost' za vse. Barr izpostavi dve pomembni funkciji države blaginje: redistribucijsko oziroma kompenzatorno ter funkcijsko, ki povečuje ekonomsko učinkovitost, kjer trg tega ni sposoben (Barr, 1990, str. 421). Prav slednjo funkcijo avtor izpostavi kot pomembno za celotno družbo, saj naj bi družbene institucije zagotovile vse storitve in proizvode, ki jih trg sicer ne bi ponudil ali vsaj ne v zadostni meri. Za njihovo delovanje so potrebna sredstva, ki izostanejo pri neplačilu prispevkov v državno blagajno.

Manj pobranih davkov ter drugih prispevkov

Davčna utaja prispeva k proračunskemu primanjkljaju oziroma povzroča višjo davčno obremenitev ostalih legalnih dejavnosti oziroma 'poštenih' davkoplačevalcev (Glas, 1988, str. 106). Glavni očitak ter središče velike večine javnih debat je manj pobranih davkov, kar vodi v večji deficit javnega proračuna. Ta naj bi povzročil povečanje davčne stopnje, kar lahko povzroči še večje zatekanje v sivo ekonomijo ter grožnjo socialni državi.⁶³ Vendar pa Schneider & Enste opozarjata, da poleg primarnih učinkov v dinamičnem modelu obstajajo tudi sekundarni oziroma učinek multiplikatorja (2002, str. 172). Če upoštevamo dejstvo, da se del dohodka iz sive ekonomije porabi tudi v uradnem gospodarstvu in predstavlja dodatno pobrane davke, večinoma v obliki davka na dodano vrednost, je s stališča države pomembna vsota vseh pobranih davkov. V statičnih modelih obstaja predpostavka, da se aktivnosti iz sive ekonomije preselijo v uradno in tako odstrani prepreko formalni ekonomiji. Če pa imamo opravka s komplementarno dejavnostjo in če upoštevamo, da se spremenijo tudi pogoji na strani povpraševanja⁶⁴ ter ponudbe⁶⁵, dobimo drugačno predstavo o fiskalnih učinkih. Schneider & Enste temu pravita 'kalkulacija osebnih odločitev' (2002, str. 173), ki postavi učinke na strani ponudbe in povpraševanja v drugačno luč. Zloraba socialne podpore ter socialnega sistema

Prejemnik, ki ni upravičen do pomoči ter zlorablja sistem, ravna proti načelu družbene solidarnosti. Za posameznika, ki prejema pomoč in je hkrati zaposlen v sivi ekonomiji, bi delo v uradni ekonomiji predstavljalo povečanje mejne davčne stopnje za 100 odstotkov, kar vpliva

⁶³ Kar vpliva na neskladje v alokaciji proizvodnih dejavnikov med obdavčene in neobdavčene dejavnosti (Glas, 1988, str. 106).

⁶⁴ Cene so višje, fleksibilnost manjša.

⁶⁵ Raven ponudbe dela se spremeni, saj se spremeni računica med koristnostjo in stroški.

nestimulacijsko. Zato se pojavljajo predlogi, da bi prejemniki pomoči opravljali neke vrste 'družbeno delo', kar bi preprečilo del zlorab in zagotovilo določeno vzajemnost (Schneider, Enste, 2002, str. 174). Avtorja opozorita na napake v sistemu (2002, str. 175):

1. Prejemanje pomoči za nezaposlene kljub delu v sivi ekonomiji.
2. Izogibanje plačevanju prispevkov za socialno varnost. Vendar hkrati v primeru težav, kot je bolezen, ne prejemajo pomoči.
3. Uradno zaposlena oseba, čeprav le za polovični delovni čas, je upravičena do popolne zdravstvene oskrbe.
4. Zmanjšanje stroškov socialne oskrbe zaradi sodelovanja v sivi ekonomiji. Sistema ne zlorablja vsi posamezniki in so se jim pripravljene odreči. Nadalje, določene aktivnosti, kot so na primer čuvanje otrok, oskrba starejših, kar olajša delo državnih služb.

Vendar Schneider & Enste zaključita, da je težko govoriti o neto učinkih sive ekonomije na davke. Upoštevajoč sekundarne učinke ter dejstvo, da se proizvodi, narejeni v sivi ekonomiji, uporabijo v uradni ekonomiji ter da se dohodek, zaslužen na črno potroši v uradni ekonomiji, zmanjšajo 60 odstotkov izgub.⁶⁶

Izguba sredstev za investicije v javne dobrine

Z izogibanjem plačila davkov zmanjka v državni blagajni sredstev za financiranje javnih izdatkov oziroma javnih dobrin. Vendar je tu potrebno izpostaviti, da so določene javne dobrine izvzete, saj se le-te plačujejo direktno oziroma vsak posameznik plača za njih, tako tudi delavec v sivi ekonomiji.

3.4. VPLIVI NA BLAGINJO

Ker so storitve v sivi ekonomiji cenejše ali v uradni ekonomiji sploh niso ponujene, lahko zaradi prihrankov v absolutnih in komparativnih stroških govorimo o dvigu za blaginjo ljudi (Schneider, Enste, 2002, str. 161), ki se pojavi zaradi delitve dela. Avtorja to dodatno podpreta s primerom primerjalnih prednosti, da je v uradni urni postavki, vrednost specializacije dela izgubljena. Siva ekonomija naj bi zaradi omenjenih dejavnikov spodbujala delitev dela in ta je, gledano z neto stališča dobrobiti za državo, pozitivna za družbo.

Kot negativen vpliv na blaginjo se šteje primer, ko vsi tisti, ki ne sodelujejo v teh aktivnostih, izgubljajo motivacijo, saj se zavedajo, da ne prispevajo vsi enako k financiranju 'skupnih' javnih financ.

Kot posredno izgubo bi lahko šteli tudi slabo izvajanje storitev ali ponujanje slabše kakovosti.

⁶⁶ Avtorja podata primer izračuna za Avstrijo, kjer naj bi vsaj 70 odstotkov proizvodnje v sivi ekonomiji imelo v letu 1997 vpliv na dodano vrednost v tem letu (2002, str. 176).

Pomemben socialni dejavnik, ki raste s širjenjem aktivnosti so tudi 'lokalni sistemi izmenjav' (Schneider, Enste, 2002, str. 164), ki omogočajo storitve, ki jih je v uradni ekonomiji premalo ali pa so predrage in so moderna oblika medsosedske pomoči.

Gledano na kompleksnost pojava, število vpletenih prebivalcev, profilov ljudi, heterogenost opravil, vseh značilnosti, ki se pojavljajo v zvezi z delom na črno, lahko rečemo, da ima pojav sive ekonomije posledice na veliko število politik: politiko zaposlovanja, industrijsko politiko, denarno in fiskalno politiko, celo stanovanjsko politiko ter posledično blaginjo ljudi. Širša analiza teh vplivov presega okvirje te diplomske naloge.

4. METODE IN VELIKOST SIVE EKONOMIJE

4.1. METODE

Tabela 2: Metode merjenja pojava sive ekonomije

Metoda	Pristop
Direktne metode	(1) Anketa (2) Vprašalnik o izogibanju davkom
Indirektne metode	
Pristop nacionalnih računov	(3) Razlika med nacionalnim računom razdelitve (distribucije) in aplikacijo (makroekonomski pristop) (4) Razlike med prihodki in odhodki gospodinjstev (mikroekonomski pristop) (5) Razlika med uradno in dejansko stopnjo prihodka
Monetarni pristopi	(6) Hitrost obračanja denarja (7) Hitrost obračanja velikih bankovcev (8) Transakcijska metoda (9) Povpraševanje po denarju
Metoda fizičnega inputa	(10) Poraba elektrike
Vzročne metode	(11) 'Soft modeling' - 'mehko modeliranje' (12) Modelski pristop; LISREL ali DYMIMIC

Vir: Schneider, F.& Enste, D., Shadow economy, 2000, 2002, str. 27.

OECD v svojem priročniku (2002) poudarja pomembnost jasnosti, ko pravi, da se v javnosti ustvarja podoba podcenjenosti aktivnosti sive ekonomije na podlagi raziskav, ki ne definirajo pojava in s tem ostaja nejasno, kaj se v raziskavi meri in v kakšnem odnosu so različni pojmi. S

tem namenom naštevam določene metode ter logične predpostavke, ki jih posamezni avtorji zagovarjajo.

Glede na težave pri definiciji pojava njenega obsega se zdi, da imamo posledično težave pri njenem merjenju. Frey in Pommerehne priznavata, da ni možno meriti direktno (str. 3). A obveznost ekonomistov je ugotoviti značilnosti in razsežnosti pojava, ki je pomemben del ekonomije, zato se poslužujejo različnih metod. Nekaj med njimi jih navajam spodaj. Za najpomembnejše dodajam tudi opis njihovih prednosti in pomanjkljivosti, kot jih vidijo priznani avtorji s področja raziskovanja sive ekonomije.

V grobem lahko rečemo, da indirektni pristopi iščejo 'sledí' (Frey, Weck, 1983, str. 23, Frey in Pommerehne, str. 3), ki jih siva ekonomija pusti drugje v gospodarstvu.⁶⁷ Ti se zanašajo na moč števil. Feld in Larsen (2005, str.3) sta mnenja, da dajo lahko indirektni pristopi, ki uporabljajo makroekonomske podatke za izračun deleža sive ekonomije, tudi do štirikrat večje rezultate kot direktne metode.

Sledi, ki jih puščajo v gospodarskem dogajanju Glas (1988, str. 57) razvršča na:

- Neskladja oziroma odstopanja med dohodki in odhodki (na mikro ali makro ravni)
- Sledi, ki jih odkriva davčna kontrola⁶⁸ in druge metode s privolitvijo udeležencev
- Sledi na trgu delovne sile
- Sledi, ki se izražajo v gibanju monetarnih agregatov

Zagovorniki direktnih pristopov pa menijo, da je mogoče dobiti iskren odgovor oziroma 'zanesljive podatke' (Williams, 2004, str. 40) od vprašancev, kljub temu da gre za 'nedovoljeno oziroma nezaželeno' aktivnost.

4.1.1 DIREKTNI PRISTOPI

Večinoma gre za obliko vprašalnikov, ki imajo lahko odprta ali zaprta vprašanja. Te se pošlje po pošti ali se delajo intervjuji, večinoma na domu. Williams (2004) pravi, da so najbolj razširjeni kvantitativni pristopi⁶⁹, ki jih potem razširijo še z odprtimi vprašanji oziroma kvalitativnimi metodami, da bi dobili bolj izčrpne podatke (str. 55). Raziskovalci lahko zastavijo tudi vprašanja tako, da vprašani ne prepozna namena spraševanja.⁷⁰ Z druge strani se lahko zastavijo konkretna vprašanja ponudnikom in uporabnikom storitev sive ekonomije, da bi prišli do bolj konkretnih odgovorov o velikosti in motivih za tako delo z obeh strani transakcije. Za že bolj podrobno

⁶⁷ Frey, Weck, 1983, 'estimating the shadow economy: naive approach'; Williams, 2004.

⁶⁸ Kar se v angleško govorečem področju imenuje 'tax auditing'.

⁶⁹ Avtor kot razlog navaja pomanjkanje informacij, str. 54.

⁷⁰ Frey in Weck, 1983 dajeta primer takega pristopa s strani Italijanskega statističnega urada.

vedenje o določeni temi lahko uporabijo globinske intervjuje (Williams, 2004, str. 55). Vprašalniki niso nujno namenjeni samo prebivalstvu, ampak tudi poznavalcem iz določenih sektorjev. Prav tako se pod to metodo štejejo tudi raziskave, ki jih opravljajo nadzorne službe državnih organov, predvsem za kontrolo. Ti opravijo analizo zbranih podatkov in primerjajo pridobljene podatke. Le-ti ne dopuščajo ocen o razvoju in rasti sive ekonomije, vendar dajo podrobne podatke o sestavi sive ekonomije in aktivnosti, ki jih vključuje (Alañon, Gómez-Antonio, 2005, str. 1012).

Prednosti

- Vprašalnik za obe strani, možna je primerjava podatkov.
- Sestavljene prav za določeno potrebo raziskave⁷¹, kar še posebej pride do izraza pri raziskovanju o značilnostih sive ekonomije in motivih za takšno delo (Williams, 2004, str. 57).
- Kvalitetni podatki o strukturi sive ekonomije (Schneider, Enste, 2002, str. 16).

Slabosti

- Pogosto sprašujejo le gospodinjstva.⁷²
- Podajanje družbeno zaželenih odgovorov.
- Predpostavka o naivnosti raziskovalcev, da bo vprašani priznal, če počne nekaj prepovedanega.⁷³
- Prepostavka, da kupec ve, če je kaj proizvedeno/prodano na črno.⁷⁴
- Ne zajamejo vseh aktivnosti v sivi ekonomiji.
- Nezmožni napovedati razvoj in rast pojava skozi daljše obdobje.
- Neodzivanje ter neiskrenost.⁷⁵
- Zahtevajo precej finančnih sredstev.

⁷¹ In zato so bolj primerne za zbiranje podatkov o sivi ekonomiji kot pa metode, ki iz zbranih podatkov želijo povleči nekaj razumnega (Williams, 2004, str. 57). Thomas trdi, da te metode podajo več vpogleda v to, kdo sodeluje, kako in zakaj v sivi ekonomiji (1992, str. 199).

⁷² Williams na to odgovarja, da končna poraba, kar naj bi te metode preiskovale, predstavlja dve tretjini vse sive ekonomije v večini razvitih gospodarstev, str. 56

⁷³ Tu Williams dodaja dobre izkušnje Fortina, McDonalda, Leonarda, ki da so zavrnili predpostavko o nepripravljenosti ljudi govoriti o 'vroči temi'.

⁷⁴ Tu Williams (2004, str. 55) poda primer nakupa izdelka, katerega izvor ne poznaš in tudi pogojev pod katerimi je prodajalec/ka zaposlen/a.

⁷⁵ Thomas (1992, str. 194) poda tehnike ter načine za premostitev teh težav. Kot veliko prednost navaja dejstvo, da so sociološke raziskave opravljene lokalno, kjer raziskovalci spoznajo okolico, kar jim omogoča boljšo oceno sodelujočih ter višjo odzivnost.

4.1.2 INDIREKTNI PRISTOPI

Williams deli indirektne pristope glede na raziskave mest odstopanj. Tako jih v grobem deli na 3 skupine: prva, ki sledi razlike v nemonetarnih kazalcih, kot sta na primer ponudba delovne sile ali število zelo majhnih podjetij, druga, ki spremlja denarne kazalce in tretja, ki meri razliko med prihodki in odhodki (na agregatni ravni ali ravni gospodinjstva).

Schneider & Enste pojmujeta indirektne pristope tudi 'indikacijske', saj pri preučevanju pojava sklepada o razvoju sive ekonomije na podlagi ekonomskih in drugih indikatorjev. Tako navajata naslednje posredne indikatorje: razlika med nacionalno porabo in podatki o prihodkih, razlika med uradno in dejansko ponudbo delovne sile, monetarne metode, fizični input.

Nemonetarne metode

Metoda analize trga delovne sile

Ta pristop temelji na prepričanju, da je podatek o zaposlitvi oziroma delovni sili (njeno povečanje oziroma zmanjšanje na trgu dela) lahko indikator sive ekonomije ter črpa podatke iz uradne statistike o delovni sili. Po Glasu lahko črpamo podatke preko (Glas et al., 1988, str. 62):

- a) izhajati iz določene referenčne normalne stopnje aktivnosti ter jo primerjati z dejansko aktivnostjo⁷⁶ in potem oceniti (relativni) obseg sive ekonomije v primerjavi z družbenim produktom ali
- b) oceniti obseg sive ekonomije z dobro zasnovanimi metodami anketiranja prebivalstva, od katerih poskušamo izvedeti, koliko se pojavlja kot ponudnik ali povpraševalec po delu na črno.

Najbolj osnovno izhodišče je tisto, ki meri padec v zaposlenosti in v tem vidi vir zaposlovanja na črno.

Prednost metode je, da vključuje tako denarno kot blagovno menjavo, vendar pa ne zajame dohodkov iz kapitala.

Zadržki, ki se pojavljajo pri tem pristopu so, da ni vsaka sprememba v številki zaposlenih (na primer porast samozaposlenih ali 'drugega dela') posledica delovanja v sivi ekonomiji, temveč povsem normalen pojav novih tipov zaposlitve.⁷⁷ Dodaten argument je, da je lahko primerjava različnih statistik moteča, saj jemlje različne spremenljivke, ki pa jih nekritično primerja⁷⁸. Tako je resen očitek, ko pravi, da je stroga ločitev na formalno zaposlene in delavce v sivi ekonomiji,

⁷⁶ Ob predpostavki določenega razmerja v produktivnosti dela v uradnem in skritem sektorju.

⁷⁷ V zadnjih nekaj desetletjih smo pričali spremembi načina zaposlitve.

⁷⁸ Williams podaja primer ZDA, kjer so enačili podatke pridobljene z anketo o prebivalstvu (Census Bureau's Current Population Survey) in na drugi strani anketo Inštituta za delovno statistiko (Bureau of Labour statistics), ki je izpraševala podjetja (Williams, 2004, str. 43).

napačna, saj zanemarja dejstvo, da eno ne izključuje drugega.⁷⁹ Dodaten argument je napačna predstava, da je zadostno slediti dogajanju v podjetjih, saj obstajajo oblike dela tudi zunaj registriranih podjetij ter znotraj gospodinjstev. Vir sporov je tudi to, katero leto oziroma stanje vzeti kot bazno. Podoben očitek gre tudi primerjavi oziroma oceni produktivnosti v sivi ekonomiji z uradno. Prav tako je pri zasnovi raziskav pomembno upoštevati demografske in strukturne razvojne spremembe prebivalstva zaradi spremembe v izobrazbi, deleža prebivalstva, ki izstopa iz aktivne populacije, spremembe deleža žensk v formalnem zaposlovanju, nihanja števila zaposlenih (Glas, 1988, str. 64).

Pristop 'zelo majhna podjetja'

Glavna ideja tega pristopa je, da je večina dela v sivi ekonomiji opravljena v majhnih podjetjih, saj so le-ta manj opazna, imajo večjo fleksibilnost in lažje uidejo državni kontroli (Williams, 2004, str. 44).

Hkrati avtor dodaja, da temu nasprotuje dejstvo, da vsa majhna podjetja dejansko niso v sivi ekonomiji oziroma da obstajajo neuradna podjetja, ki bodo ušla državni kontroli, kar vodi v podcenjenost. S tem je pristop le poizkus ocene, saj hkrati zanemarja tudi avtonomne oblike dela na črno.

Monetarne metode oziroma metode ocenjevanja gibanja denarnih agregatov

Pristop 'veliki bankovci'⁸⁰

Ta pristop predvideva, da je glavno plačilno sredstvo v sivi ekonomiji gotovina⁸¹ oziroma bankovci z visoko vrednostjo in meri njen obtok. Kritiki te metode navajajo, da obstaja malo dokazov, da ljudje, ki so v sivi ekonomiji, uporabljajo bankovce z visoko vrednostjo ter trdijo, da s tem pristopom ne ločimo med denarjem (bankovci), ki izvira iz kriminalnih dejavnosti ter tistim, ki je pridobljen v sivi ekonomiji. Poleg tega obstajajo tudi drugi razlogi, ki povzročijo, da posamezniki preferirajo držati oziroma ne, bankovce z visoko vrednostjo.⁸² Williams (2004, str. 47) svojo kritiko nadaljuje s spremembo načina plačevanja, ki ima lahko za posledico povečanje uporabe gotovine (primer revnejših držav, kjer finančne institucije niso tako razvite ali je zaupanje v njih manjše) ali pa zmanjšanje uporabe gotovine, kjer se tudi v sivi ekonomiji poslužujejo načinov plačila, ki jih pozna uradna ekonomija (na primer kreditne in bančne kartice). Le-to nakazuje na dinamičnost plačila z gotovino in spreminjajoč odnos do gotovine, kjer se v novi dobi ne spodbuja držanje gotovine, temveč investiranje in zbiranje obresti. Z druge

⁷⁹ Schneider & Enste navajata, da lahko ljudje hkrati delajo v sivi ekonomiji in imajo uradno zaposlitev (2002, str. 17).

⁸⁰ Glas to pojmuje kot gibanje strukture bankovcev (str. 64).

⁸² Williams (2004, str. 47) tako navaja primer ZDA in inflacije ter preference ljudi po držanju bankovcev z visoko vrednostjo. Nadaljuje s primerom Velike Britanije, po Trundleu (1982), ki pa je obraten in kjer se želja po bankovcih z visoko vrednostjo znižuje glede na raven cen med leti 1972-1982.

strani Thomas (1992, str. 145) zatrjuje, da se je povečala vsota gotovine, ki jo držijo prebivalci ter tudi njena struktura oziroma bankovci z višjo vrednostjo.

Pristop denarnih transakcij oziroma Transakcijski pristop

Ta pristop dopušča možnost, da je plačilo v sivi ekonomiji opravljeno tudi z drugimi sredstvi (Schneider, Enste, 2002, str. 17), ne le z gotovino, zato tudi prihaja do višjih ocen tega pojava.⁸³

Ta pristop je razvil Feige in predvideva konstantno razmerje skozi čas med obsegom transakcij in uradnim BDP (Williams, 2004, str. 18). Izhaja iz Fischerjeve enačbe $M \times V = p \times T$ ⁸⁴ oziroma kvantitene denarne teorije. Ker vežemo nominalni BDP na vse transakcije, lahko izračunamo del sive ekonomije tako, da odštejemo uradni BDP od celotnega nominalnega (Williams, str. 18, Glas, str. 66). Da bi prišli do teh podatkov, pa je moral Feige določiti bazno leto, kjer je stopnja sive ekonomije enaka nič in kazalec $p \times T$ glede na BDP 'normalen' in sta uraden in celoten BDP izenačena (Schneider, Enste, 2002, str. 18). Od tu tudi izhaja kritika metode, kjer težko določimo bazno leto. Za ta pristop veljajo podobne kritike kot pri prejšnjem, z razliko, da ta upošteva plačilo s čeki. Prav tako je vprašljiva predpostavka, ko pravi, da je vsa razlika med vsemi transakcijami in uradno merjenim BDP rezultat sive ekonomije in ne kakšnih drugih transakcij.⁸⁵ Schneider & Enste (2002, str. 19) zaključita misli o tej metodi s tem, da se sicer le-ta teoretično zdi zanimiva, a so empirične zahteve po verodostojnih podatkih tako visoke, da rezultati pridobljeni s to metodo zbujejo dvom.

Kazalec gotovina-vloge na vpogled oziroma metoda gotovinskega obtoka⁸⁶

Tudi ta pristop predvideva, da siva ekonomija uporablja plačila v gotovini, da bi prikrili tajnost aktivnosti in hitrejša rast obsega gotovine je posledica sive ekonomije (Glas, str. 65).⁸⁷ Sprva morajo oceniti količino gotovine v obtoku, ki jo potrebuje uradna ekonomija, potem pa ta del odšteti od dejanske gotovine v obtoku. Razlika, ki jo dobijo, je pomnožena s hitrostjo denarja, predstavlja oceno višine sive ekonomije (Williams, 2004, str. 47).

Schneider & Enste kot pionirja pristopa imenujeta Cagana (1958), ki je računal povezanost med povpraševanjem po denarju in davčnim pritiskom, kot enim izmed vzrokov sive ekonomije (str. 19). Kasneje podobno metodo⁸⁸ nadaljuje Gutmann (1977)⁸⁹, ko ugotavlja povezavo med

⁸³ Feige z omenjeno metodo pride do podatkov za ZDA: 1940 je bazno leto, kjer je stopnja sive ekonomije enaka nič, 1945 20%, 1960 6%, 1983 24%, 1986 18%.

⁸⁴ M pomeni denar, V hitrost obračanja denarja, p je raven cen, T vse transakcije (uradne in neuradne).

⁸⁵ To bi zahtevalo pregled nad precejšnjim številom transakcij, da bi lahko z gotovostjo izločili vse ostale vrste transakcij, ki so sicer povsem legitime in niso posledica aktivnosti sive ekonomije (Schneider, Enste, 2002, str. 19).

⁸⁶ Poimenovano tudi 'Cash-deposit' (Thomas, 1992, s 148) oziroma 'currency demand approach' (Schneider, Enste, 2005, str. 18, 19).

⁸⁷ Naylor zavrača na primeru Združenih držav Amerike predpostavko o sklepanju o gotovini, saj pravi, da tri četrtine vrednosti novo natiskanih bankovcev z visoko vrednostjo zapusti državo, da bi jih uporabili v sivi ekonomiji ali kot varčevalno devizo drugod po svetu (2005, str. 137).

⁸⁸ Predpostavke metode po Glasu (1988, str. 65) so:

- Transakcije v sivi ekonomiji potekajo le z gotovino.
- V določenem referenčnem obdobju ni bilo sive ekonomije.
- Razmerje med gotovino in bančnimi vlogami bi bilo brez sive ekonomije nespremenjeno.

denarjem in drugimi oblikami denarja, konkretno med vlogami na vpogled ter na podlagi tega sklepa o obsegu in razvoju sive ekonomije. Po njihovih stopinjah nadaljuje Tanzi in predvideva, da so plačila v sivi ekonomiji gotovinska in brez sledi za državne organe. Zato povečanje sive ekonomije poveča povpraševanje po valuti. Povpraševanje po valuti je ekonometrično določeno skozi častr. Dejavniki kot so obrestna mera, spremembe dohodka, načini plačevanja ter nekateri kazalci gibanja življenjskih stroškov so vključeni v enačbo. Prav tako glavni dejavniki, ki naj bi vplivali na odločitev za delo v sivi ekonomiji, kot so na primer posredni in neposredni davki, državna regulacija in kompleksnost davčnega sistema (Schneider, Enste, str. 19).⁹⁰ Avtorja pravita, da je ta pristop eden najbolj uporabljenih metod, vendar obstaja tudi mnogo zadržkov, ki so podobni za monetarne pristope.⁹¹

1. Zopet se soočimo s podobnimi očitki kot pri prejšnjem pristopu, na primer glede plačevanja v gotovini, kjer nasprotniki menijo, da na plačilo v sivi ekonomiji vplivajo isti dejavniki kot v uradni ekonomiji in zato ne moremo trditi, da so vsa plačila poravnana v gotovini.⁹²
2. Schneider & Enste povzameta, da večina teh študij kot glavni vzrok jemlje le en vidik, to je davčno breme. Zanimari pa ostale dejavnike, kot so na primer vpliv regulacije, odnos davkoplačevalcev do države, davčno moralo (str. 20), ker za to primanjkuje podatkov za večino držav. Sprostitev te predpostavke bi povečala realno številko ocene pojava sive ekonomije.⁹³

- Obtočna hitrost denarja je identična v uradnem in prikritem gospodarstvu.

⁸⁹ Williams navaja pogosto citiranega avtorja Gutmanna, ki je konec 70. uporabil to metodo za preučevanje višine sive ekonomije (po Williamsu). Vendar ima njegova predpostavka šibko točko, da predvideva za leto primerjave, kar so bila predvojnata leta po njegovem, stopnjo sive ekonomije nič za ZDA, ker naj bi bili davki zelo nizki. Pride do sklepov (29 milijard \$ naj bi bilo v obtoku več, kot jih je potrebovala uradna ekonomija, siva ekonomija naj bi predstavljala več kot 10% BDPja), ki so vplivali na oblikovanje javnega mnenja glede dela na črno ter popularnost samega pristopa. Kritiko Gutmanna poda tudi Thomas (1992, str. 146), ko pravi da je znesek \$1522.72 na družino, ki naj bi bil denar v obtoku zunaj bank, zavajajoč podatek, saj ne pove nič o distribuciji gotovinskega držanja. Avtor opozori, da obstaja celo v Združenih državah Amerike sloj ljudi, katerim je varčevanje v gotovini ena od redkih možnih oblik varčevanja, saj nimajo dostopa do drugih oblik varčevanja.

⁹⁰ Osnovna regresijska enačba, kot jo predlaga Tanzi (1983):

$$\ln(C/M_2) = \beta_0 + \beta_1 \ln(1+TW)_t + \beta_2 \ln(WS/Y) + \beta_3 \ln R_t + \beta_4 \ln(Y/N) + u_t$$

Kjer so $\beta_1 > 0$, $\beta_2 > 0$, $\beta_3 < 0$, $\beta_4 > 0$ in je

\ln naravni logaritem, C/M_2 razmerje med gotovino in tekočim ter depozitnimi računi

TW tehtano povprečje davčnih stopenj

WS/Y razmerje med mezdami in plačami v narodnem dohodku

R obrestna mera na vlogo (je oportunitetni strošek držanja gotovine)

Y/N dohodek p.c.

'presežek' povečanja valute (str. 20) se potem pripiše povečanemu davčnemu pritisku in drugim razlogom, če niso pojasnjeni z zgoraj navedenimi razlogi. Pristop predvideva isto hitrost obračanja denarja kot M_1 v uradni ekonomiji.

⁹¹ Frey in Weck, 1983 tudi navajata opazke samih avtorjev teh metod, da gre za grobe ocene ter da 'prave' številke lahko ležijo v precejšnjem razponu.

⁹² Frey in Weck tu podajata kritiko na plačevanje le v gotovini in primer blagovne menjave, ki naj bi bila zaželen v Združenih državah Amerike, saj se tako izognejo plačilu davkov (str. 14).

⁹³ Schneider & Enste, 2002, str. 21

3. In prav tako kot prejšnji pristop ne loči med denarjem, ki izvira iz kriminalnih dejavnosti oziroma sive ekonomije.
4. Schneider & Enste (2002, str. 21) podajata ugotovitve za Združene države Amerike različnih avtorjev⁹⁴, ki pravijo, da povečanje povpraševanja po vlogah zaradi znižanja interesa za vloge na vpogled in ne kot posledica povečanja gotovine zaradi sive ekonomije.
5. Prav tako se tu tudi pojavi problem izbire baznega leta, kjer naj bi bila višina sive ekonomije enaka nič.⁹⁵ Če sprostimo to postavko, bi dobili višjo realno številko.⁹⁶
6. Neprimerno upošteva spremembe v obrestnih merah, stopnji inflacije, riziku hranjenja gotovine doma in jih pripisuje sivi ekonomiji oziroma spreminja razmerje med gotovino in vlogami (Glas, 1988, str. 66).
7. Dodaten argument, ki se zdi nepojasnen, je hitrost obračanja denarja. Tu zagovorniki pristopa sklepajo, da ima denar enako hitrost kot denar v obtoku iz uradne ekonomije, za kar pa ni podanih argumentov.⁹⁷
8. Pristop tudi ne predvideva, da se del denarja lahko prenese izven države, kar bi imelo za posledico precejšnje številko (Williams, 2004, str. 50).⁹⁸
9. Tudi ta pristop ne dopušča vpogleda v naravo ekonomskih odnosov med akterji v sivi ekonomiji niti lastnosti aktivnosti tega področja (Williams, 2004, str. 50).
10. Ocene sive ekonomije, pridobljene z monetarnimi metodami, zelo variirajo, ne samo v primerjavi med državami, vendar tudi ocene znotraj ene države, glede na izbrane vrednosti indikatorjev⁹⁹ (Glas, 1988, str. 67).

Odstopanja prihodek/potrošnja

Drug pristop k merjenju je primerjava višine dohodkov ter višine porabe oziroma iskanje odstopanj med tema postavkama. Miselnost izza tega pristopa je, da delavci v sivi ekonomiji lahko skrijejo svoje prihodke, vendar ne morejo porabe oziroma odhodke.¹⁰⁰ K analizi lahko pristopijo z makro ravni, tako da preučujejo agregatne ravni. Na narodni ravni bi morala biti

⁹⁴ Garcia, Park, Feige (str. 21)

⁹⁵ Težko se obrnemo na katerikoli obdobje v zgodovini in z gotovostjo trdimo, da tam ni bilo aktivnosti v sivi ekonomiji. Frey in Weck opozarjata, da bi tako po Gutmannovi metodi za Veliko Britanijo prišli do negativne sive ekonomije (O'Higgins, 1982).

⁹⁶ Schneider & Enste, str. 21

⁹⁷ Schneider & Enste kot kritike naštevajo Hill in Kabir ter Klovland (str. 21). Frey in Weck tudi zavračata tezo o isti hitrosti denarja v uradni in neuradni. Prav tako Naylor (2005, str. 137).

⁹⁸ Schneider & Enste povzameta kritiko Bladesa in Feigea do Tanzija, ki da ne upošteva uporabe ameriških dolarjev v tujini kot mednarodno valuto. Thomas opozori na uporabo dolarja v marsikateri državi kot legalno plačilno sredstvo pa tudi za nelegalne aktivnosti (1992, str. 147).

⁹⁹ Na primer obrestne mere-na katere vloge, davki-marginalni ali povprečni.

¹⁰⁰ Williams, 2004, str. 51

raven prihodkov v BDP enaka ravni porabe. Razliko¹⁰¹ med tema dvema ravnema pa lahko vzamemo kot indikator pojava sive ekonomije.¹⁰²

Thomas (1992, str. 143) postavi naslednje pogoje, ki bi morali držati, če naj ta metoda poda razumno meritev:

1. Ocene porabe in dohodka se morajo meriti popolnoma neodvisno, da bi preprečili, da nimajo nobenih skupnih sestavin.
2. Ni nobenih drugih napak zaradi ocen ali statistične pokritosti meritve dohodka in porabe.
3. Da se dovoli časovna razlika v meritvah.
4. Da je zajet ves neregularni sektor na strani porabe (opozori na zajetje blagovne menjave, ki da jih ta metoda ne zajame).

Vendar prihaja pri merjenju podatkov za nacionalne račune do napak, ki nam otežijo sklepanje, saj ne moremo vse napake označiti kot posledico sive ekonomije. To je tudi glavni očitak sami metodi. Podobna kritika gre tudi merjenju odstopanj med dohodki in odhodki na ravni gospodinjstev.¹⁰³ Na tej ravni preverjanj pa obstaja tudi očitak, da redka gospodinjstva spremljajo svoje izdatke ter da so zato podatki lahko podcenjeni oziroma precenjeni (Williams, 2004, str. 53). Isti avtor navaja tudi kritiko metode s strani Portesa, ko pravi, da je pomanjkanje pri preverjanju gospodinjstev v tem, da zajema le končno povpraševanje in zanemari vmesno porabo oziroma proizvodnjo kot na primer podizvajalce, ki delajo na črno. Williams našteje še pomanjkljivosti pri zbiranju podatkov s prihodkovne strani, ko pravi, da pristop ne loči izvora prihodka in tako vključuje tudi kriminalne aktivnosti.¹⁰⁴

Fizični input

Metoda Kaufmann, Kaliberda

Kaufmann in Kaliberda (1996) sta razvila metodo, po kateri je najboljši fizični kazalec ekonomske aktivnosti, poraba elektrike (Schneider & Enste, str. 22). Ta kazalec naj bi meril tako uradno kot neuradno ekonomijo ter jo povezal z elastičnostjo v razmerju do BDP¹⁰⁵. Tako je razlika med celotnim registriranim BDP in celotno porabo električne energije kazalec rasti sive ekonomije (str. 22). Zadržki, ki se pojavljajo ob tej preprosto zastavljeni metodi so:

¹⁰¹ Thomas (1992, str. 142) razliko pojmuje kot 'neskladje ostankov'.

¹⁰² Schneider & Enste (2002, str. 17) opomneta na tem mestu, da je potrebno vzete prve meritve oziroma ocene razlik-nepopravljene, končne-saj statistiki težijo k zmanjševanju razkorakov. Dodajata, da če ne bi bilo drugih napak pri meritvi, bi ta podatek lahko dajal boljši približek ocene pojava sive ekonomije.

¹⁰³ Williams (2004, str. 52) navaja primer Dilnot in Morris, Macafee, O'Higgins, ki so preko anket v gospodinjstvih prišli do podatkov o porabi gospodinjstev, ki kažejo, da le-ta porabijo več kot zaslužijo. To naj bi si lahko privoščili zaradi dodatnega zaslužka v sivi ekonomiji, ki jo Dilnot in Morris (1981) ocenita med 9,6 in 14,8% oziroma med 2,3 in 3% BDP. Vendar avtor navaja ugotovitve O'Higginsa, kjer slednji sumi, da so podatki podcenjeni, saj je 30% vprašanih gospodinjstev zavrnilo sodelovanje v anketi.

¹⁰⁴ Williams k ostalim kritikam metode dodaja primer Švice oziroma ugotovitev Weck-Hannemann in Frey za leto 1985, ko pravijo, da so zabeležili v Švici večji prihodek kot odhodek, ki bi po tej metodi pomenil negativno stopnjo sive ekonomije, kar je nesmiselno (str. 54).

¹⁰⁵ Električna/BDP elastičnost naj bi bila blizu 1 (str. 22).

1. Vse aktivnosti v sivi ekonomiji ne zahtevajo veliko dodatne porabe elektrike ali pa se lahko uporabljajo drugi viri energije, kot so plin, nafta in podobno. Takšen izračun bi nam dal nepopolno predstavo o aktivnostih, saj bi jih podcenjeval.
2. Tehnični napredek nam omogoča, da so stvari opravljene bolje in z manjšo porabo energije, kar velja tudi za delo v sivi ekonomiji (Schneider, Enste, 2002, str. 23).
3. Skozi čas in med državami se elastičnost lahko spreminja, kar otežuje mednarodno in tudi medčasovno primerjavo.

4.1.3 MODELSKI PRISTOP OZIROMA VZORČNE METODE

'Analiza ne sme biti omejena na vlogo bremena davkov, ampak mora vključiti v model determinante in učinke davčne nemorale in percepcije davkov, kot tudi dejavnike na trgu dela' (Frey & Weck, 1983).

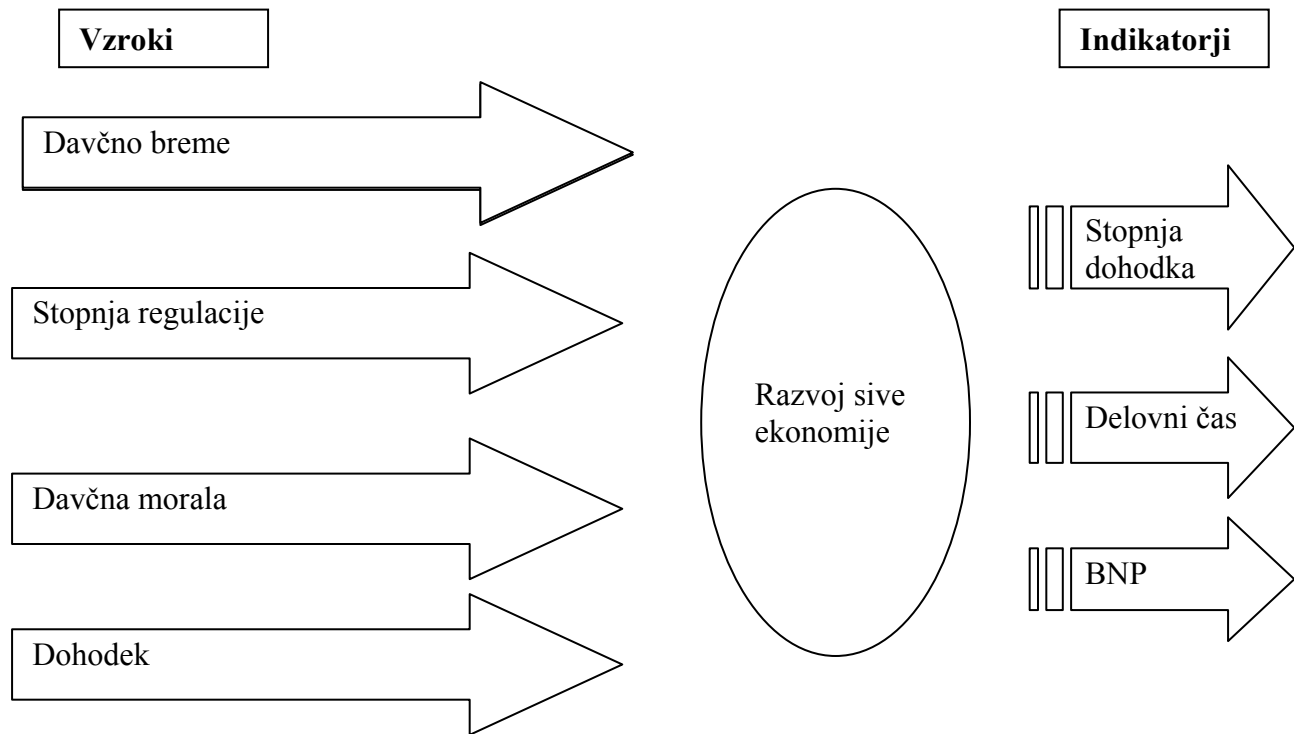
Ker ti pristopi niso vključevali 'razlogov in okoliščin' pojava in obstoja sive ekonomije, sta Frey in Weck razvila, kar sta sprva poimenovala 'naivni pristop' (Frey, Weck, 1983, str. 24).

Gre za statistično metodo, ki predvideva več dejavnikov razvoja sive ekonomije ter več indikatorjev tega pojava in le-tega meri kot neopazovano spremenljivko skozi čas. Postavljene so določene postavke, saj neopazovana spremenljivka ne more biti merjena neposredno (Schneider, Enste, 2002, str. 24).

Ime, pod katerim je poznan model, se imenuje DYMIMIC¹⁰⁶, ki jo Schneider & Enste (2002, str. 25) delita na dva dela: prvi, ki povezuje neopazovane spremenljivke z opazovanimi indikatorji in drugi, model enačb, ki povezuje vzročne vezi med neopazovanimi spremenljivkami. V našem primeru je neopazovana spremenljivka ena-siva ekonomija, ki je odvisna od spremenljivk, ki določajo njeno velikost in smer razvoja.

¹⁰⁶ 'dynamic multiple-indicators and multiple-causes'

Slika 6: Prikaz vzrokov ter indikatorjev

Vir: Schneider, F. & Enste, D., *Shadow economy*, 2002, ideja 'soft modellinga' Weckove in Freya, 1983, str. 25.

Vzroki, kot jih prikazuje diagram¹⁰⁷ (str. 25):

1. Breme neposrednih in posrednih davkov, dejanskih in zaznanih.
2. Breme regulacij, ki naj bi spodbujalo prehod v sivo ekonomijo.¹⁰⁸
3. Davčna morala kot odnos državljanov do države.

Sistem uteži, ki jih pripišeta posameznim dejavnikom glede na njihovo pomembnost, sta avtorja določila glede na pisanje priznanih avtorjev o pomembnosti posameznega dejavnika. Zatem sta spreminjala pomembnost uteži, da bi preverila, če posamezna utež pomembno vpliva na rangiranje države.¹⁰⁹ Bistvo njune raziskave je namreč bilo razvrstiti države in ne določiti absolutno številko, ki bi podala stopnjo sive ekonomije v posamezni državi.¹¹⁰

Rast sive ekonomije bi imela po Schneiderju in Ensteju sledeče spremembe v indikatorjih (str. 26):

- Monetarne: Če smo priča rasti v sivi ekonomiji, so potrebne dodatne monetarne transakcije.

¹⁰⁷ Analiza posameznih vzrokov sledi kasneje v besedilu.

¹⁰⁸ Frey, Weck tu poudarjata, da je obremenitev državljanov z regulacijo mogoče do takrat (1983) meriti le posredno. Avtorja kot merilo vzameta število zaposlenih v administraciji kot odstotek celotne delovne sile.

¹⁰⁹ Poleg tega avtorja uporabljata tudi 'la Placeovo pravilo' oziroma 'princip nezadostnega razloga' (vsaki determinanti dodelita enako težo za večjo objektivnost).

¹¹⁰ Avtorja sta v raziskavo vključila 17 OECD držav.

- Trg delovne sile: Povečanje dela v sivi ekonomiji bo vplivalo na sodelovanje delavcev v uradni ekonomiji oziroma v manj delovnih urah¹¹¹ v uradni ekonomiji.¹¹²
- Trg dobrin: Povečanje proizvodnje v sivi ekonomiji bo rezultiralo v manjših vložkih v uradni ekonomiji, kar bi celo lahko vplivalo na manjšo stopnjo rasti v uradni ekonomiji.

Frey in Weckova (1983) poudarjata, da gre za povezan sistem spremenljivk, saj je lahko posamezna spremenljivka hkrati vzrok ali pa obratno, siva ekonomija pa vpliva na te determinante.

MIMIC model so poseben tip linearnega modela enačb, kjer obstaja ena latentna spremenljivka, na katero vpliva set različnih determinant, ki so prisotne skozi različne indikatorje. Siva ekonomija je v teh modelih po Alañonu in Gómez-Antoniou razumljena kot linearna kombinacija skupine opazovanih vzrokov (Alañon & Gómez-Antoniou, 2005, str. 1013). Do neznanih koeficientov pridemo skozi sistem enačb.

Schneider & Enste (2002, str. 27) kot nadaljevanje dinamičnega MIMIC modela in aktualno aplikacijo predstavljata model Giles, Lindseyeve ter Werkneha (1999, str. 26). Gre za obsežen MIMIC model, katerega cilj je dobiti 'časovni indeks' skrite/merjene ekonomije. Hkrati posebej primerjajo model 'povpraševanje po gotovini (denarju?)'¹¹³ za primerjavo, saj na ta način lahko indekse pretvorijo v odstotne točke.¹¹⁴ Avtorja izpostavljata, da motiv modelov ni izračun sprememb sive ekonomije skozi čas, temveč pridobiti dolgoročno povprečno vrednost skrite/merjene ekonomije, ki bi preko indeksa določil odstotek sive ekonomije in ta pristop vidita kot korak naprej v metodologiji ocenjevanja pojava sive ekonomije (Schneider & Enste, 2002, str. 27).

LISREL modeli imajo v večini primerov dva dela. Prvi del je model strukturiranih enačb in drugi model merjenja. Prvi kaže na vzročno povezanost med neopazovanimi spremenljivkami, drugi pa poveže le-te z indikatorji.

Teorijo modelov je razvilo več avtorjev, vendar je težava v njihovi empirični izvedbi.¹¹⁵ Prav tako, se vsi ne strinjajo tudi s teoretičnimi predpostavkami modelov. Giles in Johnson (str. 98), na primer, podajata kritiko 'povsem davčnih modelov'¹¹⁶ Allinghama in Sandma (1972), kjer naj bi obravnavali dohodek le iz enega vira in del tega dohodka je zamolčan davčnim organom. Prav tako naj bi v modelu predvidevali, da je kazen za izogibanje davkov izračunana kot odstotek zamolčanih davkov in ne kot del neprijavljenega prihodka ali/in da je davčni sistem linearen

¹¹¹ Tudi Kukar in Simončič kot enega izmed dejavnikov sive ekonomije izbereta dejansko opravljene delovne ure oziroma dolžino efektivnega delovnega časa v legalni ekonomiji (1984, str. 77,83).

¹¹² Frey in Weck (1983) postavita tezo, da trije dejavniki trga dela vplivajo na udeležbo v sivi ekonomiji in sicer: nizka participacija v uradni ekonomiji, večja stopnja nezaposlenosti ter krajši, uradni delovni čas vplivajo na velikost sive ekonomije.

¹¹³ "cash-demand model"

¹¹⁴ Pri raziskavah so avtorji uporabili podatke za Kanado in Novo Zelandijo.

¹¹⁵ Giles in Johnson, 2002, omenjata, da je literature o empiričnih raziskavah malo ter da je težko dobiti koristne podatke za število zaposlenih in output v sivi ekonomiji (str. 97).

¹¹⁶ Models of 'pure tax evasion' (str. 98).

(Yitzaki, 1974).¹¹⁷ Avtorja predstavljata 'model dveh sektorjev'¹¹⁸, ki naj bi veliko bolj ustrezal resničnosti, saj predvideva dva vira dohodka in verjetnost odkritja prikritih davkov se razlikuje glede na sektor.¹¹⁹

V 90. letih se je modelski pristop precej razširil. Za večjo predstavbo poglej priloge, kjer je predstavljena metoda Gilesa, Teddsove ter Werkneha (1999, str. 2347) za primer Kanade. Avtorji so vzeli podatke med leti 1976 ter 1995 ter ugotovili, da rast relativne velikost sive ekonomije kot razmerje med skrito ekonomijo glede na BDP-pomeni, da raste siva ekonomija po večji stopnji kot BDP.

Glede na metode se tudi rezultati razlikujejo in prihaja do precejšnjih odstopanj med ocenami pojava sive ekonomije. Zato je pomembno poznati osnovo metod, da lahko primerjamo rezultate. Makro pristopi so cenejši, podatki bolj dostopni za veliko večino držav, medtem ko mikro pristopi dopuščajo več vpogleda v naravo aktivnosti v sivi ekonomiji ter kvalitativno oceno pojava.

Kot zaključek naj podam misel Thomasa (1992, str. 140), ko pravi, da večina teh pristopov ne izhaja iz ekonomske teorije, temveč *sprejemljivih predpostavk o obnašanju vpletenih v neregularne aktivnosti ter makroekonomske implikacije njihovega početja*.

¹¹⁷ Kritiki modela pravijo, da niso vključene vse postavke, saj naj bi davki spreminjali tudi ceno prostega časa ter s tem vplivali na odločitve, koliko časa posvetiti delu in koliko prostemu času (Thomas, 1992, str. 127). Prav tako avtor navaja, da obstajajo trije učinki-učinek portfolia, dohodkovni učinek ter učinek prostega časa, ki niso jasno opredeljeni v modelu.

¹¹⁸ "two-sector 'underground economy' models" (str. 99)

¹¹⁹ Giles in Johnson menita, da je v prvem sektorju vse vidno, medtem ko so v drugem (zaradi možnosti prikritja davkov) mezde nižje. Tu avtorja navajata model Trandel in Snow (1999), ki se od prejšnjega primera razlikuje, ker so v modelu predpostavke bližje dejanskemu stanju (kazen se plača glede na utajeni davek, kar je praksa v večini zahodnih držav (str. 99). Njun model predvideva pozitiven odnos med davčno stopnjo in deležem zaposlenih v sivi ekonomiji, če so davki progresivni in preference agentov kažejo zmanjšujočo absolutno nagnjenost k tveganju ter nezmanjšujoč relativni odnos do tveganja. Če to drži, se velikost sive ekonomije-merjena v delovni sili-poveča z vrednostjo marginalne davčne stopnje, v obeh sektorjih (str. 100). Vendar tudi avtorja opozarjata, da je do empirično zanesljivih podatkov težko priti.

4.2. VELIKOST SIVE EKONOMIJE

Predstavljam nekaj izračunov velikosti sive ekonomije. Glede na razlike v prej naštetih metodah prihaja do precejšnjih odstopanj, zato ne moremo govoriti o jasno izraženih številkah. Obstaja pa nekaj skupnih točk raziskav, kar nakazuje na razvrstitev držav na države z manjšo ter večjo sivo ekonomijo.

Tabela 3: Ocena relativne velikosti sive ekonomije za leto 1975

zelo velika	Nizozemska Belgija
velika	Avstrija Italija Francija
majhna	Velika Britanija
zelo majhna	ZDA Finska Japonska Švica
Neopredeljivo (močno zavisi od uteži posameznih spremenljivk)	Kanada Švedska Danska Norveška Irska Španija Nemčija

Vir: Frey & Weck; 1983, str. 16, za več podrobnosti glej prilogo 3.

Ne glede na sistem uteži se dve državi vedno pojavljata na vrhu ranga. To sta Nizozemska in Belgija, terorja težko trdita, da imata ti dve državi precej višjo sivo ekonomijo od ostalih OECD držav (Frey, Weck, 1983, str. 12). Prav tako se v zgornji polovici ranga pojavljajo Avstrija, Italija ter Francija. Prav tako v vseh kombinacijah pa naslednje države nastopajo vedno na dnu: Združene države Amerike, Finska, Japonska in Švica. Ostale države avtorja težko uvrstita v katerokoli skupino, saj je njihovo mesto odvisno od obravnavane spremenljivke. Tako za Kanado zaključita, da bo imela veliko sive ekonomije, če sta odločilna dejavnika regulativa in stopnja nezaposlenosti. Za skandinavske države imajo visoko davčno breme ter zaradi relativno krajšega delovnega časa več priložnosti za delo v sivi ekonomiji, a z druge strani visoko davčno moralo (Frey, Weck, 1983, str.13).

Tabela 4: Velikost sive ekonomije za Nemčijo, Dansko, Veliko Britanijo, Norveško ter Švedsko, podatki zajeti med 2000 in 2003, različni avtorji

			Nemčija	Danska	Velika Britanija	Norveška	Švedska
a	1	Siva ekonomija kot odstotek BDP*	4,1	3,8	1,2	2,6	2,3
	2	V zadnjih 12 mesecih so sodelovali v sivi ekonomiji-odstotek prebivalstva	10,4	20,3	7,8	17,3	11,1
	3	Pripravljenost za delo v sivi ekonomiji..je prisotno pri x-odstotku prebivalstva	45,8-47,4	58,6	36,3	52,7	51,5
b	4	Letni delovni čas (v urah) ⁱ	1.662	1.640	1.693	1.688	1.738
	5	Skupni delovni čas dela v sivi ekonomiji (v urah) ⁱⁱ	428	268	198	226	245
	6	Celotni delovni čas delavca v sivi ekonomiji (v urah)	2.090	1.908	1.891	1.914	1.983
	7	Delež dela v sivi ekonomiji v celotnem delovnem času, v odstotkih	20,5	14	10,5	11,8	12,3

Legenda: *BDP-bruto družbeni proizvod

ⁱ S tarifo določen delovni, letni čas (EIRO Observer, 2003)

ⁱⁱ Izračunano iz podatkov, pridobljenih z anketo (Pedersen, 2003) za 18-74 letnike

Vir: Enste, 'Ursachen in den Schattenwirtschaft in den OECD-Staaten'¹²⁰, 2003.

¹²⁰ 'Vzroki sive ekonomije v OECD državah'

Tabela 5: Delovna sila v sivi ekonomiji v OECD državah med leti 1974-98

Države	Leto	Uradni BDP p.c. v \$	Velikost sive ekonomije (kot % BDP), gotovinska metoda	Udeleženci sive ekonomije (kot % uradne delovne sile*)	Viri podatkov o delovni sili v sivi ekonomiji
Avstrija	90-91	20,636	5,47	9,6	Schneider (1998) ter njune kalkulacije
	97-98	25,874	8,93	16,0	
Danska	1980	13,233	8,6	8,3	Mogensen et al.(1995) in njune kalkulacije
	1986	18,496	9,8	13,0	
	1991	25,946	11,2	14,3	
	1994	34,441	17,6	15,4	
Francija	1975-82	12,539	6,9	3.0-6.0	De Grazia (1983) in njune kalkulacije
	1997-98	24,363	14,9	6.0-12.0	
Nemčija	1974-82	11,940	10,6	8.0-12.0	De Grazia (1983), Schneider in njune kalkulacije
	1997-98	26,080	14,7	22.0	
Italija	1979	8,040	16,7	20.0-35.0	Gaetani d'Aragona (1979) in njune kalkulacije
	1997-98	20,361	27,3	30.0-48.0	
Španija	1979-80	5,640	19,0	9.6-26.5	Ruesga (1984) in njune kalkulacije
	1997-98	13,791	23,1	11.5-32.3	
Švedska	1978	15,107	13,0	13.0-14.0	De Grazia(1983) in njune kalkulacije
	1997-98	25,685	19,8	19.8	
Evropska Unija	1978	9,930	14,5	-	De Grazia(1983) in njune kalkulacije
	1997-98	22,179	19,6	11.9	
OECD (Evropa)	1978	9,756	15,0	-	De Grazia(1983) in njune kalkulacije
	1997-98	22,880	20,2		

Legenda: *ostotek populacije med 20 ter 69 letom, metoda ankete

Vir: Schneider, F.& Enste, D., Shadow economy, 2002, str. 52.

Kukar, Kebrič (1989, str.10) sta ocenila z leto 1981 za Slovenijo stopnjo sive ekonomije med 8 in 12 odstotkov, medtem ko naj bi ta stopnja takrat znašala v Jugoslaviji največ na Kosovu, kar med 36 in 52 odstotkov.

Gilles in Tedds v članku leta 2002 navajata, da obstajajo izčrpni dokazi o tem, da siva ekonomija v zadnjih dveh oziroma treh desetletjih raste (pojav sive ekonomije izražen v odstotkih glede na BDP) v tako rekoč vsaki obravnavani državi.

5. DEJAVNIKI, KI VPLIVAJO NA RAZVOJ SIVE EKONOMIJE

Glede na do sedaj opisano raznovrstnost pojava v nadaljevanju poskušam podati razloge in dejavnike nastanka ter razvoja sive ekonomije.

Davčne obremenitve ter socialni prispevki naj bi pojasnjevali 55 odstotkov sive ekonomije, regulacije do 25 odstotkov, kvaliteta državnih storitev ter institucij do 20 odstotkov, davčna morala do 20 odstotkov ter socialni transferji do 10 odstotkov. Točni rezultati so odvisni od izbire trenutka preučevanja, opazovane države, dejavnikov vpliva in kontrolnih spremenljivk (Enste & Hardege, 2007, str. 8).

5.1. DAVKI IN REGULATIVA

Enste izpostavi naslednje dejavnike kot najbolj zaslužne za rast sive ekonomije (2003, str. 91):

- Porast v davčnem bremenu in zaradi prispevkov za socialno varnost, v povezavi s povečanjem pravil v uradni ekonomiji, predvsem na trgu dela.
- Zmanjšanje delovnega časa (neprostovoljno), zgodnje upokojitve ter rastoča nezaposlenost.
- Dolgotrajno zniževanje meščanskih kreposti in lojalnosti do javnih institucij, v povezavi z upadanjem davčne morale.

Davki

Smisel obdavčenja je pridobiti sredstva za financiranje javnih dobrin. Hkrati ima ta proces za stranski učinek vpliv na ekonomsko rast ter prerazporeditev dohodka (Spiro, 2005, str.179). Avtor nadaljuje z mislijo, da je davčna politika najbolj kompleksen del ekonomske politike ter da je težko soditi o učinkih davkov samo na podlagi ekonomske teorije in deduktivne logike¹²¹, saj vzorec obnašanja presega enostavno odločitev med delom in prostim časom in vključuje tudi druge dejavnike. Siva ekonomija s svojo pojavnostjo dodaja h kompleksnosti davčne politike, saj jo mora ta vzeti v poštev.

Davki so večinoma razumljeni kot vsiljeni in ne kot oblika prispevka¹²². Izhajajoč iz finančne psihologije, porast aktivnosti v sivi ekonomiji ni odraz objektivnih dejavnikov, kot na primer davčnega bremena, verjetnosti kazni, stopnje javnih izdatkov, temveč subjektivno percepcijo teh dejavnikov posameznika.

¹²¹ Teoretični davčni modeli skoraj vedno predvidevajo, da vsi ubogajo pravila. V resnici ni tako. Veliko sicer poštenih državljanov je pripravljeno prekršiti zakon, da bi se izognili davkom (Spiro, 2005, str. 180).

¹²² Obstaja vse več nasprotovanj plačilom v obliki prispevkov, na primer v pokojninsko blagajno, saj se zmanjšuje občutek, da bo znesek povrnjen (Schneider, Enste, 2002, str. 90).

Schneider & Enste menita, da večja kot je razlika v marginalnem produktu med uradno in neuradno ekonomijo, večje je mejno breme davkov in zato bo večja spodbuda za delo v sivi ekonomiji (2002, str. 159).¹²³ Pri tem je potrebno poudariti, da breme ne predstavljajo samo direktni davki, kot na primer davek na dohodek, temveč tudi posredni davki. Žal je obremenjenost z davki težko direktno meriti (Frey, Weck, 1983, str. 3).

Še posebej je nevaren 'začaran krog' (Schneider, Enste, 2006b, str. 7) med davčno obremenitvijo ter sivo ekonomijo, saj naj bi visoki davki silili ljudi v sivo ekonomijo. Posledično to pomeni manj pobranih davkov. Za financiranje enako visokih izdatkov je potrebno davke zvišati in zopet nastane dodatna spodbuda za delo na črno.

Z druge strani Naylor dvomi, da lahko dolgoročno sklepamo o razvoju sive ekonomije samo na podlagi spremembe davčne stopnje (2005, str. 139), saj ne moremo predvideti reakcijo posameznikov ločeno od vseh ostalih dejanikov.¹²⁴ Del jih bo svoje aktivnosti 'skril', drugi del se lahko enostavno odloči, da ne bo več delal. Prav tako avtor opozori, da ne moremo govoriti o davkih in regulative kot vzrokih temveč le o morebitni povezanosti s sivo ekonomijo, kar še ne pomeni dolgoročen vpliv na trende v sivi ekonomiji (2005, str. 138).

Regulativa

Zakoni in pravila omogočajo uresničevanje interesov, hkrati pa omejujejo stopnjo svobode reagiranja posameznika (Cassel, Cichy, 1987, str. 128). To dvojno lastnost, prednosti in slabosti, uredb in pravil bi lahko podrobneje analizirali, a zaradi omejenosti prostora navajam le naslednje. Zakoni in predpisi ter institucije, ki ta pravila predpisujejo, zagovarjajo in branijo, omogočajo posameznikom in podjetjem, da se v primeru sporov lahko zatečejo k njim po pomoč, da njihove intelektualne pravice niso kršene, da se spoštujejo socialni dogovori med partnerji (državo, delojemalci ter delodajalci), ki so rezultat napredka ter konsenza v družbi in času. Zaradi pravil ter uredb smo kot delojemalci ter potrošniki boljše zaščiteni.¹²⁵

Z vidika alokacije javnih sredstev lahko nastane povod oziroma argumentacija, da se državna administracija v svoji vlogi prerazporejanja lahko oddalji od preferenc državljanov. Lahko celo govorimo o napačni alokaciji zaradi egoističnih interesov politikov¹²⁶ ter slepega sledenja administracije oziroma vlade lastnim brez upoštevanja javnosti ter različnih interesnih skupin.¹²⁷

¹²³ Frey in Weck opozorita, da mejno breme davkov ni nujno največje za najvišji plačilni razred (1983, str. 3).

¹²⁴ Naylor to pojmuje kot manipulacijo makro podatkov (2005, str. 139).

¹²⁵ Dober primer so standardi varnosti pri delu.

¹²⁶ Glej tudi Cassel, Cichy.

¹²⁷ Odzivanje državnih organov vpliva na, v prejšnjem odstavku omenjen, odnos državljanov do države, ki vpliva na posameznikovo določitev o sodelovanju v sivi ekonomiji in/ali utaji davkov.

Nadalje obstoji argumentacija, da so isti zakoni in predpisi, ki so bili vpeljani za zaščito delavca, sedaj niso več v skladu z aktualnim dogajanjem in predstavljajo oviro ter omejujejo svobodo v razmerju med delojemalcem in delodajalcem (Schneider & Enste, 2006b, str. 8).¹²⁸ Množica predpisov naj bi oteževala zaposlovanje novih delavcev.

Med najstarejšimi regulatorji dela na črno so kazni, ki naj bi odklonile udeležence od sodelovanja v sivi ekonomiji. Včasih vidijo politiki rešitev težav s sivo ekonomijo le v strožjih sankcijah, rednejših pregledih in zaostrenih kaznih (Schneider & Enste, 2003, str. 9, 2006, str. 7).¹²⁹ Kljub temu pa, merjeno s številom obravnav in plačanimi kaznimi, se uspešnost izsleditve oziroma preprečitve sive ekonomije zmanjšuje.¹³⁰ Še več, po njunih izračunih je verjetnost, da te odkrijejo v Nemčiji zelo majhna in le vsak tisoči dejansko plača kazen.¹³¹

5.2. TRG DELA

Weckova ter Frey sta mnenja, da nista dovolj, 'psihološka pripravljenost' ter spodbude, temveč da je potrebna tudi prilika delati v sivi ekonomiji (enako menita Kebrič, Kukar, 1989, str. 6).

Z razvojem trga dela, pravic delavcev in nenazadnje tudi višanja produktivnosti se število opravljenih delovnih ur zmanjšuje. Zmanjšanje števila dejansko opravljenih ur pomeni povečanje prostega časa, ki ga ljudje po svojih preferencah lahko porabijo za rekreacijo, počitek, delo v gospodinjstvu ali pridobitno dejavnost (Kukar, Simončič, 1986, str. 37).

Na samo vključevanje v sivo ekonomijo vpliva tudi dolžina delovnega časa ter njegova razporeditev. Kebrič in Kukar sta mnenja, da je možnost za vključitev tem večja, čim krajši je učinkoviti delovni čas in čim ugodnejša je njegova razporeditev (1989, str. 6).

Na trgu dela prihaja do različnih trendov, ki so v glavnem posledica napredka tehnologije, informacijske družbe, globalizacije ter spreminjanja družbe.¹³² Med trendi, ki jih opažamo v Evropi, je tudi zmanjševanje uradnega delovnega urnika, porast delovnega razmerja s skrajšanim delovnim časom¹³³ med državami OECD¹³⁴ ter ponekod predčasne upokojitve.¹³⁵ Kot

¹²⁸ Na primer oteženo odpuščanje ter restriktivno določanje delovnega časa.

¹²⁹ Avtorja podajata primer Nemčije, kjer se je kazen od leta 1957 z maksimalnih 5.000 evrov dvignila na 300.000, pri ilegalnem zaposlovanju celo 500.000 evrov (od 1.8.2002 in se tudi obravnava kazensko). Da bi dosegli željene rezultate so povečali število zaposlenih od 2002-2005 za skoraj 50% in stroški njihovega delovanja znašajo skoraj pol milijarde evrov.

¹³⁰ Schneider & Enste podajata podatek, da so se dejansko plačane kazni s 75% leta 1990 znižale na vsega 25% leta 1998.

¹³¹ Verjetnost, da te ujamejo se razlikuje glede na prekršek.

¹³² Bernik napoveduje željo posameznikov in skupin po večji stopnji avtonomije ter težnjo po deregulaciji (1987, str.1385).

¹³³ Primer Nemčije in Francije.

¹³⁴ Glej Sicherl (2003, str. 119-120) ter Schneider, Enste (2002, str. 129-130).

potencialne vzroke za delo v sivi ekonomiji Schneider & Enste (2002, str. 131) vidita tudi pravkar omenjene trende. Tako sta mnenja, da je zgodnja upokožitev dodatno breme za socialno blagajno, hkrati pa prikrajša posameznike za občutek koristnosti. Z makroekonomskega vidika vidita skrajšanje delovnega urnika kot slabo izrabo resursov ter višje stroške za socialno varnost in večjo možnost za delo v skriti ekonomiji.

Schneider & Enste sta mnenja, da je zaradi vseh omenjenih dogajanj potrebno pristopiti k spremembi celotnega socialnega sistema oziroma k strukturni in davčni reformi, ki bi znižala davčno bazo ter obremenitev s predpisi (2002, str. 118).¹³⁶

Medtem ko Enste izpostavlja primer Nemčije kot države, kjer bi delavci delali več časa in jim zaradi krajšega urnika ostaja nekaj ur prostega časa, v Sloveniji iz raziskave o fleksibilnosti dela Pavla Sicherla¹³⁷ razberemo, da si Slovenci v večini želijo delati isto število ur (Sicherl, 2003, str. 22).¹³⁸

Glede atipičnih oblik dela (kamor zaradi svoje fleksibilnosti lahko vsekakor štejemo tudi del aktivnosti v sivi ekonomiji), Sicherl navaja razhajajoča mnenja strokovnjakov. V primerjavi s standardno obliko dela se kot negativni vidik navaja 'destandardizacija delovnega razmerja' (Sicherl, 2003, str. 123) in spreminjanje delovne družbe v rizično družbo. Vendar avtor hkrati navaja, da je predvsem na ravni posameznika, atipična oblika zaposlitve 'dobrodošla možnost kombinacije specifičnih družinskih in delovnih razmer posameznika z izbranim življenjskim slogom' (Sicherl, 2003, str. 123). Kakšno je razmerje med atipičnimi in standardnimi oblikami dela je posledica institucionalne ureditve. Vendar na omenjeni delež ne vplivajo le deli institucionalne politike zaposlovanja in razvoja, temveč tudi splošni dejavniki, kot so na primer stopnja razvoja, globalizacija, tehnološki napredek, življenjski slog in preference (Sicherl, 2003, str. 124). Za tabelarno predstavitev glej prilogo 4.

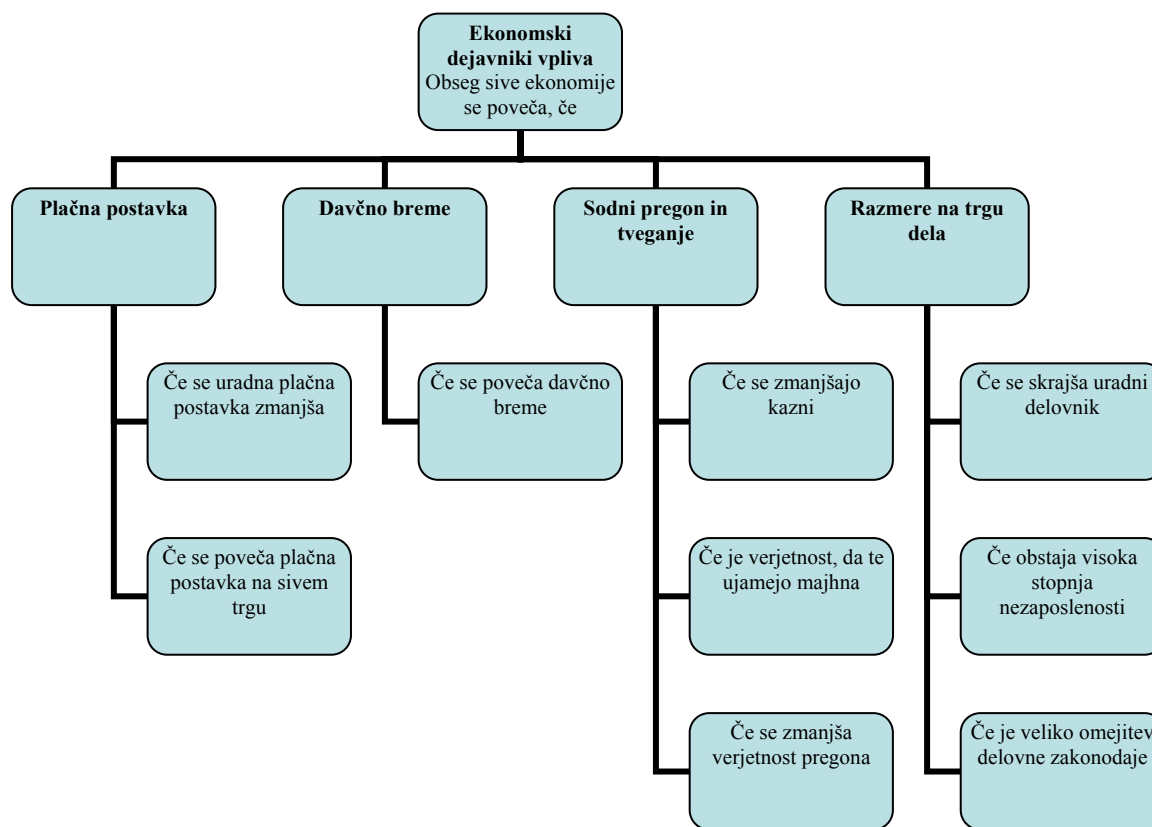
¹³⁵ V OECD državah so zabeležili trend rasti zaposlitev s skrajšanim delovnim časom. Obstaja pa precejšnja razlika med evropskimi državami. Medtem ko ima na Nizozemskem, kjer je najvišji odstotek, takšno obliko zaposlitve kar 42,2% vseh zaposlenih, se ta odstotek za Slovenijo, Madžarsko, Bolgarijo giblje pod 10% (vzeto po Sicherl, Evropska komisija, podatki za leto 2001, 2003, str. 119).

¹³⁶ Avtorja opozorita na togost.

¹³⁷ Raziskava je zajela 9 držav, v Sloveniji je bil vzorec 1008 oseb. Podatki so bili zbrani med leti 2000 ter 2003.

¹³⁸ Tako pri moških kot pri ženskah je odstotek 63%. Manj ur si želi delati 29% vprašanih. Ta vidik pa se spremeni v primeru brezposelnosti, saj jih je 53% pripravljeno delati več kot 40 ur na teden, če bi bili brez dela (2003, str. 31).

Slika 7: Ekonomski dejavniki vpliva na pojav sive ekonomije

Vir: Schneider, F.& Enste, D., *Shadow economy*, 2002, str. 66.

5.3. MORALA OZIROMA DRŽAVLJANSKA DRŽA

Davčna morala so, po mnenju Kukarjeve ter Simončiča, vsi tisti dejavniki, ki vplivajo na občutek pripadnosti družbi, v kateri posameznik živi in na njegovo ravnanje v skladu z njenimi pravili (1988, str. 126).¹³⁹

Začetni modeli preučevanja utaje davkov ter prikrivanja dohodkov so se navezovali na preprosto ekonomsko logiko, kjer se je tehtalo prednosti, če posameznik davke utaji ter verjetnost, da posameznika ujamejo ter kaznujejo. Osnovna predpostavka teh raziskav je bila, da posameznik ne bo prostovoljno plačal davkov, razen če se ga v to prisili, nadzoruje ter grozi s kaznijo. Nasprotno od te misli, so se nadaljevala preučevanja, ki so vključila tudi druge dejavnike. Tako vključimo občutke vesti ter pravičnosti, nenazadnje odnos do institucij ter države. Z mnenjem, da le z enostavno oceno koristi-stroški ne moremo razložiti obnašanja posameznika¹⁴⁰ v odnosu do davkov in sive ekonomije, navajam naslednje predpostavke.

¹³⁹ Schneider & Enste (2002, str. 91) trdita, da davčna morala direktno vpliva na izogibanje davkom.

¹⁴⁰ Taylor (2005, str. 40) ugotavlja, da enostavna 'cost-benefit' analiza ne zadostuje za razlago in, je potrebno vključiti druge družbene dejavnike.

Feld in Frey (2005, str. 33) zaključita misel svojega seminarja, da še vedno ostaja misterij, zakaj ljudje plačujejo davke, glede na relativno majhne zneske kazni ter verjetnost revizije. Dodajata, da model preučevanja utaje davkov, ki temelji na zastraševanju, ne more primerno razložiti visoko stopnje plačevanja davkov, ne da bi pri tem vključil eksogeno podane davčne morale. Na primeru Švice razložita, da je davčna poslušnost zapletena povezanost med metodami zastraševanja in 'psihološko davčno pogodbo'¹⁴¹ (str. 20, 33), ki omogoči fiskalno izmenjavo med davkoplačevalci ter davčnimi organi.

Avtorja predstavita davčno moralo v Švici kot funkcijo:

1. Fiskalna izmenjava, kjer davkoplačevalci za plačane davke prejmejo javne dobrine.
2. Političen proces, ki vodi do te izmenjave.
3. Oseben odnos med davkoplačevalcem in davčnim uradnikom.

Prav slednje naj bi bilo zelo pomembno v vzpostavitvi davčne morale. Davčni organi¹⁴² naj bi se zavedali, da je njihovo sistematično obravnavanje davkoplačevalcev tisto, ki oblikuje davčno moralo ter posledično njihovo pripravljenost plačevati davke. V primeru napake oziroma zabeležene nepravilnosti lahko davčni organi storijo dve nasprotujoči si dejanji. Obtožijo vpletenega goljufije ter vložijo prijavo, kar naj bi imelo negativne posledice, saj prizadeti lahko to vzame kot nespoštovanje njegove integritete. Občutek nadzorovanja ter obtožbe goljufanja naj bi davkoplačevalce užalile ter zmanjšale njihovo osnovno motivacijo¹⁴³, ker jih obravnava kot nepoštene in zato sledi padec davčne morale. Kot pozitiven pristop avtorja jemljeta pristop, ko se davkoplačevalca najprej vpraša o vzrokih za napako na neformalen način, na primer klic stranki, kar naj bi davkoplačevalec sprejel kot spoštljiv način in s tem se davčna morala dviguje (2005, str. 33).¹⁴⁴

Še več, uspešna avtoriteta naj bi bila sposobna s svojim vplivom, in ne prisilo, usmeriti prostovoljno spoštovanje plačevanja davkov. Državljeni naj bi v njej videli njihove predstavnike ter legitimno telo, ki zagovarja njihove interese. V splošnem naj bi ljudje, ki spoštujejo predpise postavljene s strani državnih organov¹⁴⁵, to počeli, ker verjamejo, da je to edino prav in ker smatrajo, da je oblast, ki sprejema zakone, legitimna (Taylor, 2005, str. 41). Avtorica nadaljuje,

¹⁴¹ Dejavniki, ki vplivajo na vzpostavitev 'pogodbe' so (2005, str. 20):

- Prva institucija, ki zagotavlja fiskalno izmenjavo je direkten demokratičen proces odločanja.
- Davkoplačevalci niso obravnavani kot inferiorni.
- Družbena kontrola kot komplementarna davčnemu nadzoru, vendar javni dostop do davčnih registrov ni sistematično preučen.

¹⁴² Frey in Feld zagovarjata da je davčni uslužbenec posebljena oblika države, ki vzpostavi odnos do državljanov (2005, str. 32).

¹⁴³ Je tista, ki davkoplačevalca motivira, da se obnaša pošteno.

¹⁴⁴ Feld in Frey podpreta svojo teorijo s primeri iz Švice, kjer imajo veliko uspeha s 'politiko odzivanja' in kjer sistem temelji na zaupanju med davkoplačevalci ter zaupanju med davkoplačevalci in državo. Predvsem naj bi bila ta uspešna v kantonih, kjer imajo bolj direktno obliko demokracije (to potrjuje tudi Stutzer, 2001, str. 137). Prav ta naj bi vodila do manjše utaje davkov ter k višji davčni morali (2005, str. 33). Sistem naj bi bil aplikativen za vse demokracije.

¹⁴⁵ Angl. 'authorities' prevajam kot avtoriteto, vendar tudi državne organe oziroma oblast.

da je zato v interesu davčnih organov, da zastopajo vlogo predstavnikov in tako pridobijo legitimnost. V takem primeru bodo državljani prostovoljno spoštovali pravila, namesto da organi uporabljajo grožnje in zastrahovanje.

Kukar in Simončič (1986, str. 19) opišeta odnos državljanov do države kot moralno-psihološko pripravljenost za kršenje predpisov, kar je po njunem mnenju sodelovanje v sivi ekonomiji.¹⁴⁶ Bolj se državljani čutijo povezane z državo, bolj resno jemljejo predpise. V nasprotnem, ko čutijo, da jih država izkorišča, iščejo možnosti, da se izognejo plačilu davkov ter kršijo predpise (1986, str. 32). Enste zato predlaga kombinacijo federalizma ter elementov direktne demokracije, kot so na primer državljanske iniciative ter referendumi, s čimer državljani aktivno pomagajo sooblikovati, na primer oblikovanje davčnega sistema (2003, str. 104).

V povezavi z razvojem odnosa posameznika do drugih soljudi je potrebno omeniti pomembnost socialnega kapitala. Ta je definiran kot generalizirano ali posplošeno zaupanje v druge ljudi (Iglič, 2006, str. 158). Gre za sinergijske učinke sodelovanja med posamezniki, do katerih prihaja, kadar so se ti pripravljeni povezovati in sodelovati prek meja 'močnih vezi in klik' (str. 158). Obravnava se kot razmeroma trajna lastnost družbe, ki se jo da predvsem dolgoročno usmerjati in spreminjati.¹⁴⁷

Izogibanje plačevanju davkov se lahko razloži tudi z aspektom socialnega kapitala, saj pri izogibanju govorimo o pomanjkanju zaupanja v druge, kar privede do tega, da posameznik tudi sam ravna neverodostojno, s tem pa prispeva k vzpostavljanju t. i. 'povratne zanke nizkega socialnega kapitala', ki jo je težko pretrgati. V to zanko so danes ujete vse vzhodnoevropske države in tudi Slovenija¹⁴⁸. Enste ponuja rešitev v povečevanju občutka skupnosti ter socialnega kapitala, hkrati pa posamezniku nalaga, da aktivno sodeluje v procesu odločanja. Tako izražajo lastno voljo, imajo posledično manjši občutek, da je njihova svoboda omejena s starni države in hkrati izvajajo kontrolo nad politiki (2003, str. 104). Skupek zgoraj omenjenih ukrepov po avtorjevem mnenju povečuje moralo ter lojalnost.

5.4. INSTITUCIONALNI OKVIR

Boljše kot je *funkcioniranje državnih institucij* in boljši kot je *odnos do države*, bolj so državljani pripravljeni plačati davke ter prispevke (Enste, 2003, str. 14). Bolj, ko podjetja ter posamezniki

¹⁴⁶ Avtorja sta kot kazalnik odnosa uporabila število prijav kaznivih dejanj zoper gospodarstvo.

¹⁴⁷ V Sloveniji je socialni kapital razmeroma nizek, vendar raste (skandinavске države imajo visok socialni kapital). 'V Sloveniji so močno razvita sorodstvena in prijateljska omrežja, ...a smo hkrati nezaupljivi do šibkih vezi in nestrpni do drugačnih' (Iglič, str. 160).

Na rast socialnega kapitala vplivajo societalni dejavniki kot na primer kakovost javnih institucij in politike, demokratizacija, razvitost pravne države, socialna enakost.

¹⁴⁸ Slovenija ima zgodovinsko pogojene določene lastnosti, ki so z vidika socialnega kapitala sprejete kot slabše izhodišče. Je namreč tradicionalno katoliška dežela z večdesetletno tradicijo komunizma oziroma socializma. Za oboje je značilna hierarhična struktura moči in kolektivizem, ki zavira razvoj socialnega kapitala.

za plačevanje davkov in prispevkov občutijo, da dobijo *dobre storitve*, manj je dela v sivi ekonomiji (Enste, Hardege, 2007, str. 8). Če imajo državljani občutek, da se njihov *davkoplačevalski denar ne zapravlja*, je manjša je verjetnost, da se bodo odločili za delo na črno (Schneider & Enste, 2006b, str. 9.). Omenjene cilje država lahko spodbuja v kontaktu z državljani preko njim ustreznim delovnim časom državnih uradov, strokovnosti storitev, in izvedbo storitev, s katerimi se trudijo ustreči državljanom. Ob takšni obravnavi se zvišuje davčna morala ter zmanjšuje pripravljenost za delo v sivi ekonomiji (Schneider, Enste, 2006b, str. 9).

Prav tako lahko sklepamo, da ob pomanjkljivem državnem institucionalnem okvirju, ki ne ponuja prijave novih oblik dela, potem tudi po najboljši volji posameznika, le-ta tega ne more prijaviti. Z novim zakonom iz leta 2006 o preprečevanju dela na črno, so v Sloveniji ponudili širši okvir za določene poklice oziroma dejavnosti.¹⁴⁹

Verjetno najširše obsegajočo vlogo v institucionalnem okvirju igra država. Država, hote ali nehote, vpliva na razvoj institucij, vendar tudi na širše socialne strukture prebivalstva. Z mehanizmi, ki jih ima na razpolago¹⁵⁰ aktivno ali pasivno vpliva na pogoje zaposlovanja, dela, stopnjo vključenosti mladih, žensk, starejših in tujcev v delo. Portes in Sassen-Koob opozarjata na potencialno ironično vlogo države, ko se dogaja, da z ene strani država spodbuja rast in zaposlovanje in z druge omogoča dotok novih 'ponudnikov dela' v sivi ekonomiji, kot na primer imigrante, ki so pripravljeni delati za precej manjše plačilo.

O vlogi države opozarja tudi Weiss (1987, str. 216), ki postavi naslednjo trditev: na razvoj skrite ekonomije vplivajo trije med seboj povezani strukturni vzroki:

- razpršena ekonomija,
- segmentiranost trga dela,
- družbene mreže.

Na zgoraj omenjeno vpliva država preko strukture, ki jo oblikuje skozi čas ter preko aktivnosti, ki jih spodbuja ter zakonov, ki oblikujejo organiziranost ekonomije in družbe. Država naj bi s svojim ponavljajočim vzorcem preko delovanja institucij. S tem avtorica spodbija tezo o sivi ekonomiji kot kriznem pojavu, in jo prikaže kot posledico politike.¹⁵¹

Bernik že leta 1987 govori o 'fleksibilni institucionalizaciji družbenega življenja' ter meni, da razprava o neformalnih dejavnostih načena vprašanja o načinu delovanja ter razvojnih

¹⁴⁹ Primer 'osebno dopolnilno delo', ki ponuja prijavo k davčnim uradom, vendar je pravno manj obvezujoča oblika kot samostojni podjetnik. Glej 12. člen Zakona o preprečevanju dela na črno.

¹⁵⁰ Industrijska politika, trg dela z določanjem minimalne plače, podeljevanjem licenc, monopolov, dovoljenj in tudi z družbeno politico, kot je na primer stanovanjska politika, sistemom izobraževanja in podobnim oblikuje družbeno tkivo.

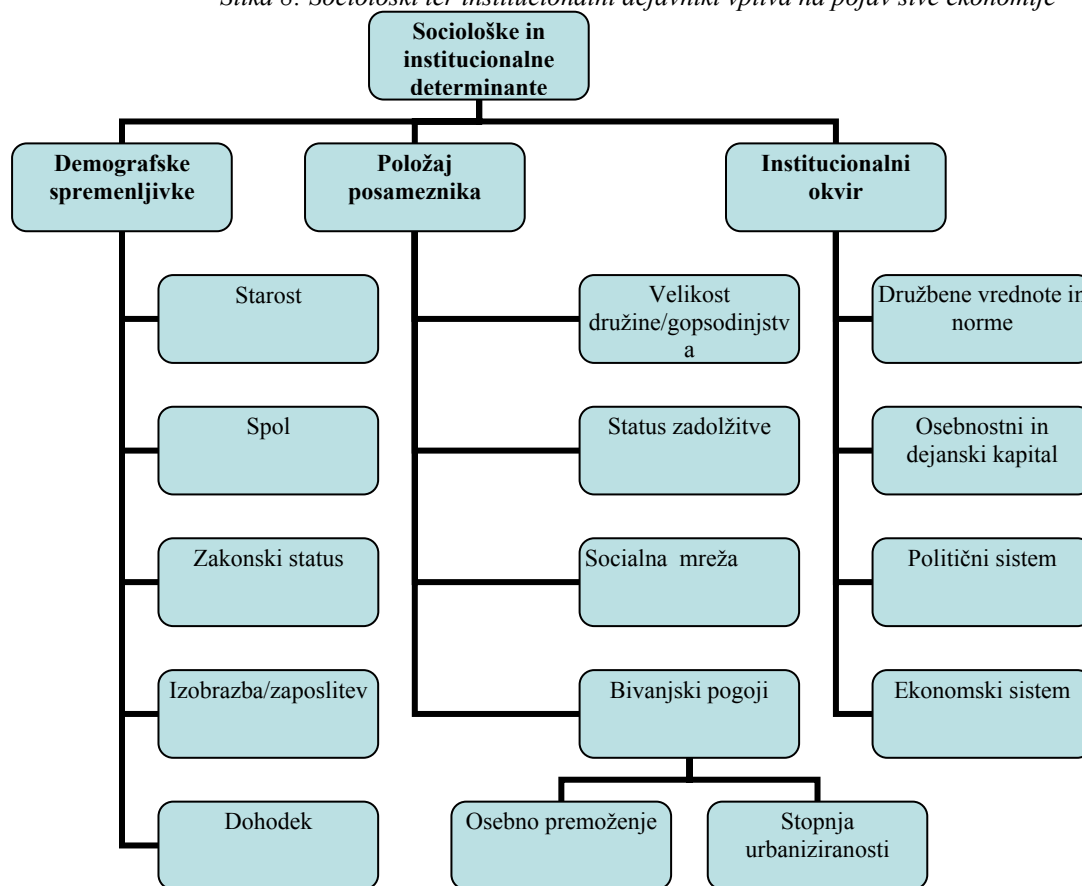
¹⁵¹ Poda primer Italije, kjer država spodbuja podjetja, da ostanejo majhna. Obrtni zakon določa obrtnike ne po vrsti proizvodov, temveč po velikosti podjetja (1987, str. 224). Manjša podjetja plačajo manjše prispevke v zdravstveno in socialno zavarovanje, imajo boljši dostop do kapitala ter tehnično in marketinško pomoč. To omogoča subvencioniranje države. Legitimnost in pa varovalko pred kritiko javnosti ji daje občutek, da je to del domačega okolja in zaradi tega izvzeto moralnemu obsojanju. Po njenem mnenju naj bi to spodbujalo podjetnike, da del svojih dejavnosti preselijo v sivo ekonomijo.

perspektivah celotnega družbenega sistema (1987, str. 1385). V tem pogledu analiza sive ekonomije načanja vprašanja večine institucij, ki skrbijo v državi za blaginjo državljanov. Henry prav tako nakaže, da so aktivnosti v sivi ekonomiji izgovor za državne institucije ter formalna podjetja, da se otresejo odgovornosti ter izognejo družbenim spremembam (1982, str. 472).

Pristop '*družbena identiteta*' - razumevanje obnašanja davkoplačevalca

Taylor meni, da se posameznik kategorizira oziroma opredeli do določene 'notranje skupine', ki mu je psihološko bližje.¹⁵² Prav tako lahko pričakujemo, da se bo posameznik opredelil do davčnih služb ter davčnega sistema, če govorimo o prostovoljnem prijavljanju davkov. Zaupanja vredno in legitimno bodo davkoplačevalci sprejeli davčne organe, ki vse državljane obravnavajo enako in pošteno ter tako povečujejo svojo legitimnost (Taylor, 2005, str. 43).¹⁵³ V nasprotnem primeru, ko imajo davkoplačevalci občutek, da se državni organi obnašajo nepravilno, se vpliv davčnih organov občutno zmanjša.

Slika 8: Sociološki ter institucionalni dejavniki vpliva na pojav sive ekonomije

Vir: Schneider, F. & Enste, D., *Shadow economy*, 2002, str. 78.

¹⁵² Za razliko od zunanje skupine, s katero se ne poistoveti. Pristop '*družbena identiteta*' zagovarja tezo, da se nagnjenja, obnašanje in občutek pravičnosti oblikujejo glede na kategorizacijo znotraj 'notranje skupine', ki jo smatra za vredno zaupanja in legitimno (Taylor, str.43). Hkrati to vzpostavlja bolj efektiven sistem, saj privarčuje na času in denarju.

¹⁵³ Davčnim organom, ki pokažejo, da delijo iste norme in vrednote kot davkoplačevalci, bo veliko lažje doseči spoštovanje pravil ter plačevanja davkov (Taylor, 2005, str.50).

6. SKLEP

Omejitve

K nalogi sem pristopila s stališča preučevanja teorije o pojavu sive ekonomije. Ta svetovni pojav, ki ga lahko povsod na svetu, je zahteval opredelitev in omejitve, tako časovno, prostorsko kot tudi konceptualno.

Časovna omejitev je podana bolj ohlapno, a sem vseeno poizkušala črpati glavne misli iz novejše razširjenih konceptov ter vključiti tiste starejše značilnosti, ki se še danes zdijo relevantne oziroma neodgovorjene iz preteklosti.

Prostorsko sem se osredotočila na 'zahodni svet'¹⁵⁴, kar je sicer zelo relativen pojem, vendar je to vodilo skozi diplomsko nalogo. To pa ne pomeni, da sem zanemarila izsledke raziskav iz drugih delov sveta.

Konceptualno sem se dotaknila večine vodilnih teorij in misli na tem področju, vendar je v nalogi poglobljeje predstavljen integralni pristop, ki upošteva ekonomski in sociološki vidik.

Ob pojavu sive ekonomije ne moremo mimo dveh lastnosti, ki se kljub svoji raznolikosti vedno znova pojavljata v diskurzu. Prva je *heterogenost pojava*. Razne oblike dela in aktivnosti, raznolika področja, kjer se pojavlja, različen profil posameznikov, ki sodelujejo. Druga lastnost je njena 'sivina'. Pojav bi težko označili kot samo negativen ali pozitiven. Ob vseh naštetih posledicah prinašajo določene aktivnosti tudi nekaj novega v razumevanju odnosov v družbi, nove odnose med formalnim in neformalnim.

Da bi podala končno oceno o lastnostih pojava sive ekonomije, ki bi vsaj poizkušala biti enoznačna, bi bilo verjetno potrebno raziskati dejavnike pojava, ki sem jih nanizala skozi diplomsko delo s strani vsake države, mogoče celo družbe ali narodnostne skupine, posebej. Nenazadnje bo potrebno k preučevanju pojava na koncu pristopiti tudi sektorsko zaradi lažje analize spremenljivk, ki so vključene tako na strani povpraševanja po tem delu kot na strani ponudnikov. Pristopa, ki bi upošteval navedene dejavniki hkrati in mogoče medsebojno vplivanje (vprašanje endogenosti oziroma eksogenosti dejavnikov), ni. Vseeno menim, da je v zadnjem desetletju narejen kvalitativen korak naprej, kjer se obravnava vse več vzrokov, na vse večjem vzorcu držav ter prevladuje diskurz o kvalitativnih pristopih. To so stvari, za katere menim, napredujejo pri debati o sivi ekonomiji. Prav tako je razprava o njeni heterogenosti in prisotnosti v vseh gospodarstvih vedno nujen element pogovorov.

¹⁵⁴ Težko bi naštel katere države vse sodijo v ta krog razvitih, a predvsem gre za evropske države ter do neke mere Združene države Amerike, Kanado, Avstralijo.

Če bi se poskušali dvigniti nad vzroke, iskati mogoče nadpomenko do sedaj naštetih vzrokov ali pa mogoče institucionalno okolje, ki spodbuja takšno delo ter življenje, bi se mogoče lahko navezali na družben, gospodarski in politični sistem? Ali globalizem in za njim prisotna logika liberalizacije sploh pušča drugo pot kot pa surov boj za preživetje marsikoga v razvijajočem se svetu in spet lažji boj Zahodnjaka, ki pa se tudi vseeno muči za dodaten evro v družinski budžet? Ali je pravica do dela, ki jo določa v odbobju hladne vojne napisanega 17. člena Splošne deklaracije človekovih pravic¹⁵⁵ popolnoma spremenjena v osebno stvar posameznika in le sam lahko vpliva na svojo zaposlitev oziroma nezaposlitev?¹⁵⁶ Država, za katero se zdi, da se vse bolj premika iz odnosa delodajalca in delojemalca ter tako pušča prostor sivemu, črnemu, itn. Ter to sprejema kot stranski produkt?

¹⁵⁵ Anne-Cecile Robert, 2006, Zahod proti zahodu, Le Monde diplomatique, str. 22.

¹⁵⁶ Zgovorno o dejanjih posameznika priča trditev Renate Salecl, ko pravi, da živimo v času negotovosti, ki je prizadela družbo kot 'mikrokozmos (delovno mesto in družino)' in da ne moremo vplivati na družbo, temveč imamo izbiro le odziva. Salecl, 2006, str. 14. V takih okoliščinah 'brez izbire' in ob hkratnem pritisku stroškov na kvaliteto njegovega življenja je težko moralno obsojati človeka, ki si želi boljše življenje.

7. LITERATURA IN VIRI

1. Alessandrini, Dallago, B. (1987), *The Unofficial Economy*. Vermont: Gower Publishing Company Limited
2. Anno, dell' R. The shadow economy in Portugal: an analysis with the MIMIC approach, (2007), *Journal of applied economics*, str. 253-277
3. Alañon, A., Gómez-Antonio, M.(2005) Estimating the size of the shadow economy in Spain: a structural model with latent variables. *Applied economics*; str. 1011-1025
4. Bajada, C., Schneider, F., (2005), *Size, causes and consequences of underground economy*, Ashgate Publishing Limited
5. Banscherus, U. (2004). *Wirkungsanalyse der Einfuehrung von Minijobs und Ich-Agen als Instrumente zur Bekaempfung von Schwarzarbeit*, najdeno na spletnem naslovu www.doku.iab.de/externe/2006/k060111f10.pdf
6. Barr, N. (1990), *The economics of the welfare state*. London: George Weidenfeld, Nicholson.
7. Bejaković, P. (1999), *Siva (skrivena) ekonomija u selu i poljoprivredi*. Zagreb: Institut za javne financije
8. Bernik, I. (1987), Neformalne dejavnosti v slovenski družbi. *Teorija in praksa*, 24 (10-11), 1382-1385.
9. Braithwaite, V., Reinhart & Job, J., (2005), Getting on or getting by?, V *Size, causes and consequences*, (str.55-69), Burlington, Ashgate Publishing Limited
10. Breusch, T. (2005). Australia's cash economy: Are the estimates credible?, *The economic record*, 394-403.
11. Cassel, D., Cichy, U. (1987). The Shadow economy and economic policy in East and West: a comparative approach, v *The Unofficial Economy*, str.127-144.
12. Cassel, D. (1985). *Funktionen der Schattenwirtschaft im Koordinationsmechanismus der Marktwirtschaft und der Zentralverwaktungswirtschaft*. Duisburg: Universitaet Duisburg.

13. Dabla-Norris, E. & Feltenstein, A. (2005), *The Underground Economy and its macroeconomic consequences*. The Journal of policy reforms, str.153-174.
14. Enste, D., Hardege, S., (2007). *Regulierung und Schattenwirtschaft*. Köln: Institut der deutschen Wirtschaft Köln, 34 (1).
15. Enste, D. (2003). *Ursachen der Schattenwirtschaft in den OECD-Staaten*, najdeno na spletnem naslovu www.iwkoeln.de/data/pdf/content/trends04-03-1.pdf
16. Enste, D. (2003), *Shadow economy and institutional change in transition countries*, V *The informal economy in the EU accession countries*, z www.csd.bg
17. Enste, D. & Schneider, F. (2006a). *Schattenwirtschaft und Irreguläre Beschäftigung: Irrtümer, Zusammenhänge und Lösungen*, najdeno na spletnem naslovu <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/Schattenwirtschaft%20und%20Irreguläre%20Beschäftigung%20160605.pdf>
18. Enste, D., Schneider, F. (2006b), *Welchen Umfang haben Schattenwirtschaft und Schwarzarbeit? Ein Versuch zur Lösung des Rätsels*, *Wirtschaftsdienst*, 86 (3), najdeno na <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/loesung-raetsel.pdf>
19. Enste, D. & Schneider, F. (2002), *Shadow economy*. Cambridge University press.
20. Feld, L.P., Schmidt, A.J. & Schneider, F. (2007) *Tax Evasion, Black Activities and Deterrence in Germany: An Institutional and Empirical Perspective*, Najdeno 15.maja 2008 na http://www.unikoeln.de/wisofak/donges/mitarbeiter/Tax%20Evasion,%20Black%20Activities%20and%20Deterrence%20in%20Germany_PC2007.pdf , Amsterdam, First World Meeting of Public Choice Society.
21. Feld, L., Larsen, C. (2008), *Black activities in Germany in 2001 and in 2004*. Najdeno na spletnem naslovu 18.5.2008 http://www.rff.dk/fileadmin/dokumenter/Engelske_nyhedsbreve/jun2005e.pdf
22. Frey, B. S. (2001). *Inspiring economics*. Northampton: Edward Elgar Publishing Limited.
23. Frey, B. S. & Weck, H. (1983). *Estimating the shadow economy*, str. 1-26.

24. Giles, D., Tedds, L. & Werkneh, G. (2002). The canadian undergorund and measured economy: Granger causality. *Taylor and Francis Journals*, 34 (18), str. 2347-52.
25. Glas, M., Kukar, S., Simončič, M. , Bičanić, I. (1988). *Siva ekonomija v svetu in Jugoslaviji*, Ljubljana: Delavska enotnost.
26. Henry, S. (1982). The working unemployed:perspectives on the informal economy and unemployment. *Sociological review*, 30 (8), 460-477.
27. Hill, R. (2002), The underground economy in Canada: Boom or Bust?, str. 1641-1652, najdeno na spletnem naslovu http://www.ctf.ca/pdf/ctjpdf/2002ctj5_hill.pdf
28. Iglič, H., (2006). Socialni kapital kot razvojni izziv slovenske družbe. V *Pogledi na reforme*, str. 157-170.
29. ILO (2002), *Women and men in the informal employment: A statistical picture*
30. Jakil, A. (julij 2006). Izzivi senzibiliziranja politik za dolgoročne globalne trende, *Le monde diplomatique-slovenski prevod*, str.10.
31. Johnson, S., Kaufmann, D. & Zoido-Lobaton,P. (1998). Regulatory discretion and the unofficial economy, *American economic review*, 88, 387-392.
32. Kebrič, I., Kukar, S. (1989). *Primerjalna analiza življenske ravni, uporabe prostega časa in obsega sive ekonomije v Jugoslaviji in nekaterih evropskih državah*, Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.
33. Kukar, S. (1988). *Siva ekonomija; ocena njenega obsega v Jugoslaviji z makrovidika ter problemi pri njenem ocenjevanju z mikrovidika*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja
34. Kukar, S., Marn & Flajs (1995). Inštitut za ekonomska raziskovanja. *Siva ekonomija v Sloveniji- razlogi za njen razvoj in ocene njenega obsega*.
35. Kukar,S., Simončič,M. (1986). *Ocena obsega sive ekonomije v SR in SAP ter analiza potrošnje gospodinjstev in uporabe časa z vidika ohranjanja življenske ravni, 1.del*, Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.

36. Portes, A., Sassen-Koob, S., (1987). *Making it underground: Comparative Material on the informal sector in western market economies, Underground economies*, University of Chicago.
37. Madsen, P.K. (2007). Article on Undeclared Work from SYSDM Correspondent (Update of EEO Review: Autumn 2004). Najdeno na spletnem naslovu 18.5.2008. <http://www.eu-employment-observatory.net/resources/reports/DenmarkUDW2007.pdf>
38. Mankiw, N.G. (2003). *Macroeconomics*. New York: Worth publishers
39. Measuring the Non-Observed Economy, A Handbook, 2002, OECD.
40. Methods of measuring undeclared work, najdeno 18.5. 2008 na http://ec.europa.eu/employment_social/employment_analysis/work/sem_ivarsson_speech.pdf
41. McCrohan, K.F., Sugrue, T.F. (1998). an empirical analysis of informal markets participation, *Social science quarterly*, 79(1), 212-227.
42. Naylor, R.T.(2005). The rise and fall of the underground economy, *The Brown Journal of world affairs*, 9 (2), 131-143.
43. Pickhardt, M. & J. Sardà Pons, (2006). *Applied Economics, Size and scope of the underground economy in Germany, 1707-1713*.
44. Pozo, S. (2006). Below the surface, underground economic activity. *Harvard international review*, 58-61.
45. Robert, A. C., (julij 2006). Zahod proti zahodu. *Le monde diplomatique-slovenski prevod*, str.22.
46. Salecl, R. (2006, 7.oktober). Moje življenje-moja korporacija, *Sobotna priloga*, str.14-16.
47. Schlosser, E. (2003). *Reefer Madness*. New York: Houghton Mifflin Company.
48. Sicherl, P. (2003). *Fleksibilnost dela*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
49. Spiro, P. S. (2005). Informal economy. V Bajada, C., Schneider, F., (2005), *Size, causes and consequences of underground economy*, Ashgate Publishing Limited.
- 50.

51. Taylor, N. (2005), Explaining taxpayer non-compliance through reference to taxpayer identities: a social identity perspective, V Bajada, C., Schneider, F., *Size, causes and consequences of the underground economy* (str. 39-53). Burlington.
52. Tanzi, V. (1982). *The underground economy in the United States and abroad*. Lexington Books.
53. Thomas, J.J., (1992), *Informal economic activity*, Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf.
54. Wiegand, B. (1987). Political considerations of studying tax compliance. V *American sociologist*, str. 375-382.
55. Williams, C.C. (2004), *Cash-in-hand Work*. Palgrave Macmillan.
56. Williams, C.C. (2006). *The hidden enterprise culture*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited,.
57. Williams, C.C. (2005). Fostering community Engagement and Tackling Undeclared Work, The case for an evidence-based 'Joined-up' public policy approach, 1145-1155.

8. PRILOGE

8.1. PRILOGA 1- DODATEK K METODAM

Lackó metoda

Lackó predvideva, da je del sive ekonomije povezan s porabo električne energije v gospodinjstvih, ki pa vključuje 'naredi sam', proizvodnjo za lastne potrebe in druge nezabeležene aktivnosti (str. 22).¹⁵⁷ Avtorica predvideva, da v državah, kjer je veliko aktivnosti v sivi ekonomiji, povezanih s porabo elektrike, bo tudi proizvodnja vseh aktivnosti, ki so nezabeležene, visoka.

$$\ln E_i = \alpha_1 \ln C_i + \alpha_2 \ln PR_i + \alpha_3 G_i + \alpha_4 Q_i + \alpha_5 H_i + u_i$$

kjer je $\alpha_1 > 0$, $\alpha_2 < 0$, $\alpha_3 > 0$, $\alpha_4 < 0$, $\alpha_5 > 0$ in

$$H_i = \beta_1 T_i + \beta_2 (S_i - T_i) + \beta_3 D_i$$

$\beta_1 > 0$, $\beta_2 < 0$, $\beta_3 > 0$

i : številka države

E_i : poraba električne energije na prebivalca v državi i

C_i : dejanska poraba gospodinjstev brez porabe električne energije v državi i v ameriških dolarjih

PR_i : dejanska cena porabe 1kWh elektrike v ameriških dolarjih

G_i : relativna frekvenca mesecev, ko je potrebno gretje v državi i

Q_i : kazalec drugih energijskih virov poleg električne energije v porabi energije gospodinjstva

H_i : output skrite ekonomije na prebivalca

T_i : kazalec vsote plačanega davka na osebni dohodek, dobiček podjetij in davka na dodano vrednost glede na BDP

S_i : kazalec odhodkov za socialo glede na BDP

D_i : vsota vzdrževanih prebivalcev, ki so starješi od 14 let ter neaktivnih prebivalcev na 100 aktivnih zaposlenih

S to metodo je mogoče razvrstiti države glede na porabo elektrike v sivi ekonomiji. Vendar bi s to metodo težko določili dejansko višino sive ekonomije (str. 23).¹⁵⁸ Schneider & Enste nadaljujeta s kritiko, ko pravita (str. 23):

¹⁵⁷ Schneider & Enste (2002)

¹⁵⁸ Da bi izračunali absolutno številko pojava sive ekonomije, bi morali vedeti, koliko BDP doprinese ena enota električne energije v sivi ekonomiji. Lackó teh podatkov nima in zato povzame podatke za Združene države Amerike iz leta 1993, po Morrisu in jih uporabi za druge države.

1. Vse aktivnosti v sivi ekonomiji ne potrebujejo veliko električne energije ali pa lahko uporabljajo tudi druge vire energije.
2. Aktivnosti sive ekonomije se ne odvijajo samo znotraj gospodinjstev.
3. Kazalec odhodkov za socialo mogoče ni merodajen kazalec v razvijajočih se državah.
4. Izbira baze, ki je osnova za vse izračune, je vprašljiva, predvsem za razvijajoče se države.

Giles, Tedds, Werkneh; Siva in uradna ekonomija v Kanadi, Vzročnost po Grangerju

Avtorji so zbrali podatke med leti 1976 in 1995 z metodo SHAZAM. Pri ADF regresiji so uporabili Doladovo strategijo zaporedij, da bi preverili $x_t I(1)$ v primerjavi z $x_t I(0)$:

$$\Delta x_t = \alpha + \beta_t + \gamma x_{t-1} + \theta_1 \Delta x_{t-1} + \dots + \theta_p \Delta x_{t-p} + \varepsilon_t(1)$$

Pri hipotezi $H_0: \gamma=0$ $H_A: \gamma<0$ in uporabi Dickey-Fullerjevega 't testa' in MacKinnonovih mejnih vrednosti.¹⁵⁹

Avtorja sta uporabila metodo Toda in Yamamota, da bi ugotovila povezanost med BDP ter sivo ekonomijo. Prav tako sta uporabila VAR model z dvema enačbama ter opravila Waldov test. Med drugim zasledimo tudi Jarque-Bear test, Lagrangeov multiplikator (str. 2348,9). S preverjanjem pridejo do podatkov, da obstaja vzročnost med obema spremenljivkama med BDP ter sivo ekonomijo in sicer le v enem primeru ugotovijo majhno povezanost v obe smeri, pri 10 odstotni verjetnosti.

Avtorja zaključita na primeru Kanade, ki naj je podobno zaključkom iz Nove Zelandije (str. 2349), da se siva ekonomija ter uradna ekonomija gibata v isti smeri. Naprej sklepata, da bo ob ekspanzivni fiskalni politiki (znižanje efektivnih davkov) pripeljalo do znižanja v kazalcu Siva ekonomija/BDP, ceteris paribus (str. 2349).

Ocenjevanje velikosti sive ekonomije v Španiji: strukturni model z latentnimi spremenljivkami¹⁶⁰, 2005, Alañon, A., Gómez-Antonio, M.

Avtorja sta ugotavljala velikost sive ekonomije¹⁶¹ v skladu s teorijo neopazovane spremenljivke ter z modelom MIMIC, s specifičnim primerom LISREL¹⁶². Eksogeno spremenljivko pa

¹⁵⁹ Če je H_0 zavrnjena pomeni, da je x_t stacionarna ($\beta=\gamma=0$). Če ne, se opravi 'F test'. Zavrnjenost pomeni, da je x_t $I(0)$. Če H_0 ne moremo zavrniti, naredimo F test za $H_0: \alpha=\gamma=0$. Zavrnitev navaja na $x_t I(0)$. Če ne, $H_0: \gamma=0$ nasproti $H_A: \gamma<0$. zavrnitev pomeni, da je $x_t I(0)$, obratno pa da je $x_t I(1)$. Isti testi so narejeni še za druge časovne serije.

¹⁶⁰ 'Estimating the size of the shadow economy in Spain: a structural model with latent variables',

pridobita z monetarno metodo povpraševanja po denarju. Poudarjata, da model dovoljuje upoštevanje različnih vzrokov za pojav sive ekonomije (str. 1011) ter da dovoljuje primerjavo obeh metod (str. 1012).

Strukturni model enačb deluje tako, da preverja matrico kovarianc¹⁶³ in če se ta ujema z vzorčno matrico, se smatra, da obstaja dobra domneva med spremenljivkama. Model enačb se uporablja za preverjanje velikosti vpliva določene vzročne spremenljivke oziroma pojasnjevalne na neopazovano in ne za obdelavo podatkov (str. 1012,1013).

Multivariatni model Kukarjeve in Simončiča (1988, str. 144)

Avtorja sta povzela model po Jöreskogju in je obdelan z računalniškim programom LISREL¹⁶⁴

Zapis modela:

$$y_i = \beta_i y^* + u_i \quad (i=1,2,\dots,n)$$

$$y^* = \sum_{i=1}^m \alpha_i x_i + \varepsilon, \text{ kjer je}$$

y^* obseg sive ekonomije (latentna spremenljivka)

x_k izmerjeni eksogeni dejavniki ($k=1,2,\dots,m$)

y_k izmerjeni endogeni dejavniki ($k=1,2,\dots,n$)

u_i slučajni vplivi v povezavah indikatorjev z latentno spremenljivko

ε slučajni vpliv v pojasnitveni zvezi latentne spremenljivke z njenimi determinantami

ter naslednje predpostavke glede slučajnih vplivov:

$$E(\varepsilon u_i) = 0; \quad (i=1,2,\dots,n)$$

$$E(\varepsilon^2) = \sigma$$

$$E(u u^T) = \theta^2$$

In je θ^2 diagonalna matrika

Avtorja sta vzela podatke za leta 1961,1971 ter 1981 za Jugoslavijo kot celoto. Želeli so preučiti relativno gibanje obsega sive ekonomije v republikah in pokrajinah glede na obseg sive ekonomije v Jugoslaviji kot celoti (str. 146).

¹⁶¹ Sivo ekonomijo pojmujejo kot 'neregistrirano ekonomsko aktivnost, ki na nek način doprinese k BDP in izključujeta nelegalne aktivnosti, določene neprijavljene aktivnosti, kot so na primer gospodinjska dela ali meddružinske transferje' (str. 1012).

¹⁶² 'linear independent structural relationship model'-linearen, odvisen, strukturen model povezanosti

¹⁶³ Ter ne samo varianco spremenljivk, kar je v večini primerov konvencionalnih regresijskih analiz (str. 1012).

¹⁶⁴ 'Linear Interdependent Structural Relationship Model'

8.2. PRILOGA 2 - ZAKON O PREPREČEVANJU DELA NA ČRNO

ZAKON

O PREPREČEVANJU DELA IN ZAPOSLOVANJA NA ČRNO uradno prečiščeno besedilo (ZPDZC-UPB1)

I. SPLOŠNE DOLOČBE

Splošno

1. člen

Ta zakon določa v katerih primerih se opravljanje dejavnosti oziroma dela šteje kot delo na črno, v katerih primerih je šteti zaposlovanje delavcev kot zaposlovanje na črno, kdo je soudeleženec dela na črno in kaj je nedovoljeno reklamiranje.

Pojmi

2. člen

- (1) Pravna oseba po tem zakonu je gospodarska družba, zadruga, zavod oziroma druga pravna oseba, ki opravlja registrirano dejavnost.
- (2) Podjetnik po tem zakonu je fizična oseba, ki na trgu skladno z veljavno zakonodajo samostojno opravlja pridobitno dejavnost.
- (3) Posameznik po tem zakonu je domača ali tuja oseba, ki opravlja dejavnost oziroma delo brez registracije ali priglasitve in brez izpolnjevanja drugih z zakonom predpisanih pogojev.

Delo na črno

3. člen

- (1) Za delo na črno se šteje opravljanje dejavnosti oziroma dela v naslednjih primerih:
 - če pravna oseba opravlja dejavnost, ki je nima vpisane v sodni register, oziroma opravlja dejavnost, ki je nima določene v temeljnem aktu, ali če nima z zakonom predpisanih listin o izpolnjevanju pogojev za opravljanje registrirane ali v temeljnem aktu določene dejavnosti,
 - če podjetnik opravlja dejavnost, katere nima vpisane v ustrezen register, ali če nima z zakonom predpisanih listin o izpolnjevanju pogojev za opravljanje registrirane dejavnosti,
 - če pravna oseba ali podjetnik opravlja dejavnost kljub začasni prepovedi opravljanja dejavnosti,
 - če tuje podjetje ne opravlja dejavnosti v Republiki Sloveniji prek podružnic ali opravlja dejavnost brez ustreznega dovoljenja,
 - če posameznik opravlja dejavnost oziroma delo in ni vpisan ali priglašen kot to določa ta ali drugi zakoni.
- (2) Opravljanje dela na črno iz prejšnjega odstavka je prepovedano.

Soudeleženec dela na črno

4. člen

- (1) Pravna oseba, podjetnik ali posameznik, ki omogoči eni ali več osebam opravljanje dela na črno, za katere ve, da opravljajo delo na črno, je soudeleženec dela na črno.
- (2) Pravna oseba, podjetnik ali posameznik, ki sklene pogodbo z drugo pravno osebo, podjetnikom ali posameznikom, za katere ve, da opravljajo delo na črno, je soudeleženec dela na črno.

Zaposlovanje na črno

5. člen

- (1) Prepovedano je zaposlovanje na črno, za kar se šteje, če pravna oseba ali podjetnik, ki izpolnjuje pogoje za opravljanje dejavnosti:
 - z delavcem ni sklenil pogodbe o zaposlitvi oziroma pogodbe civilnega prava, na podlagi katere se lahko opravlja delo, in delavca ni prijavil v zdravstveno ter pokojninsko in invalidsko zavarovanje,
 - zaposli tujca ali osebo brez državljanstva v nasprotju s predpisi o zaposlovanju tujcev,
 - omogoči delo dijaka ali študenta brez ustrezne napotnice pooblaščenice organizacije za posredovanje dela, ali če omogoči, da to napotnico uporabi za delo druga oseba.
- (2) Za zaposlovanje na črno se šteje tudi, kadar posameznik v svojem imenu in za svoj račun zaposli delavca, ki zanj opravlja delo na črno.
- (3) Če je v primeru iz prve alineje prvega odstavka tega člena na črno zaposlena brezposelna oseba, se domneva, da ima sklenjeno delovno razmerje za nedoločen čas. Pravna oseba ali podjetnik mora takšni osebi izročiti pisno pogodbo o zaposlitvi za nedoločen čas v roku 3 dni po tem, ko inšpektor za delo ugotovi zaposlitev na črno. Če ji pogodba v tem roku ni vročena, lahko zahteva sodno varstvo.

Nedovoljena reklama

6. člen

- (1) Prepovedano je naročanje in objavljanje oglasov (nedovoljena reklama) v časopisih, revijah, radiu, televiziji in drugih elektronskih medijih (oglaševalska organizacija) ali posredovanje in objavljanje reklamnih sporočil na drug način, ki je dostopen javnosti, če:
 - pravna oseba, podjetnik ali posameznik ponuja oziroma reklamira delo na črno po določbah 3. člena tega zakona,

12.a člen

- (1) Za kratkotrajno delo se šteje brezplačno opravljanje dela v mikro družbi, zasebnem zavodu ali pri podjetniku z največ 10 zaposlenimi, kadar jih opravlja zakonec podjetnika ali lastnika oziroma solastnika gospodarske družbe oziroma zasebnega zavoda ali oseba, s katero je v sorodu v ravni vrsti do prvega kolena, in traja največ 40 ur mesečno.
- (2) Delo iz prejšnjega odstavka se mora opravljati v skladu s predpisi o delovnih razmerjih glede dela otrok, mlajših od 15 let, delovnega časa, nočnega dela, odmorov in počitkov, varstva žensk, varstva delavcev, ki še niso dopolnili 18 let starosti, in predpisi o varnosti ter zdravju pri delu.
- (3) To delo se lahko opravlja na podlagi predhodne prijave upravni enoti, kjer se delo opravlja. Prijava vsebuje navedbo osebe, ki bo delo opravljala, kraj in čas opravljanja dela ter izjavo o izpolnjevanju pogojev iz tega zakona. Upravna enota mora en izvod prijave nemudoma posredovati pristojnemu inšpektoratu za delo.

Malo delo

12.b člen

- (1) Kot malo delo se šteje delo, ki traja največ 20 ur na teden in ne več kot 40 ur na mesec, plačilo za opravljanje tega dela pa ne presega 50% minimalne plače po zakonu, če takšno delo opravlja oseba, ki ni v delovnem razmerju s polnim delovnim časom, ki ne opravlja samostojne dejavnosti in ne prejema pokojnine.
- (2) Delo iz prejšnjega odstavka se mora opravljati v skladu s predpisi o delovnih razmerjih glede dela otrok, mlajših od 15 let, delovnega časa, nočnega dela, odmorov in počitkov, varstva žensk, varstva delavcev, ki še niso dopolnili 18 let starosti, in v skladu s predpisi o varnosti ter zdravju pri delu.
- (3) Delodajalec in oseba, ki opravlja malo delo, skleneta pogodbo o mali zaposlitvi, v kateri določita:
- podatke o pogodbenih strankah,
 - datum nastopa dela,
 - vrsto dela s kratkim opisom in kraj opravljanja dela,
 - čas trajanja dela na dan, na teden in na mesec,
 - določilo o znesku plačila za opravljanje dela in o načinu izplačevanja plačila,
 - druge pravice in obveznosti.
- (4) Delodajalec prijavi osebo, ki opravlja malo delo, v socialno zavarovanje in na njeno plačilo obračuna in plača prispevke za socialno varnost po zakonu. Pri ugotavljanju in odmeri pravic iz socialne varnosti, se zavarovanje po tem členu upošteva kot delovno razmerje s krajšim od polnega delovnega časa po zakonu.

III. NADZOR

Nadzorni organi

13. člen

- (1) Kršitve določb tega zakona ugotavljajo inšpektorati in drugi organi v okviru pooblastil, določenih s tem zakonom in s posebnimi zakoni:
- tržni inšpektorat nadzoruje kršitve določb 3. in 4. člena ter prve alineje prvega odstavka in drugega, tretjega in četrtega odstavka 6. člena tega zakona;
 - inšpektorat za delo nadzoruje kršitve določb 5. člena in druge alineje prvega odstavka 6. člena tega zakona;
 - prometni inšpektorat nadzoruje kršitve določb 3. člena tega zakona;
 - davčna inšpekcija nadzoruje kršitve določb 3. člena tega zakona.
- (2) Davčna uprava Republike Slovenije vodi evidenco o doseženih letnih prihodkih iz naslova osebnega dopolnilnega dela po tretjem odstavku 12. člena tega zakona, njene pooblaščenice osebe pa opravljajo posreden nadzor o kršitvah določb tega zakona. Posreden nadzor o kršitvah določb tega zakona izvajajo tudi: carinska uprava, kmetijski, gozdarski in gradbeni inšpektorat, inšpektorat za okolje in prostor, zdravstveni inšpektorat, šolska inšpekcija in policija. Ti organi so dolžni o sumih ali ugotovitvah kršitev določb tega zakona nemudoma pisno obvestiti pristojni organ iz prejšnjega odstavka.
- (3) Prekrškovni organi iz prvega in drugega odstavka tega člena imajo pri ugotavljanju kršitev določb tega zakona pravico zahtevati od pravne osebe, podjetnika in posameznika vse listine, na podlagi katerih je mogoče ugotoviti kršitve določb tega zakona.
- (4) Če se opravlja delo na črno iz 3. člena tega zakona, izda prekrškovni organ iz prvega odstavka tega člena odločbo, s katero prepove opravljanje tega dela.
- (5) Rok za pritožbo zoper odločbo iz prejšnjega odstavka je osem dni od dneva vročitve. Pritožba zoper odločbo ne zadrži izvršitve odločbe.
- (6) Če je po tem zakonu mogoče odvzeti predmet, s katerim je bilo opravljeno delo na črno, lahko prekrškovni organ iz prvega odstavka tega člena predmet začasno zaseže.

Državna komisija

14. člen

- (1) Za določanje, koordiniranje in spremljanje aktivnosti za preprečevanje dela in zaposlovanja na črno imenuje Vlada Republike Slovenije komisijo za odkrivanje in preprečevanje dela in zaposlovanja na črno.
- (2) Komisija iz prejšnjega odstavka koordinira delo inšpekcijskih služb iz prejšnjega člena ter enkrat letno izdela poročilo o aktivnostih in učinkih preprečevanja dela in zaposlovanja na črno.
- (3) Poročilo iz prejšnjega odstavka komisija predloži v obravnavo ekonomsko-socialnemu svetu in Vladi Republike Slovenije.

IV. KAZENSKÉ DOLOČBE

15. člen

- (1) Z globo od 1.000.000 tolarjev do 5.000.000 tolarjev se za prekršek kaznuje pravna oseba, ki opravlja dejavnost, določeno v prvi alineji 3. člena tega zakona.
- (2) Z globo od 1.000.000 tolarjev do 5.000.000 tolarjev se za prekršek kaznuje podjetnik, ki opravlja dejavnost, določeno v drugi alineji 3. člena tega zakona.
- (3) Z globo od 800.000 tolarjev do 3.000.000 tolarjev se za prekršek kaznuje pravna oseba ali podjetnik, ki opravlja dejavnost, določeno v tretji alineji 3.

člena tega zakona.
(4) Z globo od 1,000.000 tolarjev do 5,000.000 tolarjev se za prekršek kaznuje tuja pravna oseba ali podjetnik, ki opravlja dejavnost, določeno v četrti alineji 3. člena tega zakona.
(5) Z globo od 50.000 tolarjev do 450.000 tolarjev se za prekršek kaznuje posameznik, ki opravlja dejavnost oziroma delo, določeno v peti alineji 3. člena tega zakona.
(6) Poleg globe se lahko za prekršek iz prvega, drugega, tretjega in petega odstavka tega člena izreče sankcija odvzem predmetov.
(7) Z globo od 100.000 tolarjev do 500.000 tolarjev se kaznuje za prekršek iz prvega, tretjega in četrtega odstavka tega člena tudi odgovorna oseba pravne osebe.

16. člen

(1) Z globo od 500.000 tolarjev do 3,000.000 tolarjev se kaznuje pravna oseba ali podjetnik, ki je soudeleženelec dela na črno po 4. členu tega zakona.
(2) Z globo od 80.000 tolarjev do 300.000 tolarjev se kaznuje tudi odgovorna oseba pravne osebe iz prejšnjega odstavka.

17. člen

Z globo od 50.000 tolarjev do 450.000 tolarjev se kaznuje posameznik, ki je soudeleženelec dela na črno po 4. členu tega zakona.

18. člen

(1) Z globo od 1,000.000 tolarjev do 5,000.000 tolarjev se kaznuje pravna oseba ali podjetnik, ki stori prekršek po prvem odstavku 5. člena tega zakona.
(2) Z globo od 100.000 tolarjev do 500.000 tolarjev se kaznuje za prekršek iz prejšnjega odstavka tudi odgovorna oseba pravne osebe.
(3) Z globo od 100.000 tolarjev do 450.000 tolarjev se kaznuje posameznik, ki stori prekršek po drugem odstavku 5. člena tega zakona.
(4) Z globo od 100.000 tolarjev do 450.000 tolarjev se kaznuje posameznik, ki stori prekršek iz tretje alineje prvega odstavka 5. člena tega zakona.
(5) Z globo od 1.000.000 tolarjev do 3.000.000 tolarjev se kaznuje pravna oseba ali podjetnik, ki ni izročil pisne pogodbe o zaposlitvi v roku iz tretjega odstavka 5. člena tega zakona.
(6) Z globo od 100.000 tolarjev do 500.000 tolarjev se kaznuje za prekršek iz prejšnjega odstavka tudi odgovorna oseba pravne osebe.

19. člen

(1) Z globo od 300.000 tolarjev do 3,000.000 tolarjev se kaznuje pravna oseba ali podjetnik, ki je storil prekršek po 6. členu tega zakona.
(2) Z globo od 50.000 tolarjev do 300.000 tolarjev se kaznuje za prekršek iz prejšnjega odstavka tudi odgovorna oseba pravne osebe.

20. člen

Z globo od 50.000 tolarjev do 450.000 tolarjev se kaznuje posameznik, ki stori prekršek po 6. členu tega zakona.

21. člen

Posamezniku – tujcu se lahko za prekršek po tem zakonu poleg globe izreče sankcija izгона tujca iz države v trajanju od enega do petih let.

Zakon o preprečevanju dela in zaposlovanja na črno – ZPDZC (Uradni list RS, št. 36/00) vsebuje naslednje prehodne in končne določbe:

Členi 22.-24. so izpuščeni zaradi nerelevantnosti obravnavane tematike.

8.3. PRILOGA 3 - DODATEK O VELIKOSTI SIVE EKONOMIJE

Tabela 6: Ocena velikosti sive ekonomije po Ivarssonu

Država	Ocena velikosti	Leto	Vir/ vrsta metode
Avstrija	1,5 BDP	1995	Nacionalni računi, ESA95, kombinacija virov informacij/ ankete
Belgija	3-4%BDP	1995, potrjeno v raziskavah 1997, 1999	Narodna banka Belgije, nacionalni računi, ESA95, kombinirane metode in primerjava
Danska	5,5% BDP	2001	Rockwool foundation raziskava, ankete
Finska	4,2% BDP	1992	Ministrstvo za finance, primerjava virov ter korigirano s strani strokovne ekspertize
Francija	4-6,5% BDP	1998	Rockwool foundation raziskava, ankete, statistični popravki
Nemčija	6% BDP	2001	Rockwool foundation raziskava, ankete
Grčija	Preko 20% BDP	1998	Nepreverjene številke iz medijev
Irska	-		
Italija	16-17% BDP	1998-2001	ISTAT, kombinirane metode različnih statističnih virov, indirektna metode
Luksemburg	-		
Nizozemska	2% BDP	1995	Nacionalni računi, kombinirane metode
Portugalska	5% BDP 1996		Nacionalni računi, kombinirani viri
Španija	-		
Švedska	3% BDP	1997	Rockwool foundation raziskava, ankete
Velika Britanija	2% BDP	2000	ankete

Vir: http://ec.europa.eu/employment_social/employment_analysis/work/sem_ivarsson_speech.pdf, str. 6, 7.

Raziskava je bila narejena tako, da so kontaktirali nacionalne statistične urade, vendar so ugotovili, da veliko držav slabo spremlja pojav sive ekonomije in ima precej stare podatke, če jih

sploh ima. Zato so poiskali tudi druge vire, kot na primer: Rockwool mednarodna raziskava, lastni viri, itd.

Schneider & Enste kot spodnjo mejo za Nemčijo navajata podatke, ki jih lahko razebremo iz spodnje tabele. Kot obseg je to 70 milijard evrov oziroma 3,1 odstotek BDP oziroma 5 milijonov udeležencev za leto 2004.

Avtorja sicer tudi opozorita (2006b, str.3) na že prej omenjene slabosti anket, kjer naj bi sodelujoči podali družbeno zaželene odgovore.

Tabela 7: Delo na črno v Nemčiji, rezultati anket

Vprašanje/spremenljivka	Zahodna Nemčija	Vzhodna Nemčija	Zahodna Nemčija	Vzhodna Nemčija	Skupaj Nemčija	
	2001	2001	2004	2004	2001	2004
V zadnjih 12 mesecih je delo na črno opravljalo..v odstotkih (18-66 let)*	11,4	12,7	8,5	13,9	11,7	9,6
Povprečno opravljeno število ur v sivi ekonomiji	8h35min	7h20min	7h39min	7h22min	8h20min	7h33min
Povprečno urno plačilo za delo v sivi ekonomiji	10,7	8,7	11,1	8,7	10,3	10,4
Letni število ur na delavca v sivi ekonomiji	446	381	398	383	428	392
Delo na črno v odstotkih glede na BDP (podatki iz anket)	4,12	4,25	2,77	4,4	4,11	3,13

Legenda: *reprezentativni vzorec, 6426 vprašanih

Vir: Enste, D., Schneider, F., Welchen Umfang haben Schattenwirtschaft und Schwarzarbeit? Ein Versuch zur Lösung des Rätsels, 2006b, po Feld in Larsen, 2005 ter Pedersen, 2003.

Tabela 8: Sodelovanje v delu na črno v letih 2001 ter 2004 v Nemčiji, 18-74 let, v odstotkih

	Ali ste delali na črno?			Skupaj	Št. anketiranih
	Da	Ne	Ne vem/ ne želim odgovoriti		
2001	10,4	86,7	2,8	100	5686
2004	8,8	89,9	1,3	100	2143

Vir: Feld, Larsen, Black activities in Germany in 2001 and in 2004, 2005, str.2, tabela 6.1.

Vendar pa avtorja vztrajata, da podatek o delovnih urah in času, ki je namenjen sivi ekonomiji, nista zadostna podatka, zato sta prišla do sledečih ugotovitev.

Tabela 9: Delo na črno in siva ekonomija v Nemčiji (2005)

Vrsta/način črpanja vrednosti v sivi ekonomiji	Odstotek v BDP	Obseg v mrd.evrih	Fiktivna delovna mesta s polno zaposlenostjo (v milijonih)	Delež v sivi ekonomiji, odstotek
Delo na črno (rezultati anket, konzervativne ocene)	3,1	70	1,26	20
*Popravek zaradi zamolčanja in drugih rezultatov anket	3,1-4,6	70-100	1,26-1,86	20-30
*Vložek materiala	3,0-4,0	65-90	1,17-1,56	19-25
*Nelegalne aktivnosti	4,3-4,8	90-105	1,62-1,88	27-30
*V BDP vključene aktivnosti	1,0-2,0	20-40	0,36-0,72	6-12
Siva ekonomija (po metodi: gotovinska ter vzročne)	15,5-16,0	340-350	6,12-6,27	100

Vir: Schneider, F., Enste, D., Welchen Umfang haben Schattenwirtschaft und Schwarzarbeit? Ein Versuch zur Lösung des Rätsels, 2006b, str. 5.

Do podatkov o vrednosti materiala prideta na podlagi neplačanega davka na dodano vrednost, ki ga za leto 2005 za Nemčijo ocenita na 17 milijard evrov, pri čemer naj bi jih bilo 15 v sivi ekonomiji. To naj bi ustrezalo skoraj 10 odstotkom vsega pobranega davka na dodano vrednost (2006b, str.6).

Spodnja vrednost nelegalnih aktivnosti je vzeta, če ne upoštevamo čisto vseh aktivnosti podjetij, ki so skrite. Zgornja vrednost upošteva tudi vse tiste delavce v Nemčiji, ki so tam nelegalno oziroma brez dokumentov.

Avtorja sklepata, da je v Nemčiji udeležencev v sivi ekonomiji med 5 in 10 milijonov. Avtorja zaključita, da bi s primernimi spodbudami lahko tretjino delovnih mest spremenili v legalna.

8.4. PRILOGA 4 - DODATEK O LASTNOSTIH SIVE EKONOMIJE

Tabela 10: Zaposlenost s krajšim delovnim časom (odstotek celotne zaposlenosti)

	1985	2001
EU15	13,1	17,9
Nizozemska	29,4	42,2
Velika Britanija	21,2	24,9
Švedska	25,6	24,1
Italija	5,3	8,1
Slovenija	-	6,1
Češka	-	4,3

Vir: Po Sicherl, *Fleksibilnost dela*, povzeto po Evropski komisiji za leto 2002, 2003, str. 119.

Tabela 11: Zaposlitveni status oseb, starih 15 let in več, EU 15, 2001

	Milijoni	%
Delovno aktivno prebivalstvo	161,3	100
Delo s skrajšanim delovnim časom	29	18.0
Niso pripravljeni za delo s polnim delovnim časom	20.7	12.8
Pripravljeni za delo s polnim delovnim časom	4.3	2.7
Delo s polnim delovnim časom	132.1	81.9
Samozaposleni	19.9	12.3
Pomoč družinskih članov	1.9	1.2
Zaposlene osebe	110.3	68.4
Delo za nedoločen čas	96.4	59.8
Delo za določen čas	13.4	8.3

Vir: Sicherl, *Fleksibilnost dela*, 2003, str. 112.

Tabela 12: Razlogi za sodelovanje v 'ekonomiji uslug', raziskava 'English localities survey', po statusu zaposlitve

Namen sodelovanja, izražen v % sive ekonomije	Nezaposleni	Zaposleni	Skupaj	
Zaslužiti denar		19	57	50
Pomoč drugim		40	20	22
Ustvarjanje povezanosti v skupnosti		41	23	28
Skupaj		100	100	100

Vir: Williams, *Cash-in-hand work*, 2004, str. 78.

Williams (2004, str. 79) v svoji raziskavi ugotovi, da le 19% nezaposlenih in 57% zaposlenih sodeluje v sivi ekonomiji, da bi zaslužilo denar kot ključen motivator. Za nezaposlene ugotovi, da je osnovna motivacija predvsem izgradnja povezanosti v skupnosti ter razvoj socialnega kapitala, kar naj bi bili po njegovem mnenju dolgoročni motivi.

Tabela 13: Tip zaposlitve v sivi ekonomiji zaposlenih ter nezaposlenih glede na povpraševalca

Za koga se opravlja delo, izraženo v % sive ekonomije	Registrirani nezaposleni	Zaposleni	Skupaj
Uradna ali neuradna podjetja	5	20	18
Neznani posamezniki, oblika samozaposlenosti	15	32	28
Prijatelji, sosedje, znanci	80	48	54
Skupaj	100	100	100

Vir: Williams, *Cash-in-hand work*, 2004, str. 78.

Najpomembnejša ugotovitev iz zgornje tabele je, da nezaposleni opravijo 95% aktivnosti v obliki samozaposlenosti in zelo majhen delež v organizirani obliki. Avtor želi izpostaviti, da nezaposleni ne delajo nujno v pogojih izkoriščanja in imajo slabo plačilo (Williams, 2004, str. 76).

Tabela 14: Motivi ponudnikov storitev v sivi ekonomiji, delitev po spolu, 'English localities survey'

Namen sodelovanja, izražen v % sive ekonomije	Moški	Ženske	Skupaj vzorec
Zaslužiti denar	82	20	50
Pomoč stranki	8	36	22
Ustvarjanje povezanosti v skupnosti	10	44	28
Skupaj	100	100	100

Vir: Williams, *Cash-in-hand work*, 2004, str. 97

Tabela 15: Porazdelitev dela v sivi ekonomiji v območjih z višjimi dohodki ter zapostavljenih območjih; po tipu delavca, 'English localities survey'

	Višji dohodkovni razred	Nižji dohodkovni razred	Vsa območja
Neregistrirani delavci	1	19	18
Mikro podjetniki	27	9	11
Uveljavljeni neregistrirani samozaposleni	60	8	22
Socialni podjetniki*	12	64	49

Legenda: *gre za posameznike, ki v svojem socialnem okolju dobijo plačano 'sosedsko pomoč' (gotovina za usluge kot to imenuje Williams, 2004, str.68)

Vir: Williams, *Hidden enterprise culture*, 2006, str. 69.

Williams (2006, str. 67-68) loči med tremi tipi samostojnega delavca v sivi ekonomiji:

- *Mikro podjetnik*: običajno je takšno delo kratkoročno, vsebuje več tveganja, z namenom preizkusiti podjetniško idejo oziroma se uveljaviti. Po statusu so običajno zaposleni oziroma neaktivni in v procesu odpiranja samozaposlitve.
- *Uveljavljeni samozaposleni*: večina posameznikov v tej skupini je zaposlenih ter opravlja delo v sivi ekonomiji na redni osnovi ali pa samozaposlenih in opravlja del svojih aktivnosti mimo uradne ekonomije.
- *Socialni podjetniki*: zaradi monetariziranosti odnosov v družbi, se delo, ki je bilo prej opravljeno za prijatelje, sorodnike in znance sedaj plača. Običajno gre za enkratno pomoč po principu 'gotovina za pomoč'.

8.5.PRILOGA 5 - SLOVAR

Irregular- neregularen, irregularen
Illicit- prikrito
Moonlighting- popoldansko delo
'Do-it-yourself'- 'naredi sam'
Dual economy- dvojna ekonomija
Flexibility reserve- fleksibilnostna rezerva
Spillover učinek- učinek prelivanja (koristi)
Residual discrepancy- neskladje ostankov
Responsive regulation- politika odzivanja
Ingroups- notranja skupina
Outgroup- zunanja skupina
Citizen initiative- iniciative javnosti
Pressure groups- skupine pritiska
Mass media- masovni mediji
Polls- raziskave
Expert councils- strokovni sveti
Illicit work- prikrito delo
Shadow economy- skrita ekonomija
Social network- družbene mreže
Dispersed economy- razpršena ekonomija
Micro-entrepreneurs- mikro podjetnik

